

UDVARHELYVÁRMEGYE FÖLDRAJZA.

VEZÉRKÖNYV
ELEMI ISKOLAI TANITÓK SZÁMÁRA.

AZ UJ MINISZTERI TANTERVHEZ ALKALMAZKODVA,
SAJÁT RAJZAIVAL ELLÁTTA ÉS

IRTA:
SZÁSZ FERENC,
ALL. ISK. IG-TANITO.

Minden jog fenntartva!

1909.

SZÉKEL UDVARHELY.

BECSEED FIA KÖHÖVÖÖMÖÖJA SPÉKELYÜGYIHELY.

ELŐSZÓ.

Kedves Kartársaim !

Midőn e mű megírására szántam el magamat, nem a feltünnési vágy, vagy személyes ambició kielégítése volt az indító ok, hanem úgy a saját tapasztalataim után, valamint Kartársaim részéről gyakran hangoztatott ; érzett szükség parancs-szava.

Vármegyénk tanítósága felülnöken érezte egy — úgy módszertani, mint didaktikai szempontból — lehetőleg megfelelő vármegyei Földrajz hiányát, mely a valóságnak megfelelő adatok alapján biztos alapul szolgáljon a III.-ik osztály földrajzi anyagának megismertetésére.

Ildűsebb tanítók — helyi ismeretükre támaszkodva — még valamennyire megközelíthették a célt, de a népélet folytonos változásait ők sem voltak képesek mindig figyelemmel kísérni : tanításuk, sok tekintetben, hiányos maradt.

Elképzelhető akkor az a labirint, melyben az ifjabb nemzedék bőlyongott.

Nos, e tarthatatlan állapot megszüntetését célozza e mű.

Nem tagadhatom, hogy bizonyos aggodalommal fogtam megírásához.

Számtalan tekintetek figyelembe vétele vált szükségessé, mely megköti az író kezét. A tanítás anyagának mennyisége, módszertani keresztül vitéle, az adatok pontossága, a tantervben kijelölt cél elérése, stb. minden olyan fontos irányelvek, melyek még

gyakorlottabb író tapintatosságát is próbára teszik: nem minden alapnélküli volt kétyem, valyon a kivánalmaknak megfelelő munkát sikerüli-e előállítanom? Legjobb akaratom, ismeretem szerint igyekeztem eljárni, Kartársaimnak is kiemeltes bírálatára számítok.

Irányelvem az volt, hogy — lehetőleg egyszerű, világos mondatsszerkezettel foglalkozzam az anyaggal a ennek megjelölésénél nem csak a jelenlegi tényleges állapotot tartsam szem előtt, hanem a rideg földrajzi tudást egészítsem ki e szük vármegyének majánum minden rögehez hozzá fűzött műltnak kimagasló emlékeivel, melyek — mig egyfelől a kapcsolatos történelmi műltnek ismeretéhez juttatnak, másfelől a gyermeki lélek lebilincseléséhez vezetnek; fölkeltik e földhöz való ragaszkodás szent érzetét, látván őseink hosszas küzdését és szenvedését a hon és szabadság megvédelemzésében.

Adataimat nagyobb részben saját ismeretemből merítettem, de a — múlt eseményeire — nézve Br. Orbán B. »Székelyföld leírása« volt legfőképpen irányadó, melynek valódiságában kétkednünk merészsgé volna.

Az adatok gyűjtésében azonban igen nagy segítségemre voltak Kartársaim is — sajnos, kevésen, — kiknek e helyen hálás köszönetet mondok.

Mos tehát átadom e művet a közhásználatnak, s igen nagy szolgálatot tennének Kartársaim az *figynek*, ha tapasztalt hiányorral, — esetleg hibákról értesítenek, hogy — ha netalán szükségesse válna egy ujabb kiadás — pótolható, javitható lenne.

Hű kartársatok:

a Szerző.

I. Lakóhely.

I. Tájékozás a szabadban.

Sorba álltok!... Kimegyünk az udvarra... Figyeljetek ide!... Mutass *A.* azon irányba, merről a nap felkel!... Mutassatok mind!... *Azt az irányt, vagy tájat, merre a napot felkelni láljuk, kelet-nek nevezzük.* — Mit mondtam *A.*, *B.*? — Mind?

Menj *A.* kelet felé!... Állj! Merre ment *A.*? — Tölünk *A.* mely irányban van?

Mutassatok azon irányba, merre a napot lenyígedni látták!... *Azt az irányt, vagy tájat, merre a napot lenyígedni láttuk nyugatnak mondjuk.* — Mondjad *B.*, *C.*?... Mind! — Menj *B.* nyugat felé!... Állj!... Merre ment *B.*? — Tölünk mely irányban van *B.*?... Hát *A.*?... Mutassatok kelet felé!... Mutassatok nyugat felé!

Álljunk minden úgy, hogy *A.* jobb kezünk felé, *B.* balkezünk felé legyen!... Nézzünk egyenesen előre!... *Ha ugy állunk, hogy jobb kezünk felé van kelet, balkezünk felé van nyugat, akkor előünk van észak, hátunk mögött dél.* Mondjad *C.*, *D.* stb.! Mondjuk minden!... Menj *C.* észak felé!... Állj! Merre ment *C.*?... Tölünk *C.* mely irányban van?... Mutassatok minden észak felé!... Merre mutattok minden?... Menjen *D.* dél felé!... Állj!... Merre ment *D.*? *D.* tölünk mely irányban van?... Mutassatok minden dél felé!... Merre mutattok minden?... Merre van tölünk *A.*, *B.*, *C.*, *D.* fiú? Menjen *E.* kelet felé!... Állj. Merre ment *E*?... Jöjj vissza!... Merre jött vissza *E.*? (Nyugat felé.) Menjen *F.* nyugat felé! Jöjj vissza!... Merre felé jött vissza *F.*? (Kelet

felé.) Menjen *G.* észak felé! Vissza!... Menjen *H.* dél felé!... Vissza! Merre felé ment *G.* *H.*? Merre felé jött vissza *G.* *H.*?... Ez az épület, fa, állat, ember, torony stb. melyik irányban van tőlünk?... Merre lakik innen nézve *J.*, *K.* stb... Soroljátok fel s ugyanakkor mutassátok is azon tájakat, melyeket tanultunk!...

Észak, kelet, dél, nyugat fő világítájak. Mondjad te, te!... Mind!

A., B., C., D. fiúk mit jeleznek? (Fővilágtájakat.)

Menjen *a.* leány, álljon *A.* és *C.* fiu közé úgy, hogy minden kettőtől egyenlő távolságban legyen!... *a.* hol áll most? (*A.* *C.* között.) *A.* melyik tájat jelzi? És *C.*?... Azt az irányt, merre *a.* van, nevezzük északnyugat-nak... Minek?... Mutassatok északnyugat felé!... Melyik két táj között van?... *Észak és kelet között van északkelet.* Mondjad te! Mind!

Menjen *b.* leány, álljon *A.* és *D.* fiu közé úgy, hogy minden kettőtől egyenlő távolságban legyen!... Hol áll most *b.*?... Melyik tájat jelzi *A.*, *D.*?... Melyik két táj között áll *b.*?... *Dél és kelet között van délkelet.* Mondjad te! Mind!... Merre van *b.* tőlünk?

Álljon *c.* leány *C.* és *B.* fiu közé, *d.* leány *B.* és *D.* fiu közé! *C.* és *B.* mely irányokat jelzik?... *c.* leány melyik két táj között van?... *Észak és nyugat között van északnyugat.* Mondjad te! Mind!... Azt az irányt, merre *c.* leány van, minek nevezzük? *d.* leány melyik két táj között van?... *Dél és nyugat között van délnyugat.* Merre van tőlünk *d.* leány?... Mutassatok minden északnyugat felé! Mutassatok minden délnyugat felé! Mely irányban van *a.*, *b.*, *c.*, *d.* leány? Menj te északkelet felé! Jöjj vissza! Merre jött vissza?... Menj te délkelet felé! Jöjj vissza!... Merre jött vissza?... Menj te északnyugat felé, te délnyugat felé!... Vissza!... Merre jött vissza?

Mutassatok rendre minden a négy lány felé s nevezzétek meg az irányt!

Merre van tőlünk ez a ház, épület, fa, állat, ember, torony, hegység, erdő stb.? *Északkelet, délkelet, északnyugat, délnyugat melékvilágtájak.*

Sorold fel a fővilágtájakat ! Sorold fel a mellékvilágtájakat !
Bemegyünk a tanterembe.

(Írjátok le tábláitokra külön a négy fő világtájat, külön a négy mellékvilágtájat !)

2. Tájékozás a tanteremben és falitáblán.

Figyeljetek ide ! Mutass innen a tanteremből *kelet* felé ! A tanteremnek melyik falára mutattál ? ... *Ez a tanteremnek keleti fala.* Mondjad te ! Mind ! Mit látysz a tanterem keleti falán ? (Ablakokat, térképet stb.)

Mutass innen a tanteremből *nyugat* felé ! A tanterem melyik falára mutattál ? ... *Ez a tanterem nyugati fala.* Mondjad te ! Mind ! — Mit látysz a tanterem nyugati falán ? (Térképeket, term. rajz. ábrákat stb.) Mi van a nyugati fal mellett ? (Fűtő.)

Mutass innen a tanteremből *észak* felé ! A tanterem melyik falára mutattál ? ... *Ez a tanterem északi fala.* Mondjad te ! Mind ! — Mit látysz a tanterem északi falán ? (Fogas, Magyarország címere stb.) Mutassátok a tanterem északi falát !

Mutass innen a tanteremből *déli* felé ! A tanterem melyik falára mutattál ? ... *Ez a tanterem déli fala.* Mondjad te ! Mind ! Mutassátok a tanterem déli falát ! — A déli fal mellett mit látysz ? (Szekrény, tanítói asztal állvánnyal stb.)

Melyik a tanterem *keleti, nyugati, déli, északi fala* ? — Mutassátok mind és mondjátok !

Mutass innen a tanteremből *északkelet* felé ! — A tanterem melyik részébe mutattál ? (Szögletébe.) — *Ez a tanterem északkeleti szögllete.* Mondjad te ! Mind ! — Mutassátok a tanterem *északkeleti szögletét* !

Mutass innen a tanteremből *délkelet* felé ! — A tanterem melyik részébe mutattál ? ... *Ez a tanterem délkeleti szögllete.* — Mondjad te ! Mind ! — Mutassátok a tanterem *délkeleti szögletét* !

Mutass innen a tanteremből északnyugat felé! A tanterem melyik szögletébe műtattál? — Ez a tanterem északnyugati szöglete. Mondjad te! Mind! — Mutassátok a tanterem északnyugati szögletét!

Mutass innen a tanteremből délnyugat felé! — A tanterem melyik részébe műtattál?... Ez a tanterem délnyugati szöglete. Mondjad te! Mind! — Mutassátok a tanterem délnyugati szögletét!

Sorold fel a tanterem szögleteit és mond meg a nevét! — Mutassátok és mondjátok a tanterem szögleteit! — Az ajtó a tanterem melyik részébe van vágva? Melyik gyermek ül a tanterem északkeleti, északnyugati stb. irányában?

Mutassátok és mondjátok a terem falait, szögleteit!

Levezsem helyéről a fal táblát, ide helyezem a padok tetejére. — Melyik lesz ezen táblának keleti széle? — Középen megjelzem K-val. — Melyik lesz a tábla nyugati, északi, déli széle? — Középen jelzem Ny., É-, D-val. Mutassuk a táblának keleti, nyugati, északi, déli szélét!

Melyik a táblának az északkeleti szöglete? — Jelzem Ék-val. — Jelöljük meg a táblának többi szögleteit is!

Mutassátok a táblának szögleteit és nevezzétek meg!

A táblát visszateszem helyére.

Nézzétek, a táblán merre van észak? (Felfelé) A tábla közepére egy kört rajzolok. Ezen körből — ha észak felé akarok vonalat húzni — mely irányban húzzam? (Felfelé.) — A táblán felfelé van észak. Mondjad te! Mind! — Emeljétek kezeiteket észak felé! A táblán hol látjuk a D. jelzést? (Alul.) A körből — ha vonalat akarok húzni dél felé — merre húzzam? (Lefelé.) — A táblán lefelé van dél. Jobb kezet előre nyújtani! — Bocsássátok jobb kezeteiket dél felé! — Emeljétek észak felé!

A táblának melyik részén látjátok a K. jelzést? Melyik kezünk felé esik — ha a táblával szemben állunk? (Jobbra.) — A körből ezen vonalat merre húzzam, — ha kelet felé akarom húzni? (Jobbra.) A táblán jobbra van kelet. Mondjad te! Mind! — Jobb kezemet előre! — Vigyétek jobb kezeteiket kelet felé!

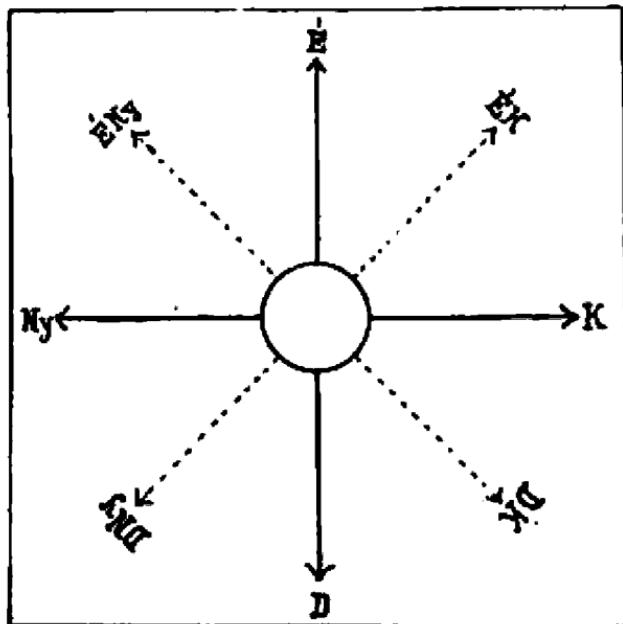
Keressük meg a Ny. jelzést! Melyik részén van a táblának? (Bal.) A körből húzok egy vonalat Ny. felé, merre húzzam? (Balra.) — A táblán balra van nyugat. Mondjad te! Mind! Jobb

kezeket előre! — Vigyétek kezeiteket nyugat felé! — Vigyétek észak, kelet, déli, nyugat felé. — Begyakorlás egyenkint és összesen. —

A táblán hol látjátok az Ék. jelzést? A körből húzok Ék. felé egy szaggatott egyenes vonalat. Merre húzzam? (Felfelé jobbra.) — A táblán felfelé jobbra van északkelet. Mondjad te! Mind! — Vigyétek kezeiteket északkelet felé! —

Merre van a táblán a Dk. jelzés? (Alul jobbra.) A körből húzok egy szaggatott egyenes vonalat Dk. felé. Merre húzzam? (Lefelé jobbra.) — A táblán lefelé jobbra van délkelet. — Mondjad te! Mind! Kezeiteket vigyétek délkelet felé!

Hol van a táblán az Ény. jelzés? (Felső bal szögleten.) A körből egy szaggatott egyenes vonalat húzok Ény. felé. Merre húzzam? (Felfelé balra.) — A táblán felfelé balra van északnyugat. Mondjad te! Mind! — Kezeiteket vigyétek északnyugat felé!

Hol van a táblán Dny. jelzés? (Alul bal szögletén.) — A körből egy szaggatott egyenes vonalat húzok Dny. felé. Merre

húzzam? (Lefelé balra.) — A táblán lefelé balra van délnyugat. — Mondjad te! Mind! — Vigyétek kezeiteket délnyugat felé!

— Begyakorlás egyenkint és összesen. — A táblán a folyékony vonalak mit jeleznek? (Fővílágtájakat.) — A szaggatott vonalak? (Mellékvílágtájakat.) — A táblán lévő rajzot, mely a fő- és mellékvílágtájak irányát mutatja, szélrózsának is szokták nevezni.

Jöjj ki a táblához! — Húzz egy vonalat kelet, nyugat, észak, dél felé! Húzz vonalat északkelet, délkelet, északnyugat, délnyugat felé!

Előveszíték palatábláitokat! Mutassátok tábláitok északi, keleti, déli, nyugati részét! — Jelezzétek meg É., K., D., Ny. betűkkel!

— Mutassátok palatábláitok északkeleti, délkeleti, északnyugati, délnyugati szögletét! Jelöljétek meg Ék., Dk., Eny., Dny. betűkkel! Húzzatok a táblán vonalat észak, kelet, dél, nyugat, északkelet, délkelet, északnyugat, délnyugat felé!

Ismétlés.

—

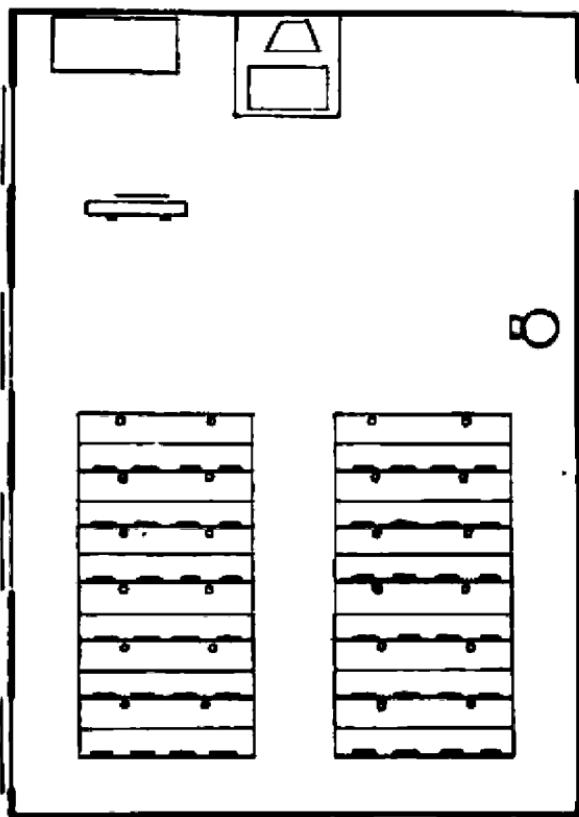
Tábláitokra rajzoljátok le a szélrózsát!

3. Tanterem lerajzolása.

Figyeljetek! Most le fogjuk rajzolni a tantermet, s a benne lévő butorokat. — Palatáblát elő! En a fal táblára, ti palatábláitokra rajzoltok egyszerre. — Mindnyájan úgy képzeliük, mintha fenn volnának a padláson s onnan néznénk le a tanterembe. Melyik a tanterem keleti fala? Ha felülről nézzük, látjuk az egész falat? (Csak a tetejét hosszan.) Ezt tehát egy vastag vonallal rajzoljuk. — Táblánk melyik felére? (Jobb oldali.) Ez a fal merről merre húzódik? (Északról délre.) — Tehát ezen vonalat merről merre húzzuk? (Felülről lefelé.) Rajzoljuk! Melyik falat rajzolunk? (Keleti.) A keleti falba mik vannak beleépítve? (Ablakok.) Hány? (4.) Az ablakok milyen távolságban vannak egymástól? (Egyenlő.)

— Jelöljük meg tehát ezen vonalon az ablakok helyeit s ott a vonalat töröljük ki. Jól vigyázni, hogy egyenlő nagyságuak legyenek!

Most rajzoljuk le az északi falat. A táblának melyik részére fogjuk rajzolni? (Felső felére.) Az északi fal akkora-e, mint a keleti? (Rövidebb.) Tehát rövidebb vonallal fogjuk rajzolni. Érintkezik-e a keleti fallal? — Merre húzódik? (Nyugat felé.) — A vonal felső végétől merre húzzuk? (Balra.) Rajzoljuk! Melyik falat rajzoltuk le? (Eszaki falat.) Ezen van-e ablak? (Nincs.)

Most lerajzoljuk a nyugati falat. A tábla melyik részére rajzoljuk? (Baloldali.) — Milyen hosszu? (Mint a keleti.) — Merről merre húzódik? (Északról délre.) — Érintkezik-e az északi fallal? — A vonal végétől merre húzzuk? (Felülről lefelé.) Mérjük meg

hogy akkora legyen, mint a keleti fal. — Van e ezen falba valami bele építve? (Ajtó.) — Melyik végéhez van közelebb? (Déli végéhez.) — Jelöljük meg az ajtó helyét s ott a vonalat töröljük ki. — Melyik falat rajzoltuk meg?

Most lerajzoljuk a déli falat. Hogy tudjuk könnyen rajzolni? (A két vonal végét összekötjük.)

Lerajzoltuk tehát a terem falait. A nyugati fal mellett mi van? (Kályha.) Ha felülről nézzük, melyik részét látjuk? (Tetejét.) — Milyen a tetejének alakja? (Kör.) — A kályhát tehát egy körrel rajzoljuk le. — Mi van a déli fal mellett? (Szekrény.) — Milyen alakú a teteje? (Hosszukás négyzet.) — Rajzoljuk! — Melyik falhoz van közelebb? (A keletihez.) A déli vonal melyik végéhez rajzoljuk? (Jobb végéhez.) — Mi van a déli fal előtt közepen? (Tanítói asztal, szék állványon.) Milyen alakú az állvány? (Mindenik oldala egyenlő hosszu.) — Az állványon az asztal akkora-e, mint az állvány? (Kisebb.) mindenik oldala egyenlő? (Két-két éle egyenlő.) A szék akkora-e, mint az asztal? (Kisebb.) A szék ülő lapja milyen alakú? (Mint az asztal.) — Rajzoljuk!

Hány padsor van? (Kettő.) — mindenik padsorban hány darab pad van? (Három.) A padok egyenlő hosszuak és szélessék-e? (Igen.) — A lányok és fiuk padjai összeérnek-e? (Nem, köz van közöttük.) A bejáró a terem melyik részén van? (Középen.) — A padsorok közötti tért jelöljük meg két északról délre jövő vékony vonallal, hogy azon a padok szélességeit megjegyezhessük. — A padsorok melyik falnál kezdődnek? (Eszaki.) — Merre nyúlnak? (A lányoké nyugatról keletre, a fiuké keletről nyugatra.) — Osszuk fel tehát a vékony vonalakat 6—6 egyenlő részre. — A keleti és nyugati falakat érik-e a padok? (Nem, a falak mellett is bejáró köz van.) — A padoknak hány lapja van? (Kettő. Asztal-lap, ülőlap.) — A padszélességet is tehát két részre osztjuk, hogy ez által az asztallap és ülőlap megkülönböztethető legyen. — Az asztallapon helyet foglal minden padon két tintatartó, melyeket két kis körrel rajzolunk meg.

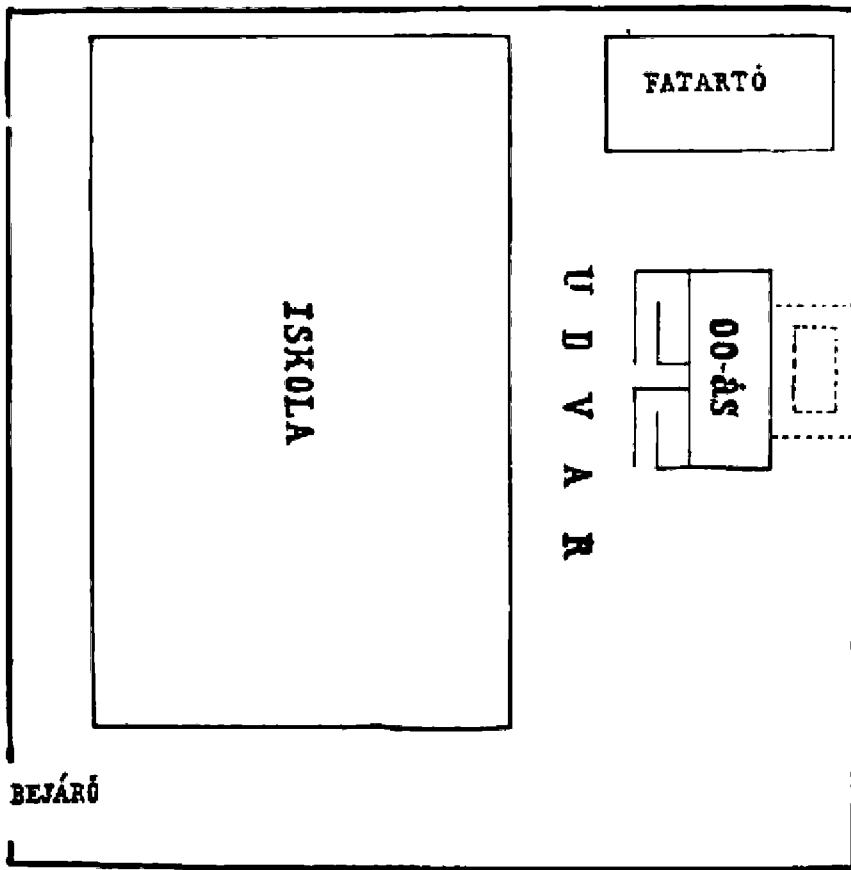
Lerajzoltuk tehát a tanteremnek alapját. — E rajzot nevezzük a tanterem alaprajzának.

—

A következő alkalomra odahaza megpróbáljátok lakószobájoknak alaprajzát elkészíteni s itt az iskolában bemutatni.

4 Az iskola udvara. Az iskolatelek lerajzolásá.

Sorba állani!... Hozzátok magatokkal palatábláitokat, kincs-
gyűrűtök az udvarra. Nézzük meg kereken ezen iskola teleknek alak-
ját. — Milyen alakja van? (Négyszög(l.) — Az oldalok majdnem
egyformák. — Rajzoljátok le tehát a telket. — Ezen a telken épü-
letek vannak, azokat is le fogjuk rajzolni. Az iskola épülete a te-

leknek melyik részét foglalja el? (Nyugati.) — Merre nyúlik? (Északról délre.) — Felülről nézve az iskolának mely részét látjuk? (Fedélét.) — A fedél széleit tekintve, milyen alakja lesz a fedélnek? (Négyszögű.) — Rajzolunk! — Jól vigyázzunk a rajz nagyságára! — A teleknek — átlag — hányad részét foglalja le az iskola? (Negyedrészét.) — A nyugati oldalon annyira nyúlik délfelé, hogy a telekből csak kapubejáró hely marad. — Az udvar mely részén van a fatartó? (Északi részén, közelebb a keleti szélhez.) — Ennek is milyen lesz az alakja? (Négyszögű.) — Akkora-e, mint az iskolaépület? (Sokkal kisebb.) — Mérjük meg lépéssel a hosszát, szélességét. — Azt találjuk, hogy kétszer olyan hosszu, mint széles. — Rajzoljuk hát eszerint. Merre nyúlik az épület? (Kelet-nyugat irányban.) — A másik épület a telek melyik részén van? (Keleti rész közepén.) — Ennek is milyen alakja van? (Négyszögű.) — Nagyobb-e a fatartónál? (Nagyobb, de nem sokkal.) — Mérjük meg hosszát, szélességét lépéssel. — Kétszerrel is hosszabb, mint széles. — Merre nyúlik? (Észak-déli irányban.) — Rajzolunk! — Most az előtte lévő kerítés alakját nézzük! — A kerítés két részből áll, mindenkorról indul ki s egy-egy helyen megtörök. — Vigyázzunk ennek lerajzolására!...

Most lehát lerajzoltuk, elkészítettük az iskola *udvarának alaprajzát.*

Mindenki odahaza lerajzolja udvaruknak *alaprajzát* s itt az iskolában bemutatjátok.

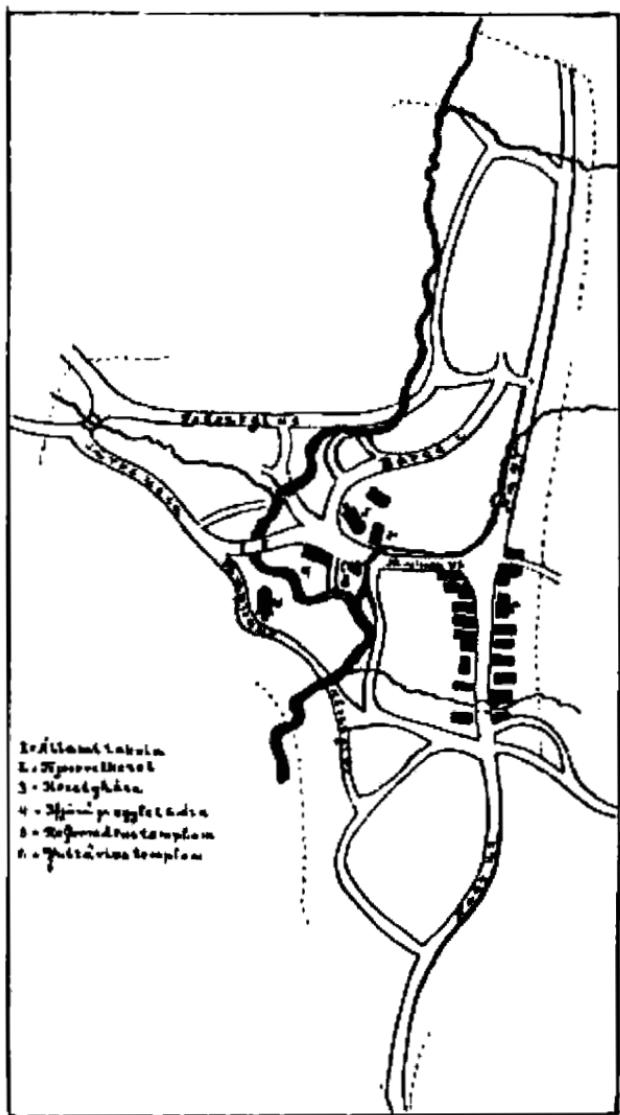
5. Kirándulás a község közé.

Sorba álltok! — Kimegyünk az utcára! Melyik úton vagyunk most? (Nagyút.) — Nézzetek az út mellett végig, mit láttok? (Házakat.) — A házak az út mellett hogy vannak építve? (Sorjába.) — Az út mindenkorról szélen lévő házakat *házsoroknak* mondjuk. — A házak egymás mellé vannak-e építve? (Nem, a házak között kerteket is látunk.) — Nézzünk be egy *kerübe*. — Mit lát-

tok? (Egyik részében virágokat, másik részében konyhakerti növényeket.) — Az olyan kertet, melyben virágokat termesztenek, *virágoskerti*-nek mondjuk. — Az olyan kertnek pedig, melyben káposztát, hagymát, petrezselymet, murkot stb. termesztenek, *konyhakerti* a neve. — Nézzük, ezen ház mögött is kert terül el, mit láttok benne? (Gyümölcsfákat.) — Azt a kertet — melyben gyümölcsfák vannak ültetve, *gyümölcsökert*-nek, röviden — *gyümölcsösnek* szokták nevezni. — Tekintsünk be az udvarra! — Minő épületek vannak ottan? (Ház, istálló, sertés ől, kút stb.) — Lakik ezen házban valaki? (Igen.) — Az olyan házat, melyben emberek laknak, *lakóház-nak* mondjuk. A többi épületekben lakik-e valaki? (Ember nem, hanem állatok laknak.) — Az állatok lakását *istálló-nak*, *ől-nak* nevezik. — Miféle istállókat ismertek? (Szarvasmarha-, ló-, juh-istálló.) — Minő őlek vannak? (Sertés-, tyúk-, lúd őlek.) — Ezen a telken láttunk lakóházat, istállókat, virágos-, konyha-, gyümölcsös kertet. Közös néven *belsőség* a neve. — Menjünk tovább!

A Nagyútból befordulunk egy más utcába. Tudjátok ennek a nevét? *Malom-utca*. — Végig haladunk s egy kis térré érünk. — Itt állunk meg! — Hogy hívják ezt a teret? — *Kövecs*. — Ismeritek ezen épületet? — *Község háza*. — Lakik itt valaki? (Nem, csak az emberek gyűlésebe szoktak ide járni.) Ki-é ezen épület? — *Közös*. — Az olyan épületet, mely nem egyes emberé, hanem közös, közéralra használják fel — *kötépílett-nek* nevezzük. — Olvassuk le, mi van a községháza egyik falára egy táblán felirva. — *Községi hitelszövetkezet*. — Tudjátok-e, mi ez? — Több ember összeállott egy társaságba s egy pénztárt állítottak fel, melybe az emberek megtakarított pénzelket beleszik, hogy ott szaporodjék; mások — kiknek pénzre van szükségük — kölcsönt vesznek fel ügyes-bajos dolgaik igazítására. — Igen hasznos intézmény, mert kiknek félősleges pénzük van, kamatot kapnak utána, kik kölcsön vesznek fel pénzt, olcsó kamattal hozza jutnak. — A tér másik részén miféle épület van? — *Tejszövetkezet*. — Ez is egy olyan forma társaság, mint a hitelszövetkezet. — Itt az emberek avvégre csoportosultak, hogy a gazdaságukban termelt félősleges tejet összehordják, s ezen épületben eszközök segítségével vajat, sajtot készítenek belőle. — Némelyik gazda

szép jövedelmet kap innen havonkint a tejéből. Menjünk tovább! — Itt van egy hosszu épület, egyik felén ezen feliratot látjuk: „Ifjúsági egylet Olthona” — Mikor az iskolából kiszabadultok s legények lesztek, ti is téli estéken ide fogtok járni sok hasznos

dolgot tanulni, mint a mostani ifjuság. — Ennek nagy termében tartja az ifjuság táncműveltságait. — Az épület másik felében van elhelyezve: „Fogyasztási és értékesítő szövetkezet” boltja. — Ez szintén egy társaságé, kik azért állítottak boltot, hogy abban a szükséges árucikkeket — lehetőleg — olyan megkaphassák. — Ez is milyen épület? (Középület.) — Hát ez miséle épület? — Református templom. — Ide járnak a református emberek imádkozni. — Van-e még más templom itt? — Az unitárius templom, hová az unitárius vallásuk minden imádkozni. — A református templom mellett egy utca nyílik e térségre, ennek *Bárgácz-utca* a neve. — Menjünk tovább!

Állunk! — Hol vagyunk most? (Fedeles hidon.) — Ez a hid mi föl van épít? — Hogy hívják ezt a folyót? — *Fehérnyíkó*. — Ez a folyó a község között foly keresztül. — A folyón innen is, tül is épületek vannak, más képp azt mondjuk, hogy a mi községeink a Fehérnyíkó két partján terül el. — Itt a hidon mindenki álljon úgy, hogy arccal a viz folyása irányában legyen. — Nyujtsátok ki jobb kezeteket! — Nézzétek azt a partot, mely jobb kezetek felől esik. — Ez a Fehérnyíkónak *jobb partja*. — Nyujtsátok ki bal kezeteket! — Nézzétek a másik partot! — Az a Fehérnyíkónak a *balpartja*. — Hogy tudjuk megállapítani, melyik a folyónak jobb és balpartja? — *Úgy képzeljük, mintha a folyó közepén állanánk, arccal a viz folyása felé: akkor jobb kezünk felől van a jobb part, balkezünk felől a balpart.* — Menjünk tovább! — Melyik utcába jutottunk? — *Sáros-utcába*. — Ebből az unitárius templom felé vezet a *Templom-utca*, fennebb kinyílik a *Felszegi-utca* és a *Szentmiklós-út*. — Alsószig között vezet végig az *Alsószig-út*. — Egyik utcából át lehet-e menni a másikba? — A fő utcaat mellék utcák kötik egymással össze. — Itt látunk egy patakot, ennek neve *Alba* pataka. — Ennek a vize hová foly bele? (A Fehérnyíkóba) — A Fehérnyíkó melyik partján ömlik bele? (Jobb.) Menjünk vissza az iskolába! — A református templomnál állunk meg! Itt van a »Kiss« féle belsőség. — Ez régebben egy nagy úré volt — *Székely Mózes* erdélyi fejedelemé, ki itt is született. — A fejedelmi paloták alap romjai egy ásó nyomni mélységben most is feltalálhatók. — Sorba vissza-megyünk az iskolába.

Figyeljetek! — Lerajzoljuk azon főbb utcákat, hol jártunk;

a »Kövecse teret és mellette lévő középületeket.

Rajzolás.

6. Siménfalva.

Az utcák és a mellette lévő házsorok, belsőségek együttes alkotják a mi községünköt, melynek neve: *Siménfalva*.

Siménfalva a Fehérnyikó két partján elterülő térségen fekszik. Épületei szétszórtan vannak építve, részint a Fehérnyikó, részint a hegyi patakok szabályozatlansága miatt, melyek vizáradások alkalmával gyakran veszélyeztetnék az épületeket. — Lakói saját törzsgyökeres székelyek, kik legnagyobb részben földművelésből és állatok tartásából tartják fenn magukat. Az ujabb időben rohamosan szaporítják, ültetik a gyümölcsfákat, mely igen szép jövedelmi forrása lesz a lakosságnak. Most is évenkint almából és szilvából sok pénzt szereznek be. — Többen vannak, kik télen át fahárngással, szekér és más gazdasági eszközök készítésével foglalatoskodnak; a szegényebb osztály igen jó fűzfa és venyige kosarat köt; az asszonyok szorgalmasan fognak, szőnek.

Felvilágosult lakói tanulni vágyó emberek, kik a hasznos könyvek olvasásával sok ismeretet szereznek maguknak.

Felvilágosultságokról tesz tanúságot a községen létesült és virágzó többséle közintézmény, mint: hitel-, fogyasztási-, tej-, állatbiztosító szövetkezet; ifjúsági egylete már 1837. évben fenn állott, s ma saját »Otthon«-ában tartja tanulási estélyeit.

Vallásra nézve unitáriusok és reformátusok.

Van állami elemi iskolája, mely édes magyar hazánk ezer éves fennállásának emlékére 1890. évben szerveztetett.

Olyan iskolát nevezünk állami iskolának, melynek fenntartásáról az állam gondoskodik.

Vannak olyan elemi iskolák is, melyeket a község tart fenn, ezeket községi elemi iskoláknak; — vannak olyanok, melyeket valamely vallásfelekezet tart fenn, ezeket felekezeti elemi iskolák-

nak, s vannak olyanok, melyeket magános ember, vagy vállalat tart fenn; — ezeket *magán elemi iskoláknak* mondjuk.

A községen a földmives embereken kívül van két lelkész, két tanító; itt lakik a körjegyző, ki négy község ügyes-bajos dolgait rendezi; van postalígnükség, hol levelet, pénzt, csomagot vesznek fel és szállítják tovább; vannak iparosok: asztalos, cipész, géplakatosok, kik kezük munkájából tisztelegesen élnek, van egy vegyes kereskedés is, hol az emberek szükségleteket beszerzhetik.

A községen a rendre felügyel s felsőbb hatóságok rendeltet végre hajtja a községi elöljáróság, mely áll a községi bíróból, másodbiróból és egy vagy két esztudiból, kiket a nép választ a maga kebeléből.

Nevezetessége a községnak, hogy itt született Székely Mózes erdélyi fejedelem.

II. A község határa.

I. Kirándulás a község határára.

Sorba álltok! — Melyik úton jöttünk végig? (Nagy út.) Itt látunk egy embert kis piros zászlóval, mellén sárga pléh jelvénytel — dolgozni. Ki az? — Útkaparó. — Ez ügyel fel az útra, hol valamely kisebb hibát lát kijavitja, hidakat, sáncot vizsgálja, s hol nagyobb hiányt lát, jelenti felsőbb hatóságának, hogy a kijavításáról gondoskodás történjék. — Ezt az útat szülöitek kavicsozza-e? (Nem.) — Ennek a jókarban tartásáról a marmegye gondoskodik, ő fizeti az útkaparót is. — Az ilyen útat *megyei útnak* nevezzük.

A község között lévő útakat szülöitek kavicsozza, gondozza, azokat *községi útak-nak* mondjuk. — Van olyan út is, melyiket az ország tart fenn, annak *országút* a neve. — Ezekben az útakon szekerek, kocsik közlekedhetnek. — Van olyan út is, melyen szekerek nem járhatnak, csak gőzkocsik az úton lefektetett *síneken*: ennek *vasút* a neve. — Most jobbra kitérünk ezen keskeny úton. — Ez nincsen olyan jól kavicsozva, gondozva, mint a többi útak, legfennebb két szekér fér el egymás mellett: ennek *dűlő út* vagy *határ út* a neve. Ezen az úton szállítják haza az emberek terményeket a határról. — Elterünk ezen a még keskenyebb úton, csak egyenkint, egymás után jöjjetek. — Ezt *gyalogút*-nak vagy *ösény*-nek nevezzük. — Sorold fel, minő útak vannak te, te! . . .

Mind! — Álljunk meg e helyen! Ez az ösvény mik között vezetett keresztről? (Tengeri között.) — Magától termelt ez a tengeri? (Nem.) — Az emberek leiszántották a földet, tengerivel bevetették, kapálták, gondozták, úgy termett. — Az olyan földet, melyet az emberek szántják, szántóföldnek nevezzük. — A szántóföldeken még mit termelnek az emberek? (Buzát, zábot, árpát, burgonyát, répát, passzulyt, borsót stb.) — Vegyen mindenki egy marok földet a kezébe s közelről vizsgálja meg, mit lát benne? (Homokot apró kavics darabokat stb.) — Ebben sok homok van, azért ezt a *talajt homokos talaj-nak* nevezzük. — Itt műlatok nektek egy más földet, vegyetek belőle és nézzétek meg! — Ebben már kevés homok van s ha ujjaink között dörzsöljük, zsiros tapintatú, összenyomható, egymáshoz tapad. — Ez *agyagos talaj*. — Van olyan is, melyben sok a kavics, annak *kőves talaj*, melyben sok mész van: *meszes talaj*, melyben sok só van - *sós talaj* a neve. — Ezeket jár megjegyezzétek, mert ez után többször lesz szó illesmiről. — Menjünk tovább! — Útunk egy kaszálón vezet át. — Mi termett ezen földön? (Fű.) — Az emberek vettek ezt is ide? (Nem.) — Ez a fű magától termik évről-évre. A növények nagyobb részének gyökere télen át sem pusztul el hanem tavaszszal új *sarjakat* hajt, melyből növény lesz; kevésnél nyáron át a fű magja lepereg a talajba s tavasszal ott kicsirázva, új növény fejlődik belőle. — Mit csinálnak az emberek a fűvel? — Lekaszálják, fölszáritják, s állataikkal felétetik. — Az olyan földet, melyen fű terem s az emberek minden évben kaszálják, kaszálnak mondjuk. Szilőiteknek hol termik a legdúsabb szénájuk? (Az Alba pataká és a Nyíkó folyó mellett.) — Mindkét viz mellett szép térség terül el, melyen nagymennyiségű széna, *sarju* terem. — Az ilyen kaszálit *rét-nek* nevezzük. — Menjünk tovább! — Nincs itt marhák legelnek egy *pásztor* órizete mellett. — Ezen a helyen is mi terem? (Fű) Kaszálják-e az emberek? (Nem.) — Állatokkal legeltek le. — Az olyan helyet, mely fűvet tereni ugyan, de azt az állatokkal legeltek le, *legelő-nek* mondjuk.

Itt van egy *forrás*, ide letelepedünk pihenni. — Tudom, hogy szomjasok vagytok, de nem szabad senkinek — mig meg nem engedem — inni, mert a ki kifáradva, ki melegedve azonnal iszik, olyan betegséget kap, hogy könnyen bele is halhat.

Ha jól meghihentetek, szabad inni és egy keveset játszani, azonban e helyről eltávozni senkinek sem szabad.

Jöjjetek minden ide! — Honnan jön ez a viz? (A föld belséjéből.) — Az eső viz leszivárog a föld rétegei között s egy ilyen alkalmas helyen a föld felületére jut. — Ezt *forrásnak* nevezzük. — Menjünk és kisérjük a forrásból jövő viznek további folyását. — Vékony kis ér alakjában csörgedez tovább. — Hová jutott bele? (Egy árokba.) — Ebben is viz foly, mely szintén valamely más forrásból indul. — A forrásból jövő vizet *csermely*-nek mondjuk. — Több csermely összefolyván, *patak* alakul. — Ezt a patakot *Bethlen* patakának hívják. — E patak mellett folytatjuk útunkat. A »Bethlen« patakának vize hová ömlött bele? (A Fehérnyíkóba.) — Melyik partján ömlött bele? (Bal.) — Miután a Bethlen pataka balról a Fehérnyíkóba ömlik bele, azt mondjuk, hogy a Bethlen pataka a Fehérnyíkónak baloldali *mellékpatakja*. — Ezen kívül még a Fehérnyíkóba bele ömlik balról az *Almaréte* pataka, *Köves* patak, *Felső-Szencs* pataka, *Alsó-Szencs* pataka. — Melyek a Fehérnyíkónak baloldali mellékpatakjai? — A község között a multkor láttunk még egy patakot a Fehérnyíkóba ömleni, melyik volt az? (Alba pataka.) — Ez melyik mellékpatakja? (Jobb oldali.)

Visszamegyünk az iskolába! — Rajzoljuk le a Fehérnyíkót és mellékpatakjait. — A Fehérnyíkó mely irányból, merre foly? (Északról délre.) Egyenes a folyása? (Nem, kanyargós.) — Egy kanyargós vonallal fogjuk hát rajzolni, de a vonalat egy kissé vastagítjuk, mivel széles medre van.

Rajzoljuk most le az Albá-t. — Melyik oldalon ömlik bele? (Jobb oldalon.) — Az Alba a Fehérnyíkótól távolabb foly szintén északról délre, de egy kanyarulával kelet felé fordul s uly ömlik a Fehérnyíkóba. Rajzoljuk! — Olyan vastag vonallal rajzoljuk-e, mint a Nyikót? — Rajzoljuk most a baloldali folyókat. — Ezek mind keletről nyugatnak folynak. Legfelül van az Almaréte pataka, alább Bethlen pataka, Köves patak, Alsó- és Felső-Szencs pataka. — mindenket vékony kanyargós vonallal rajzoljuk.

(Lásd a 6 ik rajzot!)

A kiránduláson tanultak rendszerbe foglalandók.

2. Kirándulás az erdőre.

Sorba álltok ! Kimegyünk az erdőre ! Milyen úton jövünk most ? (Megyei út.) Eltértünk ezen úton, milyen út ez? (Dűlő út.) Jobbra haladunk ezen szűk ösvényen, egyenkint jöjjetek, a terményekre ne lépjeketek. — Minő helyre jutottunk most ? (Kaszálóra.) — Lehet szedni itt virágol. Ezeket láttatok odahaza virágos kertjeitekben ? — Ezek itt a mezőn teremnek és virágoznak, *mezei virágoknak* mondjuk. Vizsgáljátok meg, találtok-e olyat ezek között, melyeket a tavasszal és nyáron is láttatok ? (Igen.) Vannak olyan mezei virágok, melyek az egész tényszer időszak alatt virítanak, de legnagyobb része olyan, mely csak ősszel hoz virágot.

Felmelegülünk a kis magaslatra. — Elfáradtak ? (Nem nagyon.) — Ahol virágot szedtetek, milyen terület volt ? (Sík.) — Most is ilyen síkon állunk ? — A térségből felcipelkedő kissébb magaslatot *domb-nak* mondjuk. — A domb oldalán is kaszálunk az emberek. — Még láttok-e több ilyen dombot ? — Amott egymás után négy domb is sorakozik. Ezeket közös néven *dombosnak* mondjuk. — Fellehet azokra könnyen menni ? (Igen.) — A domb oldala *lejtős*. — Megélik tovább ! — Mind magasabbra magasabbra emelkedünk. Itt vagyunk a *tetőn*. — Nézzetek szét, milyen hely terül el előttetek ? (Sík.) Olyan síkság ez, mint az alant elterülő ? (Nem, ez fennebb van.) — A magaslaton elterülő síkságot *fensik-nak* nevezzük. — Pihenés után tovább haladunk. — Álljatok ! — Miféle viz van itt ? — Folyik ez tovább ? (Nem, állóvíz.) — Ezen álló vizet *tó-nak* nevezik. — Próbáljuk óvatosan megközelíteni. Tovább nem lehetünk, mert már a lábunk vizbe merül. — A tó körül elterülő vizes területet *mocsár-nak* mondjuk. — Itt is terem növény : káka, sás, nád, melyek között vizi madarak fészkelnek. — A tóban látunk-e állatot ? (Igen békát s sok más állatot.) — Ezekkel táplálkoznak leginkább a vizi madarak : gólyák, vadkacsák, vadlúdak stb. azért tanyáznak a tó körül.

Tovább megyünk ! — Itt emelkedik fel előttetek egy nagyobb magaslat : a *hegy*. Feltudnánk-e erre menni oly könnyen, mint a

dombra? (Nem.) — Láttok-e még több ilyen hegyet? — Amott is emelkedik fel egy. — Több egymás sorjában emelkedő hegyet *hegysor*-nak mondják. — E két hegy között itt egy patak foly, mely mellett minden parton egy kis síkság terül el, ezt *tölgynek* nevezzük. — E hegynek milyen az oldala? (Meredek.) — Annak? (Lejtős.)

Mutassatok még hegyet! — Amott hosszan nyúlik el egy *hegység*, mely több hegynek láncolatából alakult, miért *hegylánc* nevet visel. — Mutassátok, keressétek azon hegység legmagasabb részét. A hegységből kiemelkedő magas résznek *hegycsúcs* a neve. — Itt két hegy annyira közel fekszik egymáshoz, hogy közöttük csupán szoros hely látható. Két hegy közötti szűk területet *hegysoros*-nak mondjuk. — Amott láttok hegyet, melyik — mintha két felé szakadt volna — egy keskeny szorost műtat: az ilyent *hegyszakadék*-nak nevezzük,

Ezeket a hegyeket mind mik borítják? (Fák.) — Nézzétek ezen hegyoldalt! Van fa az oldalán? (Nincs.) — Ez egy *hegy-szakadék*. — Nézzük csak milyen rétegekből áll ezen hegy! ? — A hegy tetején lévő fáknak a gyökerei is láthatók, mennyire nyúlnak le egy talajrétegbe, melyből táplálkoznak, az a *termőtalaj*. — Alább már tömöttebb réteg látható, melyben egy-egy nagyobb kö van bele ékelve. Még alább rétegesen foglal helyet kékes szürke anyag, a *pala*, mely a vizet vagy általán nem, vagy nehezen bocsátja át. — Alatta ismét egy más réteget látunk apró homok és kavicsból. — Az ilyen földréteg között könnyen halad a föld belséjébe leszivárgott víz, mely alkalmas helyen a völgyben a föld felszínére jut, mit — tudjátok már — *forrásnak* nevezünk. Van-nak olyan hegyek is, melyek legnagyobbrészben összesfölgő kö-tömegről állanak; ezeken nem igen terem semmi, *kopár*-ok, ridegek.

Bemegyünk az erdő közé. Útunk bokrok között vezérel. Itt van egy *bokor*, mely már a földszínén szét ágazik, sok piros bogyó van rajta: *galagonyá*-nak hívják. — Mellette egy kisebb tövises bokor, előbbinél nagyobb piros gyümölcscsel diszlik: a *vadrórsa*. Ennek gyümölcséből lekvárt főznek. Tovább széles levelű, egyenes hajtásokkal, ágakkal bíró bokor van, melynek vékony ághe-gyein a kopáncsokban ülő termés tűnik ki: a *mogyoró*. — Ez *mogyorófa* bokor.

Az olyan fás növényeket, melyek tövüknél szétágaznak: cser-jéknek mondjuk.

Ezek a többiek tövüknél ágaznak-e azét? (Nem.) *Éáknak* mondjuk. A tövétől az elágazásig a fa *törzsze*, fennebb az ágak lombokkal a fa *koronája*.

Nézzük meg miséle fákat találunk? — Ezen cserepedezett ké-reggel, nagy koronával bíró fa: *tölgyfa*; ez meg magas sima törzsű, vékonyabb ágakkal: *bükkfa*. Tovább a bükkfához hasonló levelű, de nem oly magas, dús koronával, rugalmas ágakkal, te-kervényes felületű törzszel: az a *gyertyánfa*. — Ezeket fáknak mondják, igen alkalmasak eszközök készítésére és tüzelésre.

Azokat az erdőket, melyek tölgy-, vagy bükkfából állanak — tölgyeseknek, bükkösöknek nevezzük.

Vannak oly erdők is, melyeket fenyűfák alkotják: ezeket fenyveseknek mondjuk.

Az alacsonyabb hegyeket nagyobbára fölgyesek, a magasabba kat bükksök, fentebb fenyvesek borítják. — Ha még magasabbra emelkednek a hegyek, a fenyvesek is elmaradnak, csak kisebb cserjék és mohák, cincmák borítják a sziklákat, melyeken felül a tenyészet megszűnik s a sziklák kopasz ormai láthatók, hol gyakran még nyáron át is találunk havat.

Szedhettek az erdő között is virágot. Ezeket erdei virágoknak mondjuk.

Haza megyünk!

A tanteremben lerajzoljuk a tanult földrajzi előfogalmakat.
(Lásd az 5-ik rajzot.)

3. Kirándulás egy magaslatra.

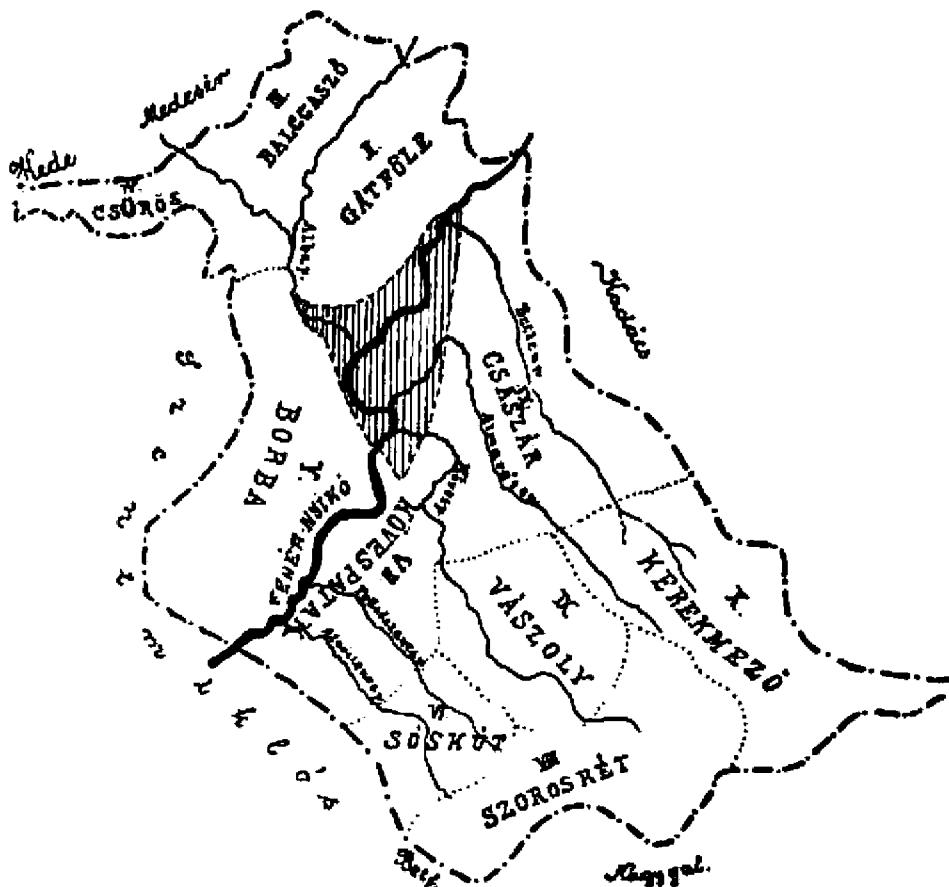
(Honnan a község határa legjobban belátható.)

Sorba álltok! Kimegyünk a határra! — Az embereknek hol van a birtokuk? (A határon.) — Ilt vagyunk már a határon. Ki tudja, kié ez a föld ahol állunk? (Egy gyermek: miénk!) — Van ennek a helynek neve? (Igen: »Császár.«) — Ilt közel még kinek van birtoka? — Azt is hogy hívják? (»Császár.«) — Ez a terület határunknak egy része — mit más szóval dílőnek mondunk — „Császár” dílő a neve. Egy dílőben több embernek van birtoka. Ezen dílön mely patakok folynak át? (Bethlen pataka, Almáréte pataka.) — Fenn vagyunk egy magaslaton. Innen meg lájtuk községünknek egész határát majdnem, figyeljetek a mire mutatók.

Azon dílő, mely innen délre terül el, oldalos rész, hol leginkább kaszálok láthatók, a belső felében szántók: „Vászoly” a neve. Északkeletrre erdőségek és legelők láthatók, többi részé szántó: az „Kerekmeső” dílő.

Vászoly és Kerekmeztől délre egy fennsík terül el, melyen szüleitek sok szénát kaszálnak, azt „Szorosrét“-nek nevezik.

Szorosrét-től nyugatra azon oldalt »Sóskút«-nak hívjuk, melyen Felső- és Alsó-Szencs pataka forrásvidéke van.

A községen alul a Fehérnyíkó balpartján elterülő dűlőt — melyeken a fenni két patak foly át — »Kővespatak« dűlőnek hívják. — Közületek, melyik szülőjének van ott birtoka?

Tekintsünk most a községtől északra fekvő határrészre! — Ott látjátok az »Alba« patakát. Ez két dűlő közötti határvonalat

képezi, a község felőli rész: »*Gátföl*«, a másik: »*Balgaszó*«. Ennek szélén foly Medesér felől egy patak, mely elválasztja »*Csárös*« nevű dülöfűt. — Kinek van ott birtoka?

A községtől nyugatra, a Fehérnyíkő jobb partján elterülő halárrésznek »*Borba*« a neve.

E szerint Siménfalva községének határa II dülöre van felosztva — a belsősségeket egy dülönek tekintve. — minden embernek a birtoka ezen Jülönevek szerint van bevezetve egy könyvbe, melyben a birtok nagysága is feltalálható. — Ezt a könyvet *telekkönyv*-nek hívják.

Az emberek birtokainak a széle meg van-e valamivel jelölve, a min tul nem szabad nekik menniök? (Igen, barázdaival, vagy halárkővel.)

A községek határszélét is megjelölik, melyen tul más község határa következik. Itt most mindenjárt látni fogunk egy jelzést. — Ez egy domb, mit az emberek földből raktak össze. Ezt *halárdomb*-nak hívják, vagy *halom*-nak. — Az egész határunk szélén tehát ilyen határhalmok vannak, melyeken tul nem szabad legeltetni, vagy más célból hasznat keresni.

Éz a halom — ki tudja? — mely község határától választ el? (Kadácsról.) — Siménfalva tchát mely községekkel határos? — Északról Medesérrel, keletről Kadáccsal, délről Nagygalambfalva, Rongosfalva és Belfalvával, nyugatról Székelyszentmiklóossal és Kedével.

Láttátok mindezeket a községeket? Ezekről majd külön fogunk tanulni.

Nézzétek most mind a Fehérnyíkő folyását. Mellette több község terül el. Ezt a vidéket a »*Fehérnyíkő*« völgyének nevezzük.

Haza megyünk.

A dülök, helység, folyó, patakok a tanteremben lerajzolandók. (Lásd a 6-ik rajzot!)

4. Térkép olvasás és rajzolás.

Figyelek!... Mi ez, a mit most előítetek felműtatok? — Ez egy térkép, melyen lerajzolva látunk hegyeket, folyókat, patakokat, útakat, helységeket stb. a mikről ti már tanultatok.

A folyókat hogyan rajzoltuk volt? (Kanyargós vastagított vonallal.) Keress ezen térképen folyót! — Te is! — A patakokat hogyan rajzoltuk? (Vékony kanyargós vonallal.) — Keressetek a térképen patakot! — A patakok hová ömlenek bele? (A folyóba.) — Melyik oldalról? (Jobb és bal oldalról.) — Hogy tudjuk meg, hogy valamely folyónak melyik a jobb és melyik a balpartja? Hogy ismerjük fel a térképen a folyó, patak folyása irányát? — Ezen patakok a folyónak *jobb* és *bal parti patakjai*. — Mutass jobb parti patakot, bal parti patakot! — Palatáblát és palavesszöt vesztek elő. Rajzolunk egy folyót patakjaival együtt!

Itt a térkép ezen részén csupán a fehér papír látszik minden rajz nélküli, ez *lapályt, sikságot* jelent. — Mutassatok a térképen lapályt! — Hol látunk leginkább lapályos területet? (A folyó mentén.) — Itt egy kis terület egymás mellé húzott rövid, vékony vonalakkal körül van véve, mit ábrázol ez? (Dombot.) — Keressetek a térképen *dombot*! — Keressetek *dombsort*! — Ugyanilyen vonalakkal látunk e térképen rajzot, de nem keríti körül a területet, melyen semmi rajz nem látható, mint a *sikságon*. — Mi ez? (Fennsík.) — Milyen színre van festve a fennsík? (Világos barna.) — Rajzoljatok domb, dombsort, fennsíkot tábláitokra!

Nézzétek ezen rajzot, mely rövid, vastag egymás mellé állított, különböző irányú vonalakkal van rajzolva. Mit jelent ez? (Hegyet.) — Mutassatok itt a térképen *hegyet, hegysort, hegyláncot*! — Milyen színre van festve? (Sötét barna.) — A hegylánc nemely részein dombhoz hasonló sötét rajzolást látunk, mi az? (Hegycsúcs.) — Mutassatok *hegycsúcsot, hegyszorost!* — A hegy-ségek ágakat bocsátanak különböző irányban, mellyel nagy területet borítanak be a közöttük elterülő *völgyben* patakok, folyók sietnek gyors folyással tovább, mig sikságra jutva meglassudnak

s kanyargós mederben haladnak tovább. — *Folyók, palakok folyása a hegyek között sebess, sikságon lassn és kanyargás.*

Rajzoljatok hegyet, hegyláncot, hegycsúcsot stb.!

Látunk a térképen a folyóhoz hasonló vonalat, de nem kanyargós, csak némely részeiben görbült s mindenütt egyenlő vastagságú: mi az? (Út.) — A melyik egy vastag vonallal van jelzve, milyen út? (Község vagy járási út.) Mútassatok községi, járási útat! — Olyan festékkel van rajzolva, mint a folyó? (Nem, fekete festékkel.)

A folyókat kék, az utakat feketé festékkel rajzolják.

Párhuzamos vonallal rajzolják a megyei útat, de az egyik vonal vékonyabb a másiknál. Ha pedig egyenlő vastagságú párhuzamos vonalat látunk, az ország útai vagyis állami útak jelent.

Mutassatok községi, megyei útakat stb.! Rajzoljatok községi, megyei útakat!

Látunk e térképen két vékony párhuzamos vonalat, melyeknek köze felválva feketére festve, világosan hagyva van rajzolva: mi az? (Vasút.) — Mútassatok vasútat! — Rajzoljunk vasútat!

A festés szélén látunk pont és vonallal váltakozó szakitatott vonalat. Ezt *határvonalnak* nevezzük. — Mutassátok a határvonalat! — Rajzoljunk határvonalat!

Vannak szabálytalanul körülkerített részek is, melyek a térképen pirosra vannak festve. Ezek helységeket jelentenek. A helységet legtöbb térképen kis körrel jelzik, a várost kettős körrel.

Mutassatok helységeket! A helységek nagyobbára folyók menén, völgyekben találhatók fel.

Rajzoljunk helységet úgy, mint a térképen látható; rajzoljunk kis körrel; rajzoljunk várost körökkel!

Ismétlés!

III. Vármegye.

A) Székelykeresztúri járás.

I. Siménfalva szomszéd községei. Jegyzői kör.

Figyejtek! Palatáblát és palavesszőt elő!

Most megfogjuk tanulni Siménfalva szomszéd községét. — Le is fogjuk rajzolni, kísérjeteik figyelemmel az én rajzolásomat, ti is az szerint utánnam rajzoljátok.

Hol fekszik Siménfalva? (A Fehér-Nyikó két partján.) A Fehér-Nyikó mely irányból, merre foly? (Északról délre.) A folyót milyen vonallal rajzoljuk? (Kanyargós, hova-tovább vastagabb vonallal.) Rajzoljuk! Községünk alakja szabálytalan háromszög alaku. A körül kerített alakot párhúzamos vonalakkal behúzkáljuk, hogy annál jobban kitűnjék. Siménfalva keleti szélén halad a Fehér-Nyikóval párhuzamosan a »Nagyút«, vagyis megyei út. Milyen vonallal rajzoljuk? (Kettős vonal, egyik vékonyabb.)

Útunk elvezet Kiskadács községebe, melyen áthaladva Nagykadács-ba érünk. Most e két községet közös néven **Kadácsnak** hívják. Mindkettő a Fehér-Nyikó két partján terül el; kisközségek. Lakósai székely, földmivelő emberek, unitárius vallásúak.

A két község egy egyházi és politikai községet képez. Községi iskolája van. A megyei útból kitér a »Hadak útja« nevű dűlő út, mely a »Szered« nevű mély völgy kallanka vezet, — aagyományok szerint — a tatárjárás idejében a hadvezérek éjjeli taborozási helyéül szolgált. Ennek keleti oldalát »Veresmart«-nak,

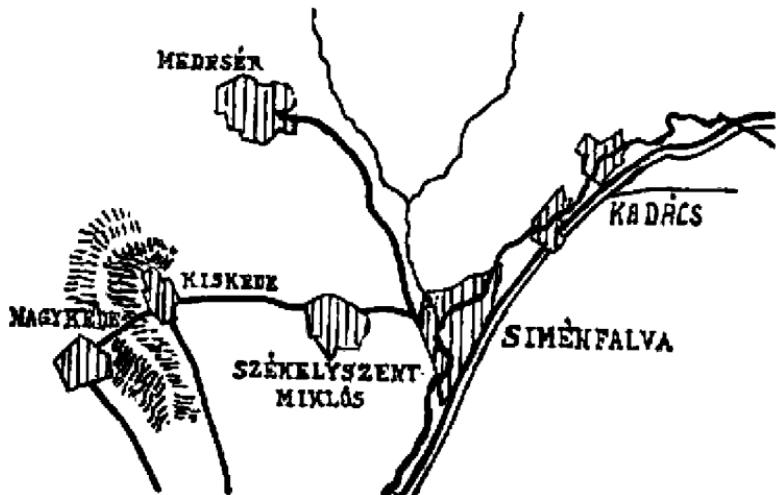
* Valószínűleg »Veresmart«-ból származott.

a fölötté emelkedő — mintegy 12 kholdnyi fensíkról »Bekebérce«-nek hívják az emberek.

Siménfalva és Kadács keleti határszélén Kadicsa tárca állott, mit a nép most is Várhegynek hiv. Vár alatt egy olyan magas, erős kőfallal bekerített helyet értünk, melybe — régebben, mikor gyakran ellenség támadta meg a helységet — az emberek ide menekültek s védelmeztek magukat. Ez célból a vár előszálon lőrészeket hagytak, ezen át lőttek az ellenségre. Ez a rabonbánok idejéből való, de most már a romjai sem láthatók.

Várhegyben a múlt század elején szokásosan minden év május havában, úgynevezett »csengettyű vásár»-t tartottak, a mi most megfelel a »majális«-nak s erre a vidék lányai és legényei szülökkel együtt megjelentek, láncoltak, műlatoztak, mi igen sok esetben az ifjak házasságával végződött; innen nevezték »leányvására«-nak. — Mond el, a mit elbeszéltem!

Siménfalvától nyugatra vezet egy községi út Székelyszentmiklós-ra, mely alig áll néhány házból. Szorgalmas, székely földmivelő lakósai felvilágosult, tanulni vágyó emberek. Viczezetéke van. Mit mondottam?

Székelyszentmiklóstól nyújtva találjuk Kis- és Nagykede községet. A kettőt egy domb választa el egymástól, melynek ke-

* »Béke bérce.«

lenti oldalában a községi iskolát, tetején az unitárius templomot találjuk. Lakói sok szép szarvas marhát tartanak. Mondd el!

Siménfalvától északnyugatra vezető községiúton **Medesér**-re jutunk. A sok gyümölcsfától alig látszanak a házak.

Földmivelő székelynép lakja. Felette emelkedő magaslat tetején szélmalom áll, de csak nagyobb szél járásával örölné.

A község sokat szenned vizhiányban száraz időjárás esetén, csak egy pár forrásból és a Fehérnyíkóból pótolják szükségleteiket.

Siménfalva, Székelyszentmiklós, Medesér és a két Kadács közösen egy jegyzőt tartanak, ki ezen községek ügyes-bajos dolgaira felügyel, a felsőbb rendeleteket megküldi a községi bíróknak, s ezek a lakosság között végrehajtják.

Ezen községeket együtt *jegyzői kör*-nek, a jegyzőt, *körjegyzőnek* hívják.

Több kis község együtt alkot egy jegyzői kört. Azon községet, melyben a körjegyző lakik: *jegyzői székhelynek* mondjuk. Siménfalva jegyzői székhely. Jöjjetek ki a térképhez, keressük meg Siménfalvát és a többi eltáncolt községet!

(Ismétlés, tanultak összesfoglalása.)

Palatábláitokról átrajzoljátok a »Földrajzi írkák«-itokba a tanultakat!

2. Nyíkóvölgyi községek.

Figyejetek! — Rajzolunk és tanulunk!

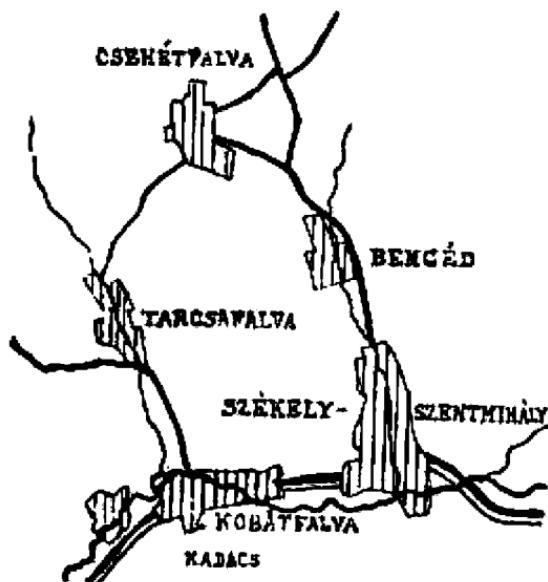
Siménfalván felül a Fehér-Nyíkó melegít, mely két községről tanultunk? (Kadácsról.) — Lérajzoljuk a földtér és megyei útat! — Kadácszon felül — szintén a Fehérnyíkó két partján terül el **Kobátfalva**, mely régebben két községből állott, de az utább időben egyesítették. Lakói jó módban élő, takarékos, józanéletű emberek, kiknek fiái és leányai a székely ruha alatt mai napig is becsületes szivet hordanak. E községen van gazdakör, fogyasztási és tejszövetkezet, posta, fűrészmalom a gazdák támogatására.

Szép magyarfajta ökreik feltünnek az országos vásáron. Unitáriusok lakói.

Egyházig Székelyszentmihályhoz tartoznak.

— Mondd el!

Kobátfalva között a Fehér-Nyikó keleti irányból jön, mellette halad a megyei út, melyen **Székelyszentmihály**-ra érkeztünk. Csakhamar feltűnik az unitárius templom, melynek nyugati bejáratánál kétfelől az alapzatban jelentékeny nagyságu két négyszögleltű kő vonja magára figyelmünket olvasható római felirataival, mi azt bizonyítja, hogy az ennek helyén régebben fennállott templom a rómaiak korából való volt.

Az út mellett egy kertben emlékoszlop áll, melyet 1848—49-i szabadságharc alkalmával az oláhok kegyetlen gyilkolásának áldozatául esett négy tanult ifjú emlékére állított a hálás kegyelet.

E községen szeszgyár is van, honnan a vidéki korcsmárosok látják el magukat szesszel és pálinkával.

Lakosai földmivelő székelyemberek.

— Mondd el!

Székelyszentmihály között a Fehér-Nyikóba beleömlik a Szalon palaka, mely északi irányból foly a völgyében a két **Bencéd** község van építve szorgalmas, becsületes lakóival.

E községen lakik a »Firtos« család, mely a községtől északra emelkedő »Firtoshegy« telején — hagyományok szerinti várak urai voltak, honnan békés időben gyakran leszállítak a »Szálló mező patak« völgyébe. Ebből lett »Szalonpatak«.

Lakossága sok gyümölcsöt termel, szép szarvasmarhát tart; szapora népfaj, a mi nemzet-gazdasági szempontból igen fontos. — Itt született Székely István történetíró.

— Mondd el!

Kobátfalvánál egy út északi irányba kanyarodik, melyen Tarcasfalvára jutunk. Lakói között sok régi nemes család ivadékai találhatók.

Ettől északra községi út vezet „Csehétfalva“-ra. Lakói sok gyümölcsöt termesztenek, különösen cseresznyét, meggyet.

— Mondj el!

Ismétlés, üsszefoglalás.

Jöjjetek ki a térképhez, keressük meg ezen községeket s ismét mondjuk el, a mit eltanultunk.

Palatábláitokról most szépen és gondosan ironnai belerajzoljátok »Földrajzi irkáitok«-ba az eltanultakat!

3. Tordátfalva és Gagyvize vidéke.

Figyeljtek! Utazunk tovább! Rajzolunk!

A Tarcasfalva nyugati szélén elhaladó községi úton haladva az Alba patakába szakadó *Lok pataka* völgyében a Fejtősarok előhegy aljában, egy völgykatlanban fekszik **Tordátfalva** kis község, melynek házai a sok gyümölcsfától alig látszanak. Unitárius lakói jó módon székely emberek, kik a földmivelésen kívül sok gyümölcsöt termesztenek, melyből szép mellékjövedelmet tudnak évenként felmutatni. Ezekben kívül a nép bükkfából fedélnek használt fazsindelyt is készít.

A falun alul, a »Fiasmále« nevű hegy nyugati alján 12 szabályosan elhelyezett kerek domhocska van, melyhez a nép érdekes regéket fűz.

Van-e községen hitelszövetkezet?

— Mondd el!

Tarcsafalvától kezdve az út mind magasabbra emelkedik, míg eljutunk a »Tordátfalvi tető«-re, honnan az út elvezet a Gagyvíze völgyében levő **Firtosmartonosba**. Ennek köves talaja kevés hasznat nyújt a község lakósságának, de nagy kiterjedésű erdőiből gazdag famennyiiség jut a keresztiúri piacra, pótolván a lakosság jövedelmét. Határainak nemely agyagos részeit tégla- és rép égetésre használják fel. E község jegyzői székhely.

— Mondd el!

Firtosmartonostól északra egy vízválasztó hegylátkép — tetőörmán a »Firtoshegy« és »Kerekerdő« alkotta kallanban helyezkedett el **Énlaka**. Lakói törekvő, takarékos emberek, bár ennek is köves, sítány határa nem jutalmazza igen gazdagon a földmivest.

A falu közepén kiemelkedő magaslaton van felépítve az unitárius templom, melynek menyezetén *hui scilicet* felirat van, mi kétséget kizártó bizonyítéka annak, hogy az ős székelyek is az Ázsiából kihozott írásmodort még a 17-ik században is használták.

E község »Ilyusági egylet«-e és »Tejszövetkezet«-e elismerésre méltóan működik.

— Mondd el!

Firtosmartonos és Énlaka határainak keleti szögellésénél egy bővizű forrás az »Ijesztőbükk kút«-ja van, mely a Gagyvízének forrása. Ennek völgyében sorakoznak a községek. Firtosmartonost elhagyva, a 10—12 házból álló **Kismedesér**-t találjuk, mely politikailag Medesérhez, egyházig Gagyhoz tartozik. Ezen alul hossszukás négyzet alakban épülve **Gagy** község fekszik. Felette emelkedik nyugatra a »Gagykereszte«-je nevű hegy, melyen át vezet az út a Kis-Küküllő völgyébe. E községnek is a lakói sok tüfizált hordanak Székelykeresztúr piacára. Tornyának egyik harangja Rákóci pénzből van öntve.

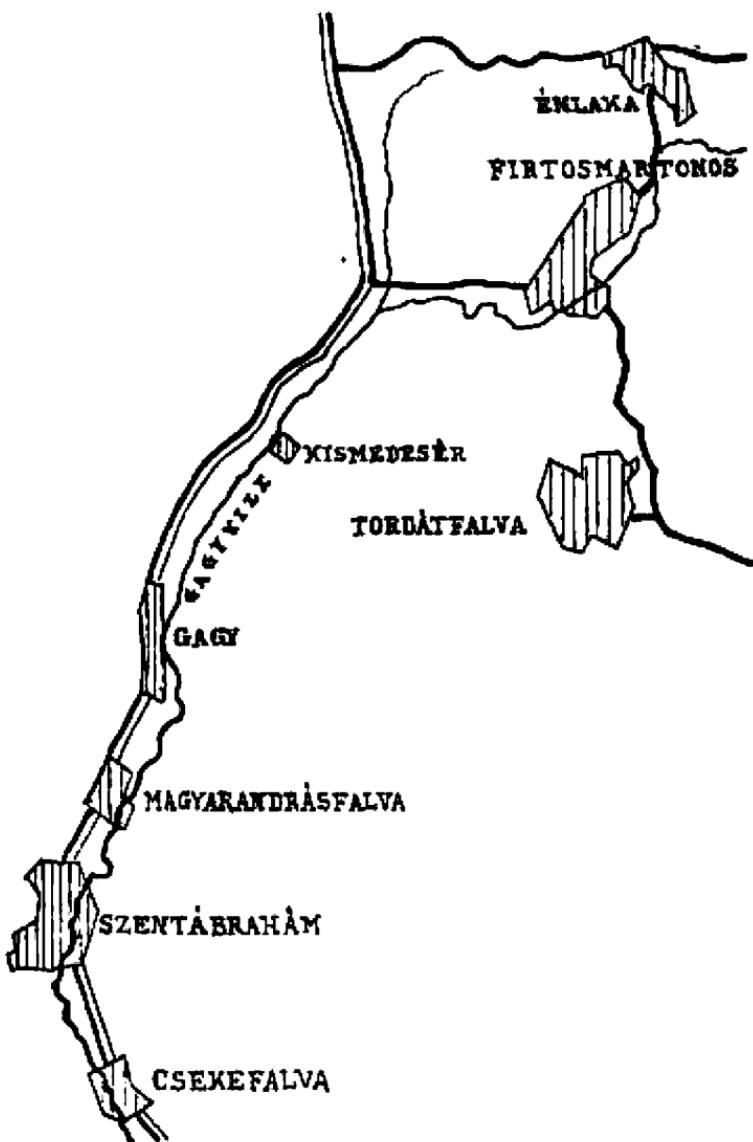
— Mondd el!

Innen tovább haladva a **Magyarandrásfalva** kis községet elhagyva, **Szentábrahámra** érünk, a Gagyvíze vidékének legnevezetesebb községe, mely hajdan a közeli községeknek anyaeKKlézsiája volt.

A falu felső részén a Gagyvízebe beleszakad az *Ingpataka*, melynek völgyében a hagyományok szerint Dáculos lakták, mivel valóságára enged következtetni az itt szántásközben többször

selforgatott cserép- és téglá töredékek s az itt talált és a kolozsvári múzeumban elhelyezett bronz-csákány is.

Itt született Auguszlinovics Pál, ki az unitáriusoknak tekintélyes vagyont ajándékozott.

A község lakóssága tanulni vágyó, törekvő nép, mely az értelmesebb községek közé emelte e helységet, honnan több tanult ember került ki.

A községtől keletre emelkedik a Zsidóhegy, melyen — általában — régebben szombatosok laktak, a mi feltehető a község, a Zsidánpatak, Zsidóhegy stb. elnevezésből is.

Megemlítéssel méltó még a községen mai napig is fennálló több száz éves lakóház, melyeknek közép szobájában oldalajtók láthatók egymással szemben, nyilvánvalóan azon célból, hogyha az egyiken ellenség tör be, a másikon menekülhessenek a ház lakói.

E község jegyzői székhely.

— Mondd el !

Szentábrahámon alul a Gagyvize völgyének utolsó községét **Csekefalu**-t találjuk, melynek lakói sok tejet, vajat, zöldséget, majorságot hordanak be Székelykeresztúr piacára. A Gagy vize völgye termékeny keskeny sikságot képez, melyen mindenféle gabona és fű bőven terem.

— Mondd el !

(Összefoglalás, ismétlés).

Keressük meg a térképen a Gagyvizét s a mellette lévő községeket ; mondjuk el, a mit eltanultunk róluk.

(Magánfoglalkozás : füzetbe rajzoljuk az eltanultakat).

4. Küsmőd vize vidéke.

Figyeljetek ! Utazunk tovább ! Rajzolva !

A Gagyvize völgyéből jól gondozott út vezet a Küsmőd vize völgyébe, **Etéd**-re. E völgyben elterülő szép térségen fekvő rendezett község, jó módu, takarékos, csinos és értelmes lakóival, jól termő határával. Kisbirtokos lakói szép szarvasmarhákat tartanak.

A Firtos hegyből lezuhánó patakok áradáskor sok trachit törmeléket, ugynevezett **rézpore**-t hoznak magukkal, a mit az asszonyok a könnyebb homoki megmosva árusítanak.

Hires országos vásárai vannak, melyen nagy vidék gyönyörű magyartajta állatállománya ragadja meg figyelemünket.

A község »Erzsébeth« királynénk emlékére diszes házat épített, hol az ifjúság táncmulatságait, az emberek nagyobb gyűléseiket tartják. Hitel-, tej- és fogyaszlási szövetkezetei szépen működnek. — Van postahivatala, orvosa, gyógyyszertára és csendőrsége. Ez is jegyzői székhely. Lakossai nagyobbára reformátusok, kevesen vannak római katholikusok is, melyeknek tornyában az egyik harang a *Firtos* várában lakó szerzeteseké volt. Régebben a templom és papílak helyén, Mária Terézia idejében, katona kaszánya állott, hol Kisfaludi Sándor és Báró Józsa Miklós — mint tiszthelyettesek — szolgáltak.

A földmivelésen kívül a lakósok között többen posztó- és vészonszövéssel, szalmakalap kötéssel és fasaragással is foglalkoznak. A népmiveltség magasabb fokáról tanuskodnak kultur intézményei mint: községi- és ifjúsági olvasókör; római kath. és községi ifjúsági egyet; gazdakör, székelyzenekar, községi dalkör, műkedvelői társulat stb.

— Mondd el!

Etédtől északra a *Küsmőd* vice, *Golyvás patak* és *Deren-cse* pataka összefolyásánál találjuk **Küsmőd**-öt, melynek közepén emelkedő dombon régi temploma áll; hagyományok szerint Hunyadinak Szent Imrénnél nyert zsákmányából épült. A nép hit szerint régcben szerzetesk laktak s e templom is ővek volt, kikről többséte monda maradt hátra, így a községtől északra emelkedő »*Barátdülő*« nevű hegynévre vonatkozó is.*

A Barátdülő háta mögött emelkedő *Deren-cse* felől önálló magas bikkfa van, melyet »*Nora Jancsinak*« neveznek. Ezen fához a nép tragikus esetet fűz, mely alá egy derék, bátor, hőslegény teteme van elhelyezve, ma is kegyelettel őrzik e helyet.

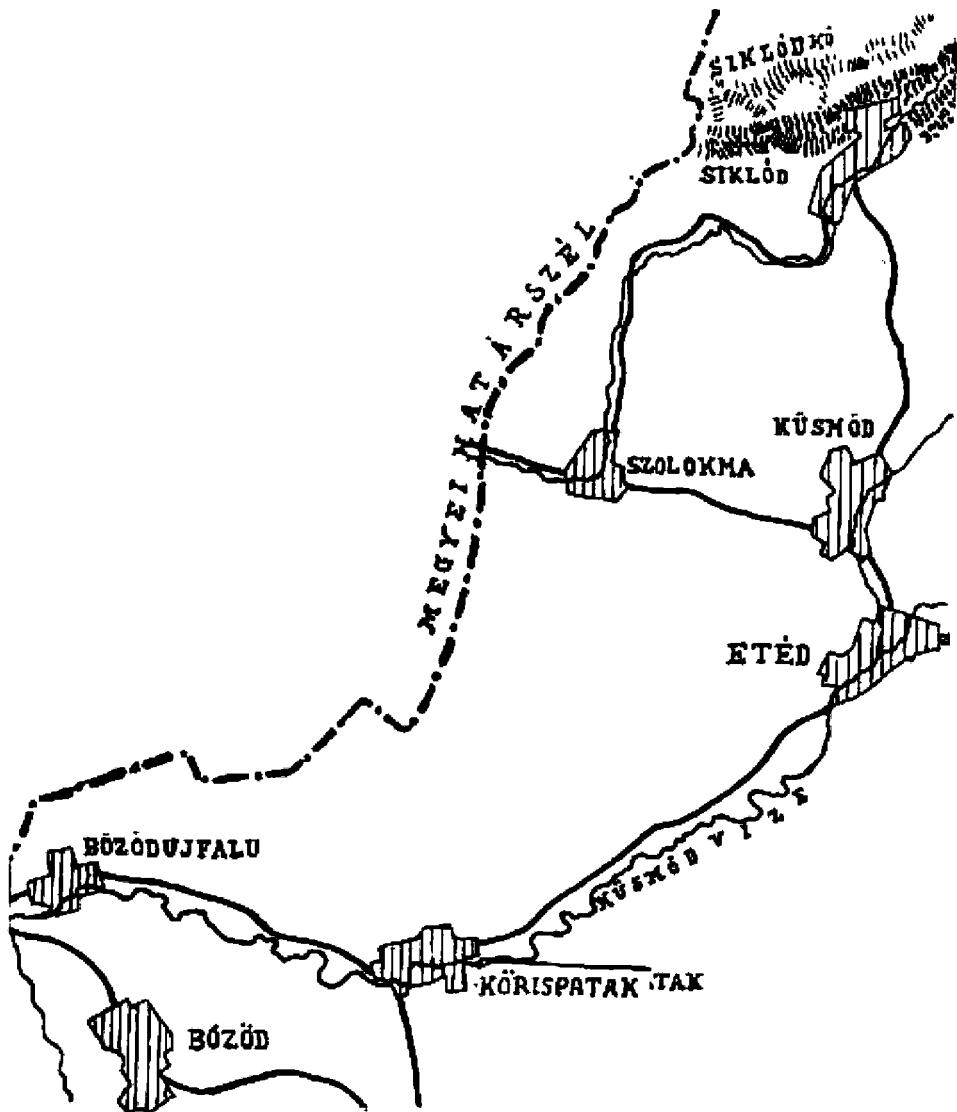
E községen is sok gyümölcsöt, főképpen cseresznyét termesztenek; még a levágott erdők helyét is cseresznyefával ültetik be s gondos és szakszerű kezelés után szép jövedelmet vesznek be a lakósok cseresznyéből.

Itt egy család szép cserépkályhákat készít. Az asszonyok szőnek, fonnak és szalmakalapokat készítenek.

— Mondd el!

* Lásd O. B. Székelyföld leírása I. köt. 141. l.

Küsmődtől nyugatra fekszik **Szolokma**. Ez egy kis község. Küsmődön felül a völgy összeszorul s az út egy magas bércre hág, ennek aljában egy völgy kállanban találjuk **Siklód** nagy községet. Ez egyedül tart magának jegyzőt — kit községi

jegyzőnek neveznek — s innen nevezik a községet is *nagyközség*-nek. Magasan fekvő község, melynek lakói hegyoldalokon elterülő határaikról, nagy bajjal tudják terményeiket beszállítani. Erdeje sok van, szuszéköt, szövöszéket, kéreg vékákat készítenek lakói s sok cseresznyét termesztenek. Virágzó fogyasztási szövetkezete és gázdaköre van. Lakói reformátusok. A községtől északkeletre emelkedik a *Sikiódkö*, e vidék legmagasabb hegye, honnan tiszta időben nagy vidéket be lehet látni. E hegynél nyugati aljában egy kis teret *Városhegynek* hivnak, hol régebben város volt épülve. Sok forrást találunk itt. Általában a község és határa igen gazdag bővizű forásokban.

— Mondd el!

Etéden alul a Küsmőd vize két partján terül el **Köríspata**. Ez is *nagyközség*. Lakói a földmivelésen kívül szalmakalapkötéssel is foglalkoznak.

Alább találjuk **Bözödújfalu**-t, melynek lakossai földmiveléssel és szőlőtermeléssel foglalkoznak.

Tiszta székely lakossága között találunk »ssombatás«-okat, kik teljesen most a zsidó hitet vallják, s aszerint élnek; azonban meglehetős szegények.

Van gázdaköre, ifjúsági egylete és tejszövetkezete.

Bözödújfalon alul a Küsmődvízébe bele ömlik *Bözödpalaka*, melynek völgyében szép szőlőhegyek aljában feltaláljuk **Bözöd** községet. Lakói a földmivelésen kívül szőlőtermeléssel is foglalkoznak. Itt készítik a legcsinosabb szalmakalapokat; tavaszi vásárokra is elhordozzák árusítás végett.

Bözödön feltül van néhány szabályos kerek domb, melyeket *Assztagos dombnak* neveznek s melyek valószínűleg sirtumulusok.

E községen van országos vásár, pénzügyőrség, hitelszövetkezet, olvasókör, ifjúsági egylet. Jegyzői székhely.

— Mondd el!

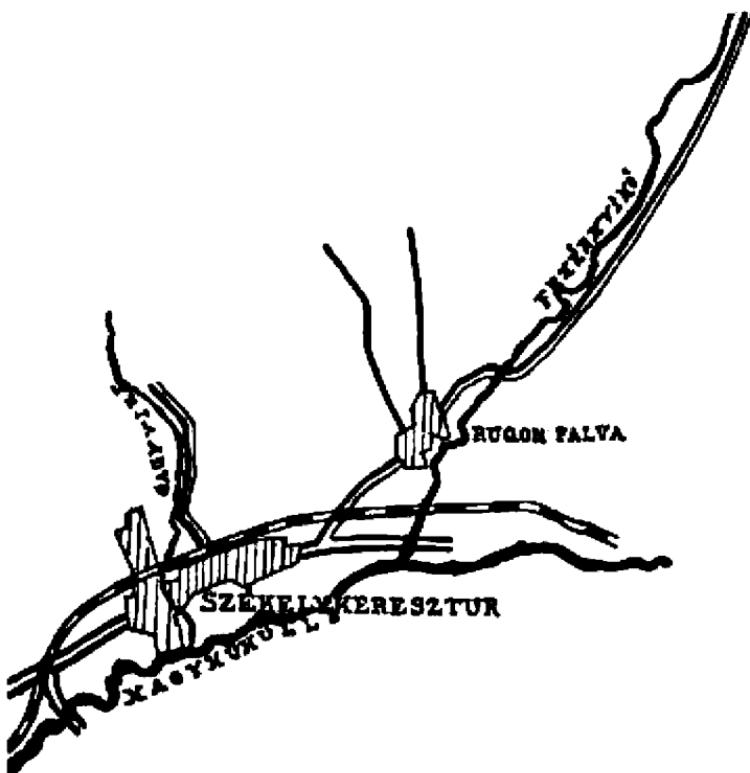
(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás).

5. Rúgonfalva, Székelykeresztúr.

Figyeljetek! Rajzolunk! Térjünk vissza községünkbe s haladjunk délre a Fehér-Nyikó mellett; eljutunk egyik szomszéd,

községünkbe: **Rugonfalva** ra. A Nyikóvölgyének utolsó faluja, református, földmivelő székely lakósaival, kik nagyobbára jó módon törökölő emberek. Közel lévén Székelykeresztúrhoz, tej-, vaj-, zöldség-, majorságból sok pénzt szereznek. Virágzó tejszövetkezete, gazdaköre és olvasóköre van.

— Mondd el!

Rugonfalván alul a Fehér-Nyikó beleömlik a Nagyküküllőbe. A beleömlésén alul a Nagyküküllő jobb partján fekszik **Székelykeresztúr** város nagyközség. A Fehér-Nyikó és Gagy víze völgyében a Nagyküküllő széles völgyébe olvad bele s e szép térségen épült fel a város. Hosszában az országút metszi ketté, mely mellett terül el a város széles tágas piaca, hol hetivásárok alkalmával minden hétfő szombatján különböző árucikkek halmazodnak össze a vidék közönségének terményeiből s az iparosok iparcikkeiből.

A piac-téren látjuk a katholikusok régi templomát. Alább a piactól néhány lépésnyire a reformátusok diszes, nagy temploma tünik szemünkbe ujonnan, izlésesen fedett tornyával, mik a város déli szélén az unitáriusok templomia helyezkedett el. Mellette találjuk az *unitarius* gimnáziumot, melynek hatosztályába a vármegeye unitárius lakosságának gyermekei tul magas számban iratkoznak be. Kilátás van rá, hogy nyolc osztályúvá fogják fejleszteni s ez esetben a vidék lakosságának áldásává válik. Ezen kívül van itt *állami tanítóképző* intézet, hol oly ifjak nyernek kiképzést, kikből tanítók lesznek. Van népes *állami, róni, kath. és unitarius elemi iskolája* s a tanítóképző intézettel kapcsolatos *gyakorló elemi iskolája*. Legujabban államilag segélyezett magán *polgári leányiskola* is létesült, melyben a vidék és város leány gyermekek nyernek magasabb oktatást.

Minő templomai és iskolái vannak Székelykeresztúrnak?

E városban többfélé hivatal találunk: *főszolgabírói hivatal*, mely a községek ügyes-bajos dolgait látja el; a *járásbírói hivatal*, hol a perlekedő emberek fölött ítéleznek s az emberek ingatlan vagyonát tartalmazó telekkönyveket őrzik; az *adóhivatal*, hová az emberektől befolyt adópénzeket fizetik be, s honnan a tiszviselők kapják fizetéseiket; az *erdészeti hivatal*, mely felügyel a községek erdőire, hogy rendszeresen használhassák, ne prédálják; az *orvosokat*, kik közül a járási orvos az egész járásnak, a körorvos néhány községnek egészségügyi állapotára őgyel fel; a *járási állatorvos* az állategészségügyet védi; a *csendőrség* a közbiztonság, a *pénzügyőrség* az államvagyont őre; a *posta-, távirda-, telefonhivatal*, hol a postai küldeményeket, táviratot veszik fel és továbbítják s a teleponon, nagy távolságban lévőkkel is, élőszóval beszélhetnek az emberek. Vannak ezeken kívül a város tiszviselői: fő és aljegyző, fő és kisbíró, pénztáros, tanácsnokok stb.

Minő hivatalokról beszélünk? A város lakói között többen vannak hivatalnokok, kereskedők, iparosok, még többen földművelők. Ezek közül sokan szarvasmarha kereskedést üznek, mivel hires *országos vásárok* szoktak tartani, honnan sok szarvasmarhát szállítanak nagyvárosokba, sőt a téli időszakban a szombati hetivásár alkalmával is állatvásárt tartanak. Székelykereszturon van *vásári állomás* is, hol minden nap sok ember ül fel a vonatra,

és száll ki belőle. Van *leugyára*, hol sok munkás nyer foglalkozást. Lakósaik közül sokan sziláktöréssel foglalkoznak.

Mit mondjam?

E szerint már idáig tanultunk *kisközségekről*, melyek kevés népességgel bírnak s többen közösen tartanak hivatalnokot; *nagyközségekről*, mely népességénél fogva *egyedül* tart hivatalnokot; *vidrosról*, melynek több népessége és több hivatalnoka van.

Nevezz meg kisközséget, nagyközséget, várost!

(Összefoglalás, ismétlés, tanultak lerajzolása).

6. Nagykükülli alsó völgyvidéke.

Figyeljetek! Haladunk a Nagykükülli mellett! Rajzolunk is!

Székelykereszturt elhagyva csakhamar **Alsóboldogfalvára** érünk, mely község a Nagykükülli jobbparti síkságán terül el. Itt feltűnik azonnal a sok templom. Bár kisközség, mindenazonáltal lakói négy vallásfelekezethez tartoznak; ü. m.: unitárius, református, gör. katholikus és gör. keleti egyházakhoz. E két utóbbi azonban kivesző félben van. Diszes állami iskolája, gazdaköre, temetkezési társulata, ifjúsági egylete és könyvtára van e községnél. Szöllőtermelés céljából *hegyközséggé* alakultak. Lakói szorgalmas, törekvő kisgazdák. A község mellett halad el a vasút.

— Mondd el!

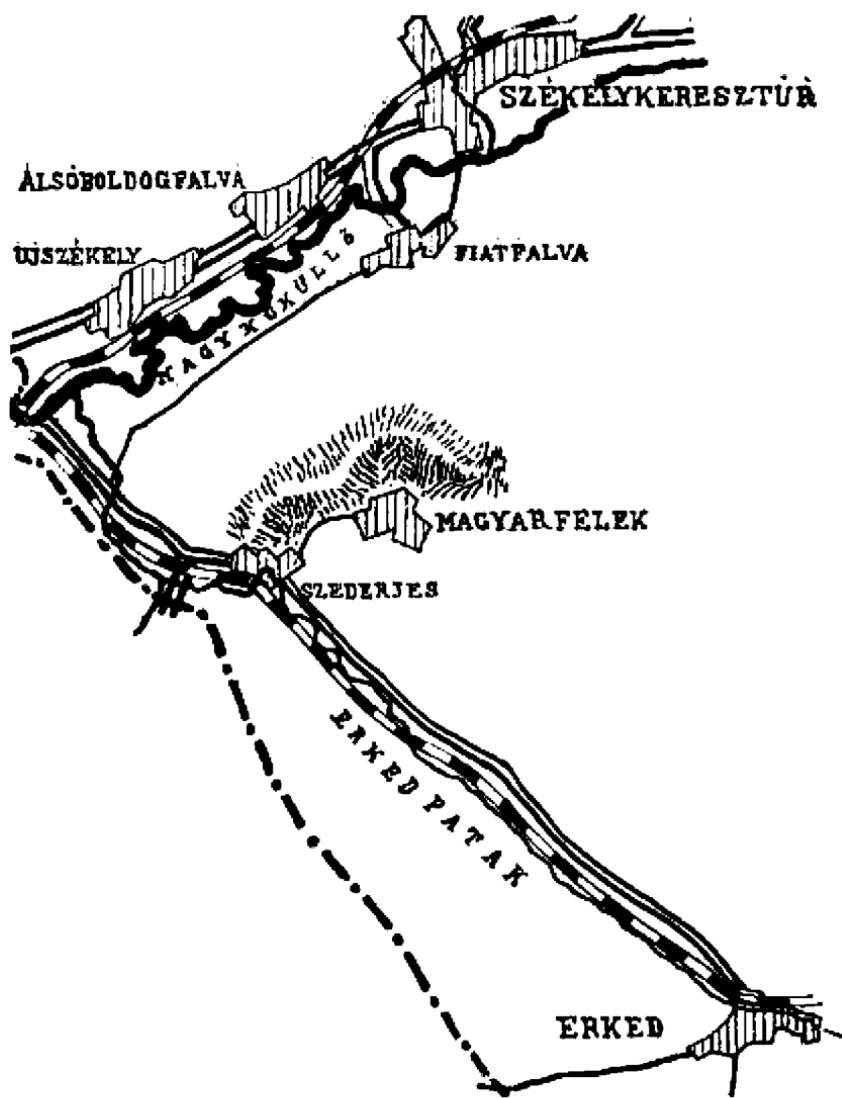
Alsóboldogfalvával szemben, a Nagykükülli balpartján szép térségen találjuk **Fiatfalvát**, mely a vallási türelemnek, testvéri szeretetnek fényes tanujelét művelte. Ugyanis a község lakói reformátusok és unitáriusok, de egy közös templomuk van, hol felváltva tartják az istentiszteleteket.

E községen találunk szeszgyárt, gözmalmot, gazdakört, ifjúsági egyletet és »Emke« olvasó egyletet.

Tí meg nem tudjátok mi az-az »Emke«?

Több jóindulatu, nemes szívű felvilágosult ember egy társulatot, egyesületet alkotott azon céldól, hogy itt nálunk és másutt is embereket tanításuk, neveljék, miveljék, a magyar haza szereletére alkalmasabbakká tegyék s sok nemes, ödvös, hasznos dolgot cselekedjenek. E társulatot elnevezték: »Erdélyi magyar közmű-

velődési egylet»-nek, röviden csak minden szó kezdőbetűjét irva és mondva: »Emké«-nek. Ez az egyesület segíti a flatfalvi olvasó egyletet is.

A község határán sósviz forrás van, melyet fürdésre és álatok számára használnak fel. »Sófürdőjét nyáron át sokan látogatják, különösen a székelykeresztúriak. Jegyzői székhely.

A község határában »Fehérszék« nevű helyen a föld bizonyos időközökben sziksós iszapot lők ki magából, a mely bizonyos robajjal, durranással szokott jelentkezni. A kidobott iszapból már egy kerek domb képződött.

— Mondd el!

Alsóboldogfalván alul a Nagyküküllő jobb partján fekszik **Ujszékely**. A sík völgyben elterülő határrész gazdagon fizet a község gazdáinak, különösen sok cukoricát termesztenek s szépszarvasmarhákat tartanak. Jó módu, szorgalmas lakói unitáriusok és reformátusok, kik jó egyetértésben élnek egymással.

— Mondd el!

A Nagyküküllő völgyétől délkeletra a hegyek közé ékelve találjuk **Szederjese-t**, mely régebben a mostani Magyarfelek helyén volt felépülve, de egy ragályos betegség fellépésével elköltöztek onnan s nagyobb része a mostani helyre telepedett le.

Közében emelkedik a *Dióshegy*, melynek tetején katonai jelző állomás van felállítva. Régebben őrtüzek égtek e helyen, mint több kimagasló hegytetőkön, a mi annak idejében jelzése volt a békés vagy ellensegés állapotnak.

Lakói székelyek, kik földmivelésből és állattenyésztésből élnek. A flatalabbak a magyar államvasutaknál keressnek munkát, többen vasúti őröknék szegődnek.

— Mondd el!

Szederjestől északkeletra fekszik **Magyarfelek**. Lakói románok, gör. keleti vallásuk, földmiveléssel és állatok tartásával tartják fenn magukat. Nyáron át többen a székely községekbe »majore-nak vándalkoznak. A mellette húzódó *Dióshegy* tetején régebben vár állott, melynek nyomai most is láthatók néhány.

— Mondd el!

Szederjestől délkeletra az *Erkedpalaka* völgyében fekszik **Erked**. Szász lakói lutheránus vallásuk, jó módban élnek, sok szép buzát terelnek, sok lovat tenyésztenek. Mellette halad el a vasút, mely hazánk egyik legszolgalmassabb utvonala; Brassó és

Óláhországba vezet. Á községnek vízvezetéke van. A gyermekek lutheránus felekezeti iskolába járnak. Nagy község.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, rajzolás.)

7. A várnegyé nyugati részé.

Figyeljetek! Utazunk tovább nyugati irányban! Rajzolunk!

Székelykeresztúr között az országútból északnyugatra járási út vezet egy völgyön át, melyet szántóföldek és kaszálók szegélyeznek, mik több kanyarulatot téve egy erdőkoszorulta tetőre s onnan egy mély völgybe vezet, hol a Magyarós kavicsmentes kispatakja csörgedez déli irányba. Ennek kishegy völgyében helyezkedett el **Kissolymos**. Nagy gyümölcösök kertek s acélos bázát termő szántóföldek veszik körül a községet, határszélét pedig kelet, észak és északnyugat felől nagy kiterjedésű bükkösök szegélyezik, melyekben farkasok, vaddisznók és borzok tanyásznak, utóbbiak gyakran nagy károkat okozván a kukoricás táblákban. Vadászoknak kedves kiránduló helyök. Nyáron át szarvasmarhák, bivalok, lovak, juhok legelésznak benne.

Délre fekvő hegyek oldalait szőlővel ültették be, mit gondosan kezelnek.

Vizben szegény a község, főképpen száraz időjárás esetén; ilyenkor nagytávolságból hordókban hozzák a szükséges menynységet.

A földmivelésen kívül fasragással is foglalkoznak; sok tüzelő fát szállítanak Segesvár város piacára s a szomszéd szenterzsébeti szeszgyárba.

Van állami iskolája, gazdakörc, ifjúsági egylete, tejszövetkezete. Unitárius és református, lakói a régi székely viseletet és szokásokat — dicséretre méltóan — megtartották; egyszerűségen, jó módban élnek.

A község mellett emelkedik fel Karisai hegyláncolat Várhegy nevű csúcsa, melyen a törököknek erős vára állott, hol — a néphit szerint — egy hatalmas törökbaszta rettegésben tartotta a népet, elrabolván — ha módját ejthette — a szép nőket.

Csonkaház nevű temetőjében van eltemetve Augusztinovits Pál, kiről Szentábrahámon említést teitünk.

— Mondd el!

Kissolymost a Karisfal hegy választja el **Nagyolymos-tól**, mely Lóchegey tövében helyezkedett el. Kissolymoshoz hasonló székelyközség, melynek lakói földművelésből, állattenyésztésből tartják fenn magukat.

Megemlítesre méltó, hogy 1727-ben Udvarhelyszéknek igen nevezetes székgyűlése volt itt, melyen jogtörténelmileg igen nevezetes végzések és törvények hozattak az adó, katonaság átvonalása, törvénylátás módja, postálkodás, falusi előljáróságok szerve-

zete ügyében; büntetések szabattak a dohányzók, káromkodók, éjjeli dorbézolók, erdőégetők stb. ellen, a mi még ma sem ártana.

— Mondd el!

Nagysolymosról délnyugatra külön völgyben látjuk **Székelyhidegkút**-at és **Magyarhidegkút**-at, melynek lakósai magyarok és románok vegyesen. Délre pedig a Magyaros pataka völgyében **Székelyandrásfalva** terül el, hol szeszgyár van. Ennek is lakósai nagyobbárn románok, kisebb részben magyarok. Ettől délre találjuk **Székelyszenterzsébet**-et. Itt született és itt is halt meg Pécsi Simon, annak a kornak egyik nagy eszű férfla, ki politikai pályájától elmozdítatván vallásrajongástól indítatta a zsidók hitkönyvét (Talmud) bibliáját magyarral lefordította s a nép között a »szombatos« valást olterjesztette, a miért sok üldözésnek volt kitéve. Annak idejében az unitáriusoknak itt egy aligimnáziumok volt — hol Pécsi Simon is tanult — de később szombatos iskolává változtatta át Pécsi Simon, s bezárták.

E községben lakik a körjegyző. Találunk itt hitel-, fogyasztási szövetkezetet, gazdakört, olvasó- és ifjúsági dalkört, posta-ügynökséget.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

8. A vármegye nyugati szögléte.

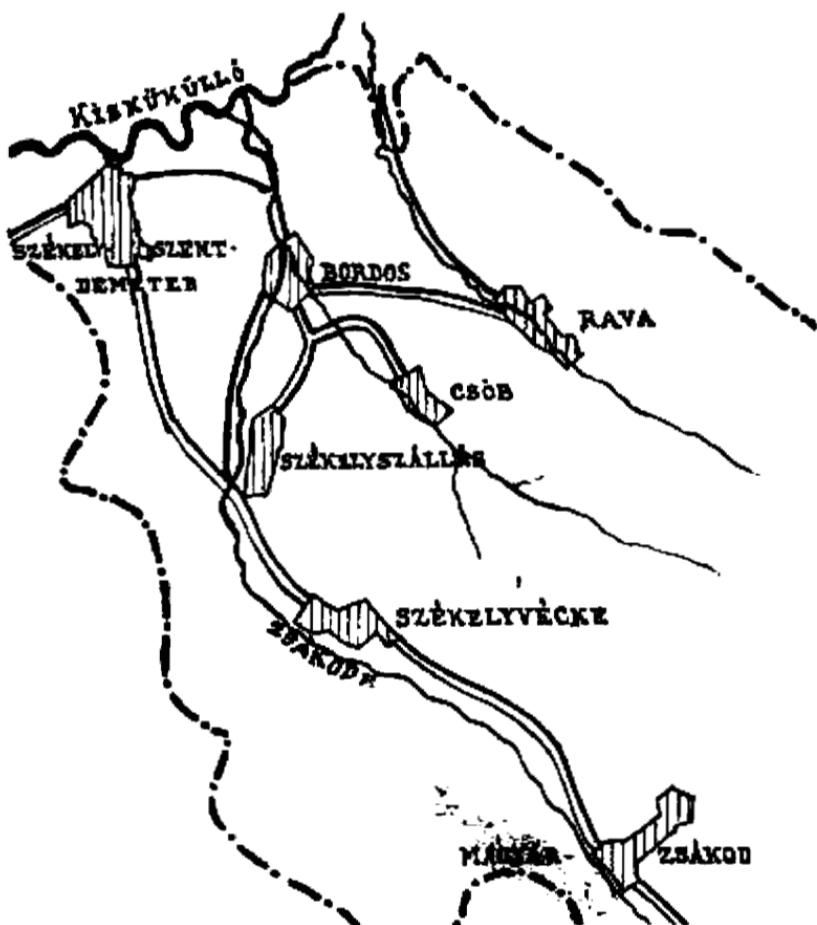
Figyeljetek! Utazunk tovább nyugatra! Rajzolunk!

Székelyhidegkútról egy nádas hegyen Átvezető úton jutunk a Zsákodpataka völgyébe, mely a Kisküküllő völgyébe nyílik. Itt találjuk **Magyarzsákok** községet, melynek régi elemi iskoláját a »Horváth testvérek« építették. Székely földmivelő lakósai nagyobrára róni, katholikusok.

Alább szintén e völgyben épült **Székelyvécse**, e vidék központja, jegyzői székhely. Lakósai közül többen kosárfonással pótolják a gazdaság által nyújtott jövedelmet. Gazdaköre, ifjúsági dalárdája van.

Egy patak jobbparti völgyében terül el **Székelyszállás** kis község; vele szemben a *Csöpalaka* alkotta völgyben **Csőb**. Előbbinek lakói a kosárkötést, utóbbiak szalmakalap kötést üzik házi iparszerűleg. Mindkettenek lakósai római katholikusok. Csőb vize és Székelyszállás között egy kis völgyecskében *Mesiterrölgy*ben hagyományok szerint egy tatárok által feldult falu volt.

— Mondd el!

Alább a Zsákodpataka völgytorkolatánál van **Bordos**, melyben régen unitáriusok laktak s a mi kevés katholikus volt, az

Székelyszentdemeterhez tartozott. Itt lakott kevés ideig az akkori unitárius püspök is. Később a kath. egyház megerősödött. Egy-szerű lakósai földmivelő emberek. Jegyzői székhely.

Bordostól keletre egy szűk völgyben találjuk **Rawa** községet, mely — a néphit szerint — az Erdőszentgyörgy felé vezető tágas völgyben épült kezdetben, de ott több zaklatásnak lévén kitéve, félre kellett vonulnia. Régebben a székelység teknő készítéssel is foglalkozott, most azonban csak az ottani cigányok üzik e háziüpart.

Unitárius lakósai a földmivelésen kívül délnek álló hegyein szőlőt is termeszenek.

A ravai szalmakalapnak és kalácsnak híre van a vásárokon. Marosvásárhelyre sok tüzi fat szállitanak.

Van temetkezési egylete, gázdaköre, ifjúsági egyesülete. Széll természetű, jó erkölcsű, törekvő nép lakja e községet.

— Mond el!

Bordostól nyugatra a *Kiskükfüllő* tágas völgyében feltaláljuk **Székelyszentdemeter-t**. Keleti végénél egy dombon van szép régi temploma, ellentétben tufafelől «Gyulaffi» kastély gyönyörű csoportja, mely óriási fenyvesek és hárások árnyékában a legfelsőbb pontok egyikét tárja fel. Lakósai földmivelő emberek.

— Mond el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

9. Nagyküküllő völgye.

(Bethfalvától - Nagygalambfalváig.)

Figyelek! Visszatérünk a Nagyküküllőhöz! Rajzolunk!

A Fehér-Nyikónak a Nagyküküllőbe torkolásán felül ennek jobb partján terül el **Bethfalva**. Ez egy kis község. Lakósai sok tejet, vajat, zöldséget hordanak Székelykeresztúr piacára. Virágzó hitelszövetkezete, gázdaköre van.

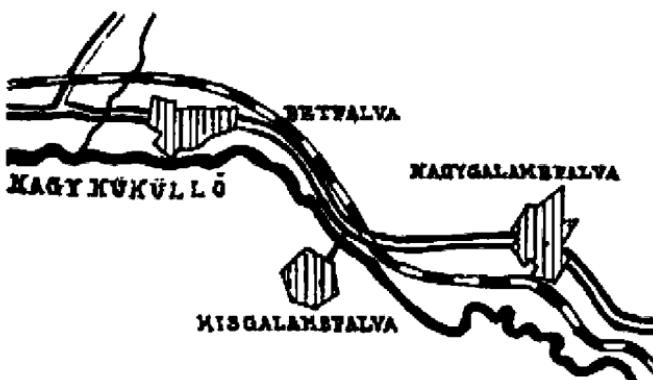
Ezen felül a Küküllő tágas völgye összakadárral, minden felől meredeken emelkedő hegysodalok hegyszorost alkotnak, melynek nyílásánál a Nagyküküllő balpartján csakhamar elérjük **Kisgalambfalvát**-t. Feltűnik, hogy a községen csupán kő- és téglából

épített házakat láthatni. E község 1830-ban teljesen porráégett, s azóta kő- és téglagyanyagból építik — mai napig is — házaikat, mely nem gyűlhet meg; ez által többen elsajtották a kőmives mesterséget. Ma is a földmivelés mellett sokan űzik, s jó keresethez jutnak az emberek, a mi az általános vagyonosodásban felismerhető.

Ez égés emléknapját minden évben megünneplik, s azon nap háromszor mennek templomba.

A falutól délnyugatra emelkedő Galambtető hegycsúcsra régebben erős vár állott, mely a küküllő völgy bejáratának egyik leghatalmasabb védbástyájául szolgált.

— Mondd el!

A hegyszorostól keleti irányban haladó országút a Galambfalvi tető-re vezet, honnan belátva előnkbe tűnik **Nagygalambfalva** népes község. Régi temploma az Izabella királynő által adományozott 17 templom egyike a XV-ik századból.

A község keleti határán, Vágáspatak völgyében, Várfele magaslaton régi vár sánchelye látható, mely hajdan a székelység főrabonbánjai alatt az itt lakó Nagy Gyula vezérről »Gyulavára« néven, részint a határ őrizetére, részint az állami foglyok őrizetére szolgáló erős vár volt. A vársáncok között van a Várfele tó, mely a vár kútja volt. A várcsútorról nyugatra van Kerek Gardon nevű domb, mely a várnak őrálomássá lehetett a patnák déli völgyében. A dombtól nem messze van a Borviz nevű vasas forrás és a *Feneke* tó.

Mint két érdekes természeti jelenséget kell megemlítenünk: a községben a »Sebessi« fél kertben látható *nagy tölgyfát*, melyikhez hasonló nagyságu nincsen hazánkban (mintegy 10 m. kerületű), és a község határán található *Rákta* nevű tót, melyben sok vizi sikló és gyógy *nadály* él.

A községben nagyobbára reformátusok laknak; vannak azonban gör. keletiek is, de csakis magyarul beszélnek és magyar öltözetben járnak.

Közintézményei: ifjúsági egyet, olvasókor, fogyasztási-, hitel-, tejszövetkezet. — Jegyzői székhely.

Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

10. Székelykeresztúri főszolgabirói járás.

Figyelejtek! Foglaljuk össze, a mit eltanultunk!

Mindazon kis és nagyközségek, melyekről idáig tanultunk, egy nagy csoportot, szolgabirói járást alkotnak, melynek székhelye Székelykeresztúr s innen nevezik Székelykeresztúri főszolgabirói járásnak. — Az egész járástra a főszolgabiró ügyel fel, s bocsátja ki rendeleteit a kör- és községi jegyzőknek, ezek megküldik a községi bíróknak, kik a nép között végrehajtják.

A főszolgabirói hivatal áll 1 főszolgabiróból, ki a hivatal főnöke, 2 vagy több szolgabiróból, kik a főszolgabirónak segédkeznek s akadályoztatása esetén helyettesítik és több segéd- és kezelő személyzetből. — A hivatal szakközegei: a járási orvos és járási állatorvos, kiknek szakvéleményük alapján a főszolgabiró intézkedik az ember és állategészségügyre nézve.

E járásban 49 községet találtunk, melyek közül 46 kis község és 3 nagyközség. E szerint a járásnak van 15 körjegyzője és 3 községi jegyzője.

A lakosság túlnyomó része székely, kevesen vannak románok és Erkeden szászok. — Nagyobbára földmivelésből, állattenyésztésből élnek, mely célra a járás területe elég alkalmas. —

Erdeje sok van, melyből eladásra is kerül nagymennyiség a szomszéd városok piacain.

Állat állománya igen szépnek mondható, kevés vidék versenyezhet vele. Nagyobbára a szarvasmarha fajokból a magyar fajta van elterjedve, ujabb időben a nyígati fajtát is nevelni kezdették.

A földmivelést kiegészítik legtöbb helyen a gyümölcs- és szőlő termeléssel, melyek közül a gyümölcs termelés jelentékeny jövedelmet hoz a gazdálkodnak. A városhoz közel eső községek a konyhakertészettel jutnak jövedelmező forráshoz.

Nagy gonddal üzik legtöbb helyen a házi iparnak néhányik ágát, mint: szövést, fonást, safaragást, szalmakalap készítést, kosárfonást stb. — Az a nép tud élni, előhaladni, vagyonosodni, a mely a gazdálkodástól fenn maradt idejét háziipar tanulására és folytatására tudja szentelni, nem pedig korcsmázsára, mely testtét, lelkét, becsületét, vagyonát kivánja áldozatnál.

Vallásra nézve legtöbben vannak reformátusok és unitáriusok, kevesebben róm. katholikusok és gör. keletiek s egy községben lutheránusok. — A különböző felekezetük azonban egyetérlesen, testvéri szeretetben élnek egymással.

A nép általában felvilágosultnak mondható, alig van olyhány község, melyben ifjúsági egyletet, olvasóköri ne találnánk. Ezek minden ismeretterjesztő, nevelő intézmények, honnan nem volna szabad senkinek hiányoznia.

A közgazdasági élet előmozdítására és fejlesztésére szolgálnak: a gazdakörök, hitel-, fogyasztási-, tej- és állatbiztosítási szövetkezetek, melyeket járásunkban több helyen feltaláltunk.

Minden községen van elemi iskola, hová a szülők gyermekeit feljáratni tartoznak. Ez iskolák fenntartójuk szerint: állami, községi-, felekezeti iskolák. — Székelykeresztúron láttuk, hogy van állami tanítóképző intézet, unitárius gimnázium és polgári leányiskola, hová a tovább tanulni vágyók iratkoznak be.

Közlekedő útai elég jók; a Nagyküküllő mentén vasút közlekedik az utasok nagy kényelmére.

A járás lakosságának lélekszáma mintegy 38 ezer.

B) Székelyudvarhelyi járás.

I. Nagyküküllő völgye.

(Décsfalvától Ócsfalváig.)

Figyeljetek ide ! Tovább útazunk a Nagyküküllő folyó mellett ! — Rajzolunk !

A mint Nagyalombalfalvát elhagyjuk, a Küküllő völgyét minden jobban összeszorulni láljuk, de csakhamar egy tágas völgy tárul előink, mely **Décsfalvánál** kiszélesedve az Agyagfalvi réteket alkotja. — E térség a mult időknek érdekes, senséges emlékeit idézi fel. — A kiváltságáért és szabadságáért lelkesülő székely nemzet jogainak védelmére, üdvös törvények hozatalára, gyakran senyegetett veszélyek elhárítására, vagy éppen a haza védelmére itt gyűlt össze tanácskozás céljából. — Az ilyen népgyűlésre nagy távolságból sereglett össze a székelység s annak jeles fiai, valahány-szor szükségét látották. — E gyűlések egyik legkitünőbbike az 1500-ban tartott székely nemzeti gyűlés, mely a székelység önkormányzati jogának legszebb megnyilatkozásául szolgált. — Megható és utolsó ilyen népgyűlést tartottak 1848. év okt. 18-án, minden az alkotmányáért és szabadságáért megtámadott magyar nemzet védelmi harcának támogatására 30 ezer székely harcos indult el e térről lelkesüten, elszántan, mint megannyi hős.

E nagyidők emlékére a hálás utókor diszes emlék oszlop felállítását vette tervbe, hogy ennek láttára gyuljon fel még a fássult szívben is a *hazaszeretet* lángja, tettre kész elhatározás ébreddjen fel a keblekben; hogy hírdesse az összetartás végtelen erejét s e hon drága földjéhez bilingueje a hazáját elhagyni szándékozott.

— Mondd el !

A térség nyugati szögletén **Décsfalvát**, északi részén **Székelymagyarót**, déli szélén **Agyagfalvát** találjuk. — Décsfaiya csak néhány házból álló kis helység; la-

kósai az agyagfalvi templomba s gyermekei az itten lévő állami iskolába járnak. — Székelymagyarós szintén kis község tőrekvő gazzdaközönségevel. — Agyagfalva a Fancsika patak torkolatánál elterülő népesebb község ős régi templomával. E községek lakóinak fáradságát gazdagon jutalmazzák a réten elterülő szántó és kaszáló táblák, előbbieknél bő áldást nyújtva a gabonában, utóbbiak szénában.

Agyagfalvától délnyugatra, a hegyek közé ékelve húzódott meg Máticsfalva.

A térség keleti részét foglalja el **Bögöz** e vidék legnépesebb és élénkebb községe, hol évenkint egyszer hires országos vásárt tartanak. Vasúti állomása, posta-, telefon hivatala, csendőrsége; hitel-, fogyasztási- és tejszövetkezete; gazda-, olvasóköre, ifjúsági egyesülete említésre méltók. — Jegyzői székhely.

Gazdag földjén jó módu székely nép gázdálkodik.

— Mondd el! —

Bögözön fejjel mintegy $1\frac{1}{2}$ km. távolságra a térséget körülölelő hegylánc két magasabb csúcsban végződik, melyek által a Nagyküküllő völgye annyira összeszorul, hogy az ország útát és vasútát is a hegység oldalába kellett belevágni. E hegyszorost *Bonta* szorosának nevezik, melynek bejáratánál a két hegycsúcson két

hatalmas vár állott a régi időben a völgy oltalmazására. Ezeknek azonban most nyomai sem láthatók. E szorost elhagyva ismét egy termékeny térségre jutunk, hol csakhamar elérjük **Bikafalvát**, vele szemben a *Nagypatak* torkolatánál a kicsiny **Ónofalvát**, földmives lakóikkal. Bikafalván cement cserépgyár van.

Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

2. Székelyudvarhely város.

(Árvátfalva, Patakfalva.)

Figyeljetek! Haladunk tovább a Nagyküküllő mellett! — Rajzolunk!

A Bontaszorosán felül kitágult völgynek a Nagyküküllő bal-partjára hajló terén találjuk **Felsőboldogfalvát** régi templomával, kiterjedt határával. Lakói a közel eső város piacára árusítás végett sok mindenféle árucikket hordanak fel, különösen tejet, tojást és konyhakerti veteményeket, melyekből sok pénzt szereznek be.

Nem messze a templomtól, a *Garámpatak* jobb partján állott régebben Jánosi Jánosnak kastélya, ki — hagyomány szerint utolsó tulajdonosa volt *Budavárnak*, melyről alább tanulni fogunk. Innen leköltözve oly fényes kastélyt építetett, hogy fedett folyosón járt a templomba.

A Nagyküküllőbe keleti irányból folyva bele ömlök balról a *Garán pataka*. Eunek szűk völgyében helyezkedett el **Árvátfalva** és **Patakfalva**, két kis község református földmivelő lakóival.

Mondd el!

Felsőboldogfalván felül a Nagyküküllővel párhuzamosan haladó országúton haladva elhagyjuk a »Sóskút« nevű sósvíz fürdőit s a *Kuvár* hegységhoz érve előkérül a **Székelyudvarhely** város gyönyörű fekvésével. — A házsorok közül magasan kiemelkedik a város közepén épült reformátusok temploma, tornya, északkeleti városrészben magaslaton elhelyezett róm. katholikusok temploma, a város piacán pedig a Ferencrendiek temploma kétágyú tornyával; a város északi szélén épült fel ujabban az unitáriusok

temploma. — Legszebb utcája a »Kossuth Lajos«-utca, mely a piactérben nyer befejezést. Itt települnek le áruikkal minden reggel a vidékről jött népek, hozván magukkal élelmi cikkeket, gyümölcsöt stb.; de legmozgalmasabb az élet a piacon minden kedden tartani szokott heti vásár alkalmával, mikor már ipari cikkek, ruhaneműek s többséle árucikk látható a vevők által körül veit sátrakban. — A piactér körül látjuk a legtöbb, legnagyobb és legszebb kereskedéseket, mint: ruha-, vas-, papír és könyv-, vegyes kereskedéseket.

A piactér közepén áll még a régi városháza, a csizmadiaszin, melyben heti és országos vásárok alkalmával a városban lakó cipészek és csizmadiák, timárok, szűcsök árulják készleteiket. Ezzel majdnem szemben emelkedik a város legnagyobb és legszebb épülete: a vármegyeház. Ebben vannak elhelyezve a vármegyei és közigazgatási hivatalok. Gyönyörűen diszitett nagytermében tartják a megyei gyűléseket.

A református templom szomszédságában látjuk a *reformáltus kollegiumot*, sennebb a *katholikus gimnáziumot*, a régi vár helyén az *állami föreáliskolát*. Ezeket *középiskoláknak* mondjuk. Itt olyan növendékek tanulnak, kik az elemi iskolát végezve, tudományos

pályára szánták el magukat. — Van még ezeken kívül kö. és *agyagipar iskola*, hol a növendékek köböl, agyagból, gypsből gyönyörű tárgyakat tanulnak előállítani; továbbá *felső- és polgári leányiskolák*, hol a leányok nyernek magasabb oktatást; ezeken kívül van több *elemi iskolája* is. Mint középületet, megemlítjük a város északi szélén épült *vármegyei közkórházat*, melyben betegeket ápolnak és gyógyítanak; a déli szélén a *katonai laktanyát*, hol közös gyalog katonaság van elhelyezve.

Székelyudvarhelyen találjuk a legtöbb hivatalt, mint: főispán, alispán, kir. törvényszék, kir. Ügyészszég, kir. pénzügyigazgatóság, kir. tanfelügyelőség, államiépítészeti hivatal, erdészeti hivatal, főszolgabírói hivatal, kir. járásbíróság, kir. adóhivatal, posta-, távirðn., telefon hivatal, csendőrség, pénzügyőrség, orvosok, ügyvédek.

Van vasúti állomás. A székely vonat csak idáig jön fel; ez a végállomása, hol nagymennyiségi deszka, zsindely és épületfa van raktározva; vonaton viszik az ország több részébe. Találunk e városban szesz-, léglá-, cserépgyárat is.

A város lakói között sokan vannak hivatalnokok, kereskedők, iparosok: asztalos, ács, kovács, lakatos, timár, cipész, szijgyártó, szűcs, takács stb.; kevesen vannak földmivelők.

Az állami föreáliskola helyén régebben erős »Székely Támadó« nevű vár állott, mely kezdetben a Ferencrendi szerzeteseké volt, de később János Zsigmond és a fejedelmek tulajdonába ment át, kik a székelyek őrzésére, védelmére erősséggé alakították, de a Rákóczi forradalom idejében a labancoknak bűvhelyül szolgálván, Pekri Lőrinc kuruc vezér leromboltatta és többé nem épült újra.

Székelyudvarhelyen alul a Nagyküküllő jobb partjánál emelkedik fel egy sajátos alakulatú hegy a *Budavára*, melynek élén szintén hatalmas vár állott fenn. *Buda* vezér még Attila birodalmának fölbomlása előtt építette volt s később a hunoktól elszakadt székely nép *főrabonbánya*-nak szókhelyül szolgált. — Megmondom, miféle volt az a rabonbán! — Ez a székelyeknek legfőbb tisztjük volt, ki a nemzet főbírája, főpapja, fővezére, ura és parancsolója lévén, csak a fejedelmeknek, illetve királyoknak engedelmeskedett. E főrabonbánok egyike volt *Zandirhám*, ki minden hírűl vette, hogy Árpád magyar vezér a testvér néppel bejött ez országba, azonnal követeket küldött Árpádhoz és felajánlotta a

székelyek hűségét és segítségét a haza meghódítására. Árpád szívesen fogadta s együtt különdöttek minden, miért Árpád a székelyeknek külön törvénnyt adott, melyben többfélé kiválltságokban részesítette.

Mondjuk el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajz.)

3. Nagykükülli felső völgye.

(Sz.-bethlenfalvától Zetelakig.)

Figyeljetek! Meg fogjuk ismerni most a Nagykükülli felső folyásavidékét! Rajzolunk!

Székelyudvarhelylyel északon majdnem összo épülete találjuk **Székelybethlenfalvát** és **Kadicsfalvát**. A két községet egymástól a Nagykükülli válassza el. Lakói a város szomszédságában élve, konyhakerti növényekből, tej, tojás, vaj, majorságból szép jövedelmet biztosítanak maguknak. Kadicsfalva mellett emelkedik a *Roz* hegynek egyik Budvárához hasonló, megközelíthetetlen, üreges, hasas hegynyúlványa, melynek tetejét szép bükkerdő árnyalja.

Fennebb a Nagyküküllihez bairól bele ömlik a *Fenyéd pataka*. Beleömlésénél fekszik **Fenyéd**. Népes község, rengeteg bükk és fenyőerdőjével, melyben sok deszkát, zsindelyt, épületfákat készítenek. Az asszonyok közül többen terpentin olajat főznak. — Itt lakik a körjegyző.

A Fenyédpataka völgyében terül el **Máréfalva** népes község. Lakosainak főképpen az állattenyésztés, sajtkészítés, tüzí és épületfa fuvarozás, konyhakertészet képezi fő jövedelmi forrását. — Határán nagymennyiségi kőszén található, de nem bányásszák. Meredek határa megfelelő művelés után jó búzát terem.

A községektől keletre vonul a páratlan szépségű *Csakendhágó* mintegy 5 km. hosszúságban, középen egy — az állam által kiépített bő forráskúttal a megfáradt szomjas útak csillapítására. Tetején egy egyszerű kőoszlop hirdeti Erzsébet királynénak em-

lákét. Ezzel átellenben a szűk völgy nyugati peremét alkotja a Várnyasorka nevű hegy, melynek oldalán székely pogányvár maradványai láthatók. A monda szerint Várnyai nevű székely főür építette a rabonbánok idejében. E hegy nyugati lejtője a Telekság völgyére hajlik, hol az utolsó csatájukat vivták a rabonbánok (Zete és Ika) hadai.

— Mondd el!

A mint fennebb haladunk a Nagyküküllő mellett, elérjük **Küküllőkeményfalvát**, melynek lakói tűzfával, épületfával, konyhakerti növények nagybani termesztésével, halászattal

pótolják a sovány határuk jövedelmét. — Határán bő sortású sós kútja van, melyből só szükségleteit tudja fedezni.

— Mondd el!

Fennebb van a Nagyküküllő utolsó községe **Zetelaka** nagyközség mintegy 5000 lakossal. — Kopár, gyengén termő határa van, de nagy erdeje a faiparra, nagykiterjedésű hegyi legelője a szarvasmarha tenyésztésre fordította a nép figyelmét. Zsindely, deszka, léc, épületfa, szőlőkaróval nagy kereskedést üznek s ez anyag nagyobb részét a székelyudvarhelyi fűtőlepre szállítják.

Nép és ifjúsági könyvtára, gazdaköre, fogyasztási szövetkezete a nép értelmettségére műtat.

A községtől mintegy 4 km. távolságra emelkedő hegycsúcs **Zetevára** állott, melynek vársáncai most is láthatók. — A község ennek közelében volt felépülve még Szent István kora előtt, de a tatár dörzsök idejében teljesen elpusztult s később jelentős helyre épült, kezdetben alig 60 lakossal. S hogy ennyire megnépesedett, a fejedelemek által adott kiváltságoknak tulajdonítható, melyek szerint a lakosság annak idejében sok mindenféle teher viselése alól fel lett mentve.

Zeteváráról a következő érdekes néprege*) áll fenn:

Zete vezérnek, a vár urának, két szép, gyönyörűséges leánya és egy fia volt. Zete bűszke, a pogány hithez ragaszkodó elbizakodott úr volt, sia pedig szelid, ki a keresztény vallást is felvette. Egyszer sia fehér tállos lován megjelent atya előtt s intette, hogy térjen át a keresztény hitre, különben Isten büntetése fogja érni. „Hadur az én védistenem s uj jövevény istened haragiát kineveltem” — monda Zete, de a káromló szavakra a föld megrendült s a vár Zetével és leányaival együtt elsüllyedt, miközött Istenben hívő sia minden bántódás nélkül ugratott le a várforról s ott egy alant lévő sziklában még most is műtatók a ló patkónak bemélyült nyomait.

Zetének a várrel együtt elsüllyedt roppant kincsei voltak s most minden 7-ik évben megnyilnak Szentgyörgy napkor a hegynek vasajai.

Egyszer egy Botházi nevű furfangos ember be ment oda, hol roppant kincshalmazt talált, a kincs mellett pedig Zete két

*) Lásd O. B. Székelyföld I. 1. 67 I.

gyönyörű leányát, kik még mindig arannyal hímzettek. »Meddig vár托k még ti itt hugocskáim?« kérdé tölük. »Addig — felelénk — mig a tehenek meleg tejet adnak, s mig az asszonyok kovászzal sütnek.« Megtöltötte kucsmáját arany és drágakövekkel, ki-jöve a kincses pincéből, de a vasajtó becsapódott utána s sarkát odatörte. Botházi azután minden sánta volt, elátkozott pénből szerzett gazdasága csakhamar tönkre ment s utódai örököls szégenységben éltek.

A valóság az, hogy e vár tényleg földrengés következtében össze omloott. — Az itt felsorolt községek lakósa mind hihű buzgó róm. katholikusok.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

4. Két Homoród felső völgy vidéke.

(Homoródi fürdő, Kápolnásfalu, Szentegyháza-falu, Lóbogó fürdő.)

Figyeljetek! Egy szép fürdő helyre és két nagyküzségebe vezetek benneteket! Rajzolunk!

Máréfalvától keletre a Fenyéd pataka mellett folytatjuk útunkat, mig a Cekend tetejére érünk. — Fenséges látvány túrul elénkbe. Egy szép fenyvesekkel tarkázott fennsík átszeli folyók völgyületeivel nyújt gyönyörű képet, melynek tulsó szegélyénél két nagy község ragyogó tornyaival, a havasra felnyúló házsoraival helyezkedett el; mig a fennsík szélén hatalmas hegyláncolat hármas csúcsával emelkedik ég felé. — A tető aljában fenyvesekkel koszoruzott mély völgyben a Nagy-Homoród és két kisebb hegyi patak összefolyásánál találjuk meg a **Homoródi fürdőt**. — Ez egy szép, kellemes levegőjű, kitűnő vizű fürdőhely, melyet nyáron át sok vendég látogatja, kiknek számára lakások vannak építve, mintha egy kis falu volna.

A Nagy-Homoródnak balparti részén találunk két jól gondozott köpfűvel ellátott és bekerített bővízű forrást, melynek szénsav-dús vize kellemes, savanykás és csipős izű vizet u. n. »borvizet«-et szolgáltat.

A két kút körül nagy sürgés-mozgás látható; halomra rakoott üvegek, ernyős szekerek, töltő és dugaszoló lányok tarkítják a képet. — A borvizet üvegekbe fejtik, s szekerek szállítják mindenfelé vendéglősök, kereskedők és magános emberek számára.

Alább ismét két forrás bugyog fel, melyeket négy szögű mederben, deszkafallal körülkerítve fürdésre használják.

Igen kellemes, látogatott fürdőhely, hol a vendégek üdülés és gyógyulás céljából jönnek össze. Több féle szórakozáson kívül sokan nagy élezettel halásznak a Homoród és más két havasi patakok kristály tiszta, sebesen zuhogó habjai között a hegyi patakok legkedvencébb halára, a *piscitráng*-ra.

— Mondd el!

Hagyjuk e kedves helyet és keressük fel a Cekenden távolról láttott két falut. — Nemcsak elérjük **Kápolnásfalut** és a **Kis-Homoród** két partján elterülő **Szentegyházasfalut**. Sürűn épített házaik a patakok mellett felnyúlnak egész a fennsík aljáig. Buzgó róm. kath. lakásai széles becsületes emberek, hangya szorgalommal mivelik sovány, nagy kiterjedésű határukat, mely kevesebb gabonát, de annál több súlyos zabol terem. — Nagy havasi legréjőiken sok szarvasmarhát legelteknék nyáron át; erdeiben pedig szüntelen munka folyik a szálas fenyők feldolgozására, zsindely,

épületek készítésére; a bővizű sebes hegyi patakokon vizophajtotta fűrészek zakatoinak szüntelen, felhasogatván a hatalmas »töké«-ket deszkának, lécnek. — E feldolgozott anyagokból megrakodott szekerek rajvonalát látjuk több úton, recsegő, ropogó terhekkel, melyeket messzevidékre elszállítanak az emberek. — Sajátságos tulajdonsága ezen »szekeres« embereknek, hogy rendesen — többen járnak együtt, nyilvánvalóan azért, hogy ha az útban valamelyiknek szerencsétlensége támadna, segíthesssenek egymáson. Ilyenkor »fogadóba« nem szállnak, hanem egy alkalmas térségen pihennek meg, s mig lovaik esznek és pihennek, ők összeszedett galyuktól tüzet ránkunk, a magukkal hordozott edényben »puliszkát« főznek s együtt fogyasztják el jó étvággyal szerény cledelíkkel.

Az ujabb időben azonban több erdőrészlik vállalkozók kezébe került, kik fürészgyárat állítottak fel s készleteiket vonaton szállítják tová. — A gazdiák javarésze is deszka fatelepükre viszi anyagát.

E két községnek régi időtől fogva kiváltságos joga, hogy külön képviselőt küld az országgyűlésre.

— Mondd el!

Közélén találunk szintén fenyvesekkel ózondus levegőjű völgyecskében egy kedves kis fürdőhelyet: a **Lobogót**. Sajátságos természeti jelenséget fedezünk itt fel. Két bővizű forrás bugyog fel a földből egymás közelében, melynek egyike jéghideg, másika oly forró, hogy az ember lába alig állja. A két forrás egy medencébe foly, mely kellemes fürdőt szolgáltat. — Ezeken kívül — e völgyben — több ásványvíz forrást találunk, melyek üdítő italt szolgáltatnak.

E fürdő vérszegény betegekre kiváló gyógyító hatással bír, hová nyáron át az ily betegségekben szennedők nagy számmal gyülnek össze s patriarchális életmóddal mellett köráti használván, legtöbben meggyógyulva kerülnek vissza.

E kiválóan előnyös és hasznos fürdőhelyre nagyobb gondot kellene fordítani.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

5. A Nagy-Küköllő és Fehér-Nyíkó völgy köze.

(Szejkefürdőtől Oroszhegyig.)

Figyejjetek! Térjünk vissza Székelyudvarhelyre! E városnak V-ik kerülete régebben *Szombatsára* néven külön községet képezett, mely a városhoz van ugyan csatolva, azonban iskoláztatás és egyéb intézményekben is bizonyos önállóságot mutat. — Temetkezési társulata, gazdaköre, népkönyvtára, mérészeti egyesülete, állami- és róm. kath. iskolája van. Lakósai nagyobbára jó módon gazdaemberek; sok cigányát a cserép- és téglagyárákban használják fel.

Közéleben találjuk a „**Szejkefürdő**”-t, melynek savanyú viz forrását fürdésre és ivásra használják. Nagy bivalyos szekerek cserép-korsókban hordják be a városba innen a borvizet. Fürdője a csúzos, köszvényes bajok ellen feltűnő hatású. A »Fehérvize« nevű helyen egy *hamvas* forrás van, melyhez a nép érdekes mondát fűz.

— Mondd el!

A Szejkefürdőn áthaladó megyei útból egy út ágazik ki északi irányban, melyen a hegyek közé rejtőzött községekbe juthatunk. Itt találjuk **Székelyszenttamás**, **Ülké** és **Székelyfancsal** kis községeket. Ülkén régebben híres cseréppipákat készítettek, Székelyfancsalon a kefekötés háziiparágát üzik.

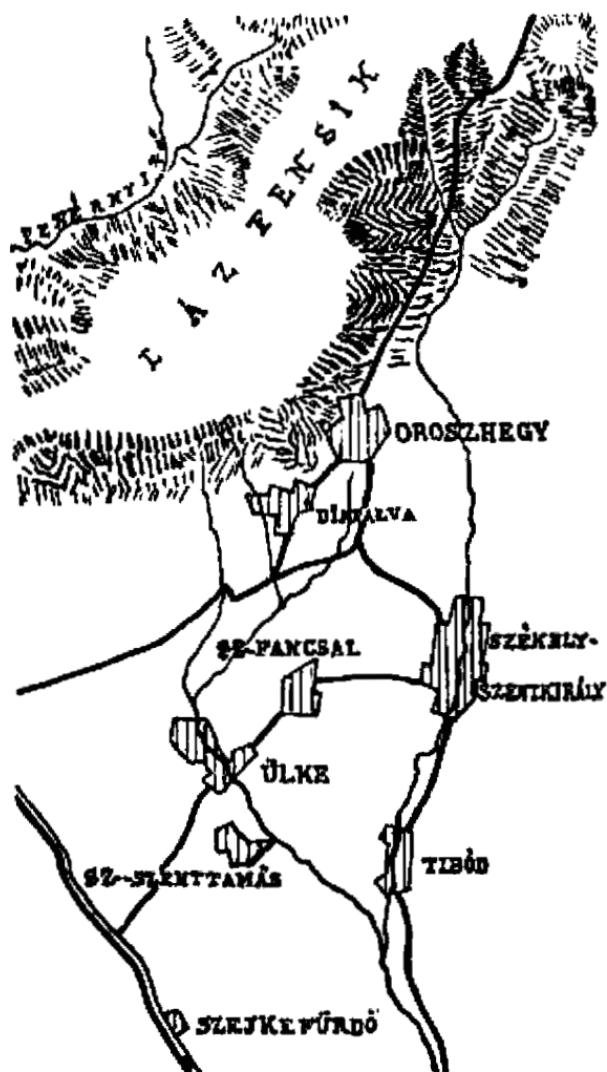
— Mondd el!

Székelyfancsalról keleti irányban **Székelyszentkirály**-ra érünk, mely e vidék legnagyobb és legértelmesebb községe, melynek közepén a *Bosnyák patak* foly keresztül. Gazdaköre, fogyasztási szövetkezete élénken működik.

Székelyszentkirálytól délre **Tibód**, északnyugatra, magas helyen **Oroszhegy** község fekszik. Lakósai a sovány földmivelésen kívül ügyes és jó fenyőfakádakat, csebreket készítenek és azokat Székelyudvarhelyen, Segesváron, Medgyesen s sok más helyeken igen jól értékesítik. A férfiak fenyőfa faragásra igen keresettek a fakereskedő czégek által, a nők pedig házi szőttesek előállításában

mutatnak kiváló ügyességet. Állattenyésztése jelentékeny. Gazdaköre, hitel-, fogyasztási szövetkezete, gózmalmi, gőzfürész említésre méltók. Népes, róm. kath. iskolája van.

A községnek egy külön álló részét *Diajafalud*-nak nevezik, melynek községi iskolája van.

Oroszhegy egyházig a 18-ik századik Székelyszentkirályhoz tartozott; most önálló egyházközség.

A községtől mintegy 1 km. távolságban van egy alig látható templomrom »Kápolnabúkk« néven. Még Szent László idejében épült, hová a 18-ik század végéig minden áldozócsütörtökön a vidékről összegyűltek bicsura, de mivel sok verekedés történt, az egyházi hatóság a búcsut betiltotta. A templom is romba dült; csak egy kóhalmas és fakereszt jelöli helyét. A község lakóssága azonban mai napig is említtet időben oda zarándokol imádkozni.

Oroszhegylől kezdve egy községi út északra halad, minden magasabbra-magasabbra vezet, míg feljutunk egy magas fennsíkra a Lász-ra. Ez egy roppant nagy kiterjedésű fennsík, melyen erdők és hegyi legelők váltakoznak s itt-ott fehérlik egy-egy hegyilakónak háza és gazdasági épülete. Nyáron át sok szarvasmarhát legettetnek itt az oroszhegyiek. E fensíkon ered a Fehérnyíkó is. E fennsíkról különben bővebben fogunk beszélni. E vidék lakossága minden róm. kath. vallású.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

6. Nagyküküllő forrásvidéke.

(Lásfensák, Hargitahegység)

Kedves gyerekek! Induljuk egy nagy, de gyönyörűséges útra, mely hovatovább minden magasabbra vezet, mintha Istenünkhez közelednénk, hálásan bámulva azt a természeti fenséges pompát, azt a nagyszerű alkotást, mi az Ó mindenható erejéből, te remtéséből létrejött.

Induljunk el Zetelakáról s menjünk a Nagyküküllő folyása völgyén haladó úton; keressük fel e folyó forrásvidékét!

Utunkban többé falunak semmi nyomát sem találjuk. A Küküllő azonban nagy munkát végez.

Tova zuhanó habjai mindegyre egy-egy fürészmalom kerekítet hozza mozgásba, mely a föléje épített nagy ürész föl és lefelé hajtásával a hosszában lesekített fenyő- és bükkfa-tököket hasogatja deszka lapokra vagy darabolja léczekre.

Fenn vagyunk a Láz végiglen fennsikján! Lomhán legelésű szarvasmarha »csordák«, széllerűlő juh »nyájak« mohon falják fel a fensík legelőjének növénycsoportozatát; odább szépen kimeszelt kis házak könnnyedén bekerített csürössével tünnek fel, hol a jószágnak teli istálóul szolgáló rozoga épületek mellett »bugyába« rakott szénakazlak állanak; a ház mellett silány konykerti növények, a »belcsésége« körül ritkán árpa, inkább burgonya és nagykiterjedésű zabtáblák helyezkednek el; a ház előtt jól megtermett, hosszu lombos farkú kuvasz hasal, mely a legkisesebb neszre figyel, főképpen idegen jöttére vadállatként rohan előre, mérges ugatással adván jel az idegen közeledéséről: mindenek által meggyőződést szerünk arról, hogy az ilyen s egymástól nagy távolságban lévő »portá«-kon állandóan emberek laknak, csak ritkán, valamit bevásárolni, mennek be a faluba. Ezek a *hegyilakók*. Kevés beszédtől, egyszerűen érkező és ruházkodó emberek, de acélos izmaik, napsütötte barnapiros arczzsinük, az erős munakában megedzett, dús hegyi levegőn élő egészséges ember képét mutatják, mik a hegyi lakókon felismerhetők.

A mint tovább haladunk, már sűrtibb csoportozatokban mutatkoznak a hegyi lakók házai; csakhamar templomot és iskolát is találunk; itt vagyunk **Székelyvarság**-on.

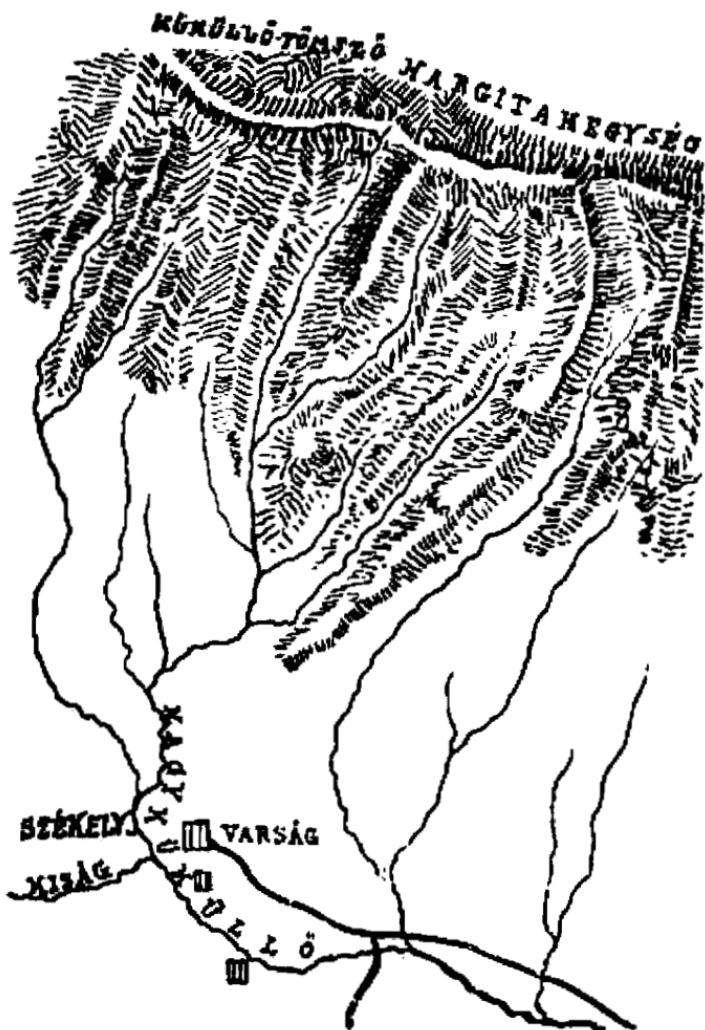
Eddig, mint hegyi tanya, politikailag és egyházigaz Oroszhegy községéhez tartozott, de legujabban a **Nagykútpatak** és **Küküllőtanyák**-kal együtt **Székelyvarság** néven nagyközséggé alakították, s most már községi előjárósága, körjegyzője van.

— Mondd el!

Tovább haladva keskeny hegyi útunk rengetek bükkösök között halad el, hol a Nagyküküllő már csak — mint patak — siet alá kristálytiszta habfodraival, melyben a tüneményszerűen fel-fel villanó pisztrangok üzik tündérjátékaikat.

Előtünk mommentális hegycsoportozat huzodik délkeleti irányba, jobbról és balról hosszu hegyágyakat bocsátva a fennsíkra; a zöméből pedig magas hegyormok merednek ég felé mint megannyi őrszemek a nagy vidék felett. Ez a Hargita hegység. Útközben több sietőpatak egyesül a Nagyküküllővel, míg a bükkösök megszűnvén, a hegyoldalakat büszkén ég felé törő senyűfák, senyvesek váltják fel, melyeknek árnyai alatt megszűnik a

növényzet élete, legfennnebb egy-egy fejlődésben lévő kis fenyő igyekezik utolérni társait; nemely »tisztás«-on pedig egy-egy forrás hozza fel úditó vizét s körfülötte dús növényzetet, még »kék-nefelejcs«-el is sakkasztva. Az erdő mély csendjét egy-egy *hauasi* rigó éles fütye zavarja meg, vagy a fűves völgyszakaszokban legelésző juhnyáj bégetése a hegyek oldalain könnyedén szökdecselő és ágaskodó kecskék »mekegés«-e, vagy a pástort hiven követő juhászkyutा ugatása.

A tisztások némelyikét sürű bozottá alakult havasi málna lepi el, hová gyakran elszokott látogatni valamelyik sziklatüregében tanyázó *medve*, de ha embert lát, méltóság teljesen, boszankodva cammog tovább, mikor eltűnik szemelől. A figyelmesen vizsgáló szem valamely nagyobb fa vastag ágán felismeri a rengeteg ritka lakóját: a »*hínsa*-i, mely kitágult szemmel, bojtos előre szegzett fülével pillantja meg a közeledőt s gyorsan, pár ugrással eltűnik. A fülén lévő finom szörbojtjából készítik a kis festő-ecseteket.

Itt vagyunk már egy magasabb fennsík tisztásán, homán ered a Nagyküküllő, mely fölött emelkedik a *Kiskükülliő*mező. Nem messze e hegységből ered a *Kisküküllő* is.

— Mondd el!

Tekintsünk most hosszan a Hargita elnyuló hegyláncolatán, melyből három kimagasló csúcsot fedezünk fel; közöttük a középső legmagasabb, mely 1798 méter magasságban emelkedik a tenger vízszintétől számítva. Ezt *Galusa tető*-nek hívják.

Ha ezen hegycsúcra megy fel valaki, csakhamar látja, hogy a fenyőfák hovatovább mind jobban eltörpülnek fenyőbokrokká, s ezek is sziklában kezdenek megjelenni, helyőket egymásra halmozódó mohok és sürű *áfonya* bokrok foglalják el, utóbbi izletes apró kék és piros bogyókkal kedveskedve az odajáróknak.

Innenső a *Kereszthegy*, melynek tetején egy kápolna állott, hová régebben búcsura zarándokoltak; tulsó déli csúcs a *Bélhavas*, melyen a rego szerint, még a hunnok idejében, Béla vezér várá állott.

— Mondd el!

(Összesfoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

7. A Rez és Nagyküküllő közötti vidék.

Figyelejtek ide! Utazunk most egy más vidékre! A Fehérnyíkő és Nagyküküllő völgye között egy nagy hegység a *Rez*, ágazza be a vidéket. Ezen hegyágak között szétszórtan több közsséget találunk, melyek közül a Rez hegy főcsoportjának aljában fekszik **Sükő**. Egy kis református község. Lakói sok gyümölcstől, főképpen cseresznyét termesztenek.

Sükötől délre **Vágás** és **Székelydobó** községek területének el, egymással teljesen összeépülve. Lakósai róm. kath. vallásúak, egyszerű földmivelő emberek.

Ezektől délkeletrre **Béta** fekszik; kis község. A három község egy jegyzői kört képez.

— Mondd el!

Sükötől délkeletrre találjuk **Farczád**-ot. A lakósság számához képest kevés földbirtoka van a községnak, hogy mégis fenntartássák magukat megfelelő módon, kereskedéshez folyamodtak.

Egész éven át a székelyudvarhelyi és más közelebb eső városok piaczain szüntelen látunk farczádi szekeret, a rajta ülő asszonnyal, ki a korai gyümölcsfajoknak, a késő télig található minden nemét — ha kevés haszonnal is — türelemmel áruligatja. A cseresznye, alma, körte, szilva, baraczk, dió, dinye a farczádiak által jut először piaczra. Ha gyümölcskészletük nincs, mézzel jellemnek meg a vásárokon. Legfőbb kereskedelmi cikkekük a levágtott, hizott sertés, mellyel — ósidők óta — minden kedden és

országos vásárok alkalmával elfoglalják a piacz egy részét. Zsir, szalonna, kolbász náluk minden időben kapható.

Régebben jobb jövedelmük volt, most azonban megelékszenekek kevesebb haszonnal is.

A farczádi hagyományok azt tartják, hogy e falu Budvár hatósága alá tartozott s harcz idején a lakosok az őrizet támogatására legyveresen tartoztak a várban megjelenni; még most is azon helyet, hol őseik a várba felvonultak *várúljá*-nak nevezik, s ez volt oka annak is, hogy e faluban *jobbágy* sohasem volt, hanem szabad harcosok voltak. Vallásra nézve reformátusok. Jegyzői székhely.

— Mondd el!

Farczádiól délről **Hodgyn**, északra **Székelylengyelfalva** terül el. Lakói sok bivalyi, tehenet tartanak, s a tejet Székelyudvarhelyre szállítják.

Székelylengyelfalva a Br. Orbán család ősi fészke. Itt született Br. Orbán Balázs is, a Székelyföld hírneves leírója.

A község határában van az »Órhegy« nevű hely. Nevét onnan kapta, hogy — mikor a tatárok betörtek hazánkba — őröket állítottak e helyre, hogy — innen a vidéket messze belátni lehetővé — hirt adhassanak a közeledő ellenségről.

Szintén tatárjárás idejéből kapta elnevezését a »Tatár kemenéje« nevű hely, mely a Lengyelfalva felé kitérő út melletti »Csigás nevű hegy oldalában van. A néphit szerint — itt készítettek étteleiket. Tényleg *barlang* alakú hely.

Mint érdekes történelmi tényt kell megemlítenünk, hogy Rákóczi kibujdosása előtt négy héttig a Br. Orbán kuriában tartózkodott, s innen ment el Orbán Elek főlovászmesterével, ki Törökországban az első ágyut öntötte, s ki szintén Rodostóban — mint bujdosó — halt meg.

— Mondd el!

(Összesfoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás).

8. Fehér-Nyíkó felső völgyvidéke.

Figyeljetek! Keressük fel a Fehér-Nyíkó folyót, s haladjunk amellett felfelé! Rajzolunk!

Székelyszentmihályt elhagyva, a Fehér-Nyikó két partján találjuk **Nyikómalomfalu** t. Szép fekvésű határa a gabona-neműeken kívül — különösen a Nyikó mentén — nagy mennyiséggű takarmányt szolgáltat. Lakosai közül sokan faedényeket és csebret, kártyát, kádat készítnek. Ezen hasznos háziipar fejlesztése s az előállított anyag könnyebb értékesítése céljából »Faipari szövetkezet«-et állítottak fel, mi dicséretére válik e községnek. Vallásra nézve róm. katholikusok.

— Mondd el!

Ennek közelében csakhamar elérjük **Szentlélek** községet, ezzel majdnem összeépitve **Bogárfalvát**, mely hozzája tartozik. Róm. kath. lakosai fölmives emberek. Van fogyasztási szövetkezetük. Itt az ut két felé ágazik; Egyik Székelyudvarhelyre, másik Sóvidékére vezet.

A Sóvidéke felé vezető uton a Fehér-Nyikó két partján elterülő **Farkaslaka** községet találjuk. Itt többen folytatják a szűcs mesterséget: sapkát, bundát készítnek; sokan kőfaragással is foglalkoznak. Jegyzői székhely, van postaügynöksége.

— Mondd el!

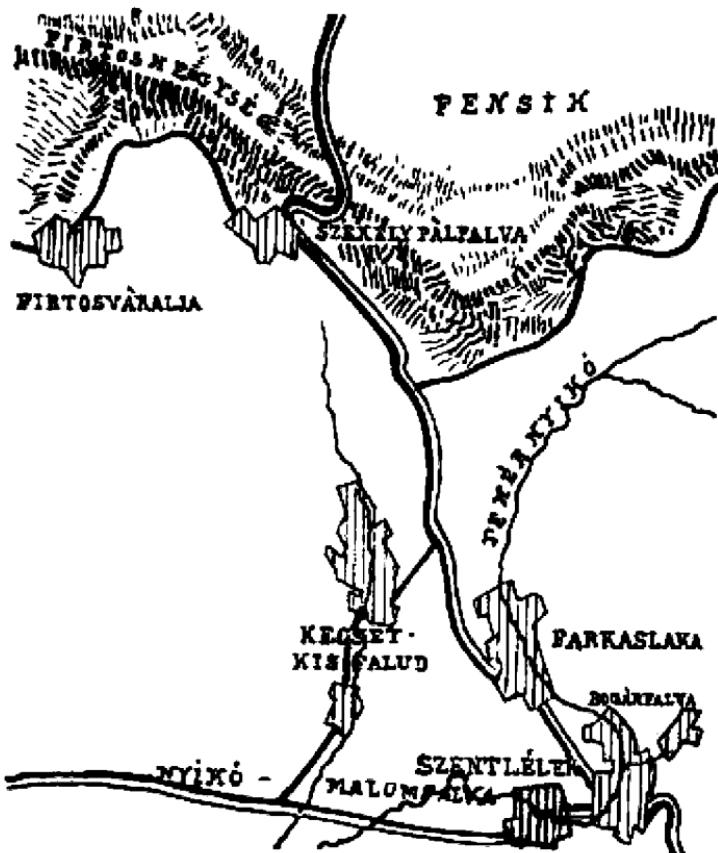
Farkaslakától nyugatra egy mély völgyben látjuk **Kecset**-et alább **Kisfalud**-ot. A kettő egy polgári és egyházi községet képez **Kecsetkisfalud** néven. Kecsetnek reform. felekezeti, Kisfaludnak községi iskolája van; bármelyikbe járathatják a szülők gyermekeiket.

Lakosai jó acélos búzát termesztnek. Van gazdaköre, fogyasztási szövetkezete, ifjúsági egylete. Nagykiterjedésű bőkk erdeje bő faanyagot szolgáltat.

— Mondd el!

Farkaslakától kezdve az út mind magasabbra emelkedik, míg feljutunk **Székelypálfalvára**, mely a Firtos hegység keleti hegy nyúlványának tövében magasan fekszik. Köves határa gondos mivelést kíván, hogy a gazdát sáradtságáért megjutalmazzassa. Hegyi legelőjén — mely a Láznak egyik része, nyáron át sok szarvasmarha, juh legel. Róm. kath. lakosai közül kevesen esztergályozással is foglalkoznak. Községi iskolája, gazdaköre, ifjúsági egyesülete van. Jegyzői székhely.

Székelypálfalvától keletre a Firtoshegy tövében találjuk **Firtosváralját**. Ez is magasan fekvő község, kőves talajával, melyben egyéb gabbaneműeken kívül — a zab igen jó termést szokott adni. A földművelésen kívül sok faedényt: csebret, kártyát készitenek, többet szekérrajtorjákat.

A Firtoshegy tetején erős vár állott fenn a rabanbánok idejében; később egy szerzetesrend birtokába jutott, de II. József feloszlatta. E várnak csekély romjai — főképpen sáncai — látszanak; most a váralyaiak szántják a helyét; szántás közben régi fegyver darabokat, s más eszközöket találtak, sőt aranypénzt is II-ik Theodosius idejéből.

E vár trachit kepződmény, mely Énleka felől eső oldalán — távulról — felkantározott lóalak képét mutatja; ez a vidék népének legjobb időjelzője. Ugyanis, ha lehéren látszik jó időre, ha pedig homályosan, esőre van kílátás.

A Firtoshegység is a Hargítának egyik kiszögelő előörse; ormai magasan emelkednek; tetején találunk áfonyát, vadegrest, vadribizkét és vadtlipánt. E várhoz sok érdekes mondát, regét fűz a nép.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térkép olvasás, rajzolás.)

9. Sóvidéke.

Figyeljetek! Folytassuk útunkat Székelypálfalvától tovább! Rajzolunk!

Székelypálfalvát elhagyva a Pálfalvi tetőre érünk. Innen a »Kalanca« útja egy mély völgybe a Korondvíze völgyébe vezet. Szép festői erdő és bokrokkal feldíszített hegylátkép nyúlik elő a Lázsáról siető Korondvíze. Amugy is tiszta habjai apró és nagykövek között megszürődve, a napsugárral tündéries játékok végeznek. **Korond** közé jut, hol játszi könnyedséggel forgatja a föléje épített malmok kerekeit.

Ez egy népes ~~nagykötés~~, messzekiterjedt köves határával, melyen a gondos gazda jó terményeket tud előállítani. Némely határrészén kitűnő agyag található, melyből — ős időktől kezdve — fazakat, korsót s más cserépedényeket készítenek. Azonban ez iparág századok óta kezdetleges állapotban van, csak a legujabb időben műtat némi csekély haladást. Pedig — tekintve azt — hogy a lakosság mintegy negyedére ebből tartja fenn magát: saját érdekeiben törekednie kellene a külföldön jó anyagból készült — edényeket az izleg élelmiszerűségnak megfelelően előállítani.

Róm. kath. és unitárius lakásai szép egyetértésben élnek egymással s közintézményeiket — mint: hitel-, fogyasztási szövetségeiket, gazdakörüket — közösen tartják fenn.

Korond mellett emelkedik fel a Láz fennsík, melynek **Korondpálpatak** nevű pusztáján községi iskola van; ide járnak a »Fenyőküle« nevű pusztai hegyi lakóinak gyermekei is.

E hegyi lakók is földmivelésből és állattenyésztésből élnek. A szegényebbek fasaragással, szénégetéssel keresik kenyérüket. Nyáron át sok juhot legeltek, melynek tejéből nagymennyiségű sajtot tudnak előállítani. Szabadidejükben taplóból izléses, csinos tárgyakat: kalapot, sipkát, pipere tárgyakat készítenek. A Felső-sósárvához tartozó Rákás tanyán fakupákat, háromlábú székeket, borítókat metszenek. Székérteszeket is faragnak, s a Nyáról mentén értékesítik.

Pálpatakához közel fekvő »Nagymező«-ben kőszénre akadtak. Tovább nem messze van »Tartód« vára, melynek romjai csak alig látszanak.

— Mondj el!

Korond közelében találjuk a természet és emberi kéz alkotta gyönyörű fekvésű *Korondi fürdőt*, melynek borviz és sósviz forrása van. Előbbit ivásra és fürdésre, utóbbit csak fürdésre használják. Nyáron át sok vendég látogatja, mely egyedüli enyhét nyújtó hely a tüdőbetegek számára.

A fürdő fölött nyugatra magas helyen a *Fiastelehely* aljában épült **Atyhá** nagy községet találjuk, mely a vidék legmagassabban fekvő faluja, róm. kath. vallású földmivelő lakóival. A Korondvíze közelében van az atyhaiaknak és korondiaknak sóskelet-jok, honnan a lakosság megfelelő időközökben házi használatra sós vizet kap. Atyhán is gazdakört, fogyasztási szövetkezetet találunk.

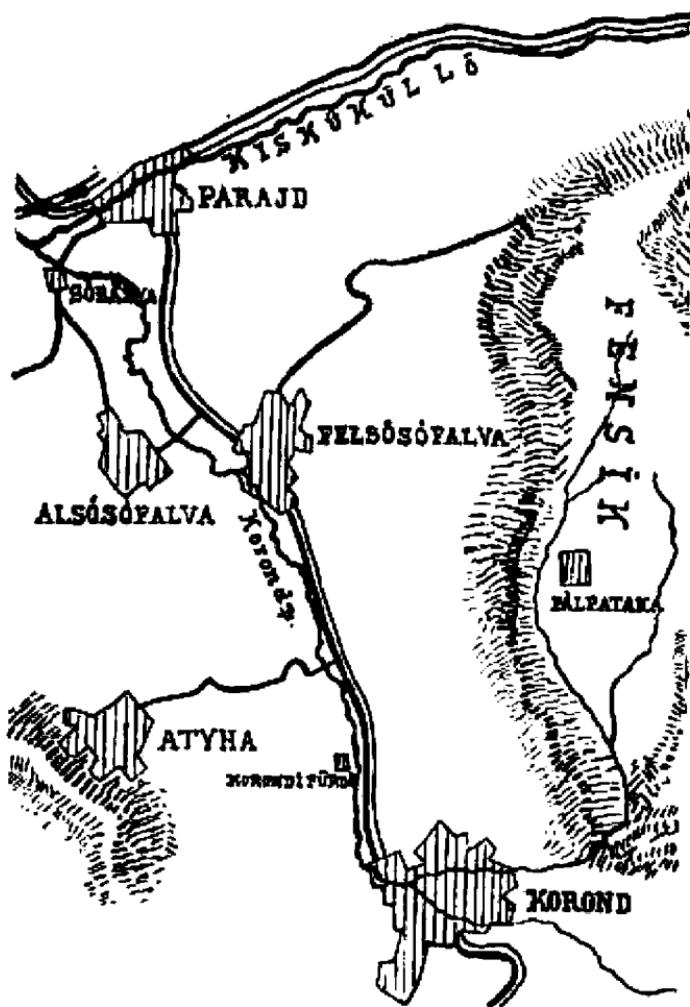
— Mondd el!

Alább a Korond vize jobb partján **Felsősófalva**, bal partján **Alsósófalva** terül el. Mindkettő népes, erős református község népes állami elemi iskolákkal. Felsősófalván fenyűfa és gyapju, Alsósófalván szintén gyapju feldolgozával foglalkoznak.

Felsősófalva északkeleti oldala mellett emelkedik a *Kincseskodáros* nevű hegysík, melynek tetején nyilás van. E hegyről azt tartja a nép, hogy a belsője üres, s ott van felhalmozva »Kodáriusznak« teméteken kincse aranyban. E hit annyira befeszkelte megát az emberek lelkébe, hogy 1888-ban egy társulat furni is

kezdette a hegyet, de szomorúan csalódott s csakhamar meggyőződött mindenki, hogy igenis kincs bérce hazánk minden röge, melyet ha becsületes, szorgalmas munkával mivelünk, aranykalásszal jutalmazza a munkást. Felsősófalvának virágzó gazdaköre, fogyasztási szövetkezete van.

— Mondd el!

Alább a Kis-Küküllő völgyébe jutunk. Ennek két partján terül el **Parajd** nagyközség, mely ugy néz ki, mintha egy kis

város volna. Kereskedők, iparosok, kiterjedt szép piactere — melyen heti vásárokat tartanak — élénk mozgalmas élet, nyújtanak városi jelleget a községnek. A piactér keleti szélén áll diszes állami iskolája és róm. kath. temploma, nyugaton pedig a reformátusok temploma, északi szélén a községháza, hol működvelő előadások, tánccmulatságok tartatnak.

A bővizű Kis-Küküllőn virágzó három fűrész-gyár és egy műmalom működnek. A község nyugati végén gépekkel berendezett sóörlő malom állít elő nagy mennyiséggel örlött sót, honnan minden felé hordják szét a kereskedések és a nagy közönség számára.

Találunk itt »Sóvidéki olvasókört« gazdag könyvtárral, mely még a 70-es években alakult; polgári társalgókört, székelyzenekart, működvelő testületet állandó szinpadddal; posta-, távirda-, telefon hivatalt; orvost, gyógyszertárt. Van itt vasúti állomás is; a »Sóváradi vasút« végső állomása. Országos vásárai híresek.

Mindezeknél legsfontosabb a közelében lévő sóbányán, mely a Korond vizének a Kis-Küküllőbe ömlésénél található fel. Itt alig egy méter mélységben rengeteg sótömegre találunk, mely szinte kifogyhatatlannak mondható. Nagymennyiségű sót bányásznak ki innen, melyet széthordnak mindenfelé. Sok munkás ember talál itt foglalkozást, kik nagyobbára a parajdi és két sófalfi lakosságtól telik ki. Ezen bányászok reggel 6 órakor leereszkednek a bánya mély üregébe, hol gyertyák fénye mellett csákány és hasítósögek segélyével feszítik fel a sóbarázdákat, s feldarabolva rárnakják a »kantár«-ra, mi erős sodronykötélhez van erősitve, s a föld színén körbe járó lovak huzása folytán egy kemény függőlegesen álló henger forgatása által feltekeredett sodronykötél emeli fel a föld színére, honnan leszedik és raktározzák.

A bánya földött kopaszon álló sóhegyek nyújtanak érdekes látványt, melynek tetején egy-egy őrház áll, ügyelvén a benne lakó őr a sócsempészekre.

E szerint Parajd lakosai földmivelők, bányászok, kereskedők, iparosok és hivatalnokok.

A Kis-Küküllő völgyén föl felé haladva »Égetmész« háta mögött egy gyönyörű alakzatú trachit sziklacsoport magasul fel, melynek tetőlapján állott ősváraink legérdekesebbike, legmesesebbje: Rabsonné vára, melynek romjai most is láthatók. A rege-

szerint — ördöngős mesterséggel építette e várat Rabsonné : egy bűvös kakas és macska hordta fel az anyagot a hegyre. Rabsonné a tündérek királynője volt, kik mindenig elkísérték a Firtos és Tartód várán lako testvéreihez.

A hagyomány pedig azt mondja, hogy e várat Rákóczi András építette volna, kinek véres csatája volt a tatárokkal, mely leltekést megerősíteni látszanak e helyen talált harcibárdok, kopják, nyílak stb.

Különben sok érdekes, szép rege szól e várról és tulajdonosáról.

A Korond vize vidékét az ott található nagymennyiségű bőről »Sörvidék«-nek nevezik.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismétlés, térkép olvasás, rajzolás.)

10. Székelyudvarhelyi főszolgabirói járás.

Figyeljetek! Foglaljuk össze a tanultakat! Décsalfvától idáig eltanult községek szintén egy főszolgabirói járást alkotnak, mit Székelyudvarhelyi főszolgabirói járás-nak nevezünk. Ennek székhelye: Székelyudvarhely rendezett tanácsú város. Itt lakik a főszolgabiró is, mint a járás első tiszttisztelője.

E járásban 38 kis községet, 6 nagyközséget, 1 tanyát találunk. E szerint a járásnak van 12 körjegyzője és 6 községi jegyzője, kik a főszolgabiró utasításai szerint járnak el.

A járás lakossága teljesen székely, kik községi és hegyi lakók. Általában a földmivelés és állattenyésztés képezi a főbb foglalkozását, azonban a nagy kiterjedésű bükk- és fenyű erdei kincsesbányája a járásnak s bő anyagot szolgáltat a faipar számára. Az erdők okszerű kihasználására a Székelyudvarhelyen székelő erdészeti hivatal ügyel fel, alkalmazottainak ellenőrzésével.

E járásnak is a földje elég termékenynek mondható, kivéve a hegyek aljában elhelyezkedett községeket, melyeknek sovány, köves talaja gondosabb mivelést kíván.

A búzán, rozson, árpán kívül kitüntő zábot termik e vidék, mely még a Láz fennsíkon is bő termést hoz. A burgonya és kender termelés minden községben feltalálható.

Székelyudvarhely közelében mindenüt nagy gonddal üzik a konyhakertészetet, melynek termékeivel állandóan ellátják a város placát. Gyümölcsöt is termesztenek ugyan, de már nem oly mértékban, mint a székelykereszturi járásban.

Legelője, kaszálója bőven van, ami az állattenyésztésnek legfőbb tényezője. Sok szarvasmarhát legalteinek — legfőképpen — a Láz fennsíkon, melynek az ugynevezett »Hétfalusi havas«-án távol eső községek is legeltetik nyáron át állatállományukat. A juh tenyésztés s ez által a gyapju és sajt termelés nagyfokúnak mondható, miért a posztó szövést minden községben feltaláljuk, a posztó képezzén a lakosságnak legfőbb ruhaneműjét. Sőt a két Sófaluva és Parajd pokrócait, csergéit piacon is árusítja.

A háziipar a faanyagfeldolgozásra támaszkodik nagyobbára: faedényeket, szekérrezeket készítenek sok községen. A fenyűfa zsindelyt, deszkát, épületfát szolgáltat, mivel nagykereskedést üznek. Általában a lakosság elérhető áljapotban van.

E járásban emelkedik fel a Láz fennsíkból a Hargita hegység csúcsos hegylánczolatával, melynek kiszögelő előhegyei a Firtos és a Rez, honnan mindenfelé szép kilátás esik. A Hargitából ered a Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Fehér-Nyikó s még több kisebb folyó: bővízeikben — főképpen a forrásvidékén — sok pisztrang él.

Parajdvidékén gazdag sótelepek alkotják a hegyesvidék belsejét.

A járás lakossága nagyobbára róm. kath. vallású mintegy 30 ezeren; kevesebben vannak reformátusok, 11 ezeren; mik az unitáriusok száma alig van ezeren felül.

A járás lélek száma mintegy 43 ezer:
(Ismétlés!)

C) Homoródi járás.

1. Nagy-Küküllő és Nagy-Homoród völgye közötti vidék.

Figyeljetek! Patakfalván át — vezető megyei úton egy hegytetőre jutunk, mit közönségesen *kéhosí tetőnek* neveznek. E hegy-

ségnék *Véresmart* a neve. Tetején fensík terül el, mely elnyúlik a Székelyudvarhely északkeleti határán emelkedő *Szarkakő*-ig. A fensíkon legelők és kászálók váltakoznak most. E helyen régebben — *Gáronfalva* nevű helység feküdt, de a tatárok teljesen feldulták.

Ehegy keleti oldalában fekszik **Kénos**, melyben sok gyümölcsöt, különösen diót termesztenek.

A rabonbánok idejében itt végezték ki a törvény ellen vétőket s innen nyerte volna a »Kinos« később »Kénos« nevet. A kivégzés színhelyét »Véresmartnak«, most »Véresmartnak« nevezik.

Vendégszerető székely, unitárius vallású nép lakja e községet. — Jegyzői székhely

— Mondd el!

Mielőtt Kénos mellett elhaladó megyei úton tovább mennénk, térünk vissza Ócsfalvára, s az azon átvezető úton haladva, eljutunk **Miklósfalvára**. Itt postahivatal van. Lakói református földmivelő emberek.

Miklósfalvától községi út vezet **Hemoródszentlázló**-ra, tovább keletre **Ábránfalvá**-ra és **Sándortelké**-re, mely kis helységek a hegyek közé vannak beékelve. Megelhetősen termékeny határuk van.

Abrahámlalva felett emelkedik egy hegygerincnek legmagasabb csúcsa a *Szabárcs*, melynek tetején — a hagyomány szerint Szent László királynak egy vára állott. — Szent Lászlóról kapta volna a másik falu is nevét.

Miklósfalvától keletre egy szűk völgyben találjuk **Telekfalvát**, melytől északra esik a *Somoserdő* nevű szikla. Ennek oldalában mély barlangokat véstek — régebben — a telekfalviak, mik a lakosság védelmére szolgáltak. Összesen 3 barlang van, melyeknek szabályossága az emberi kéz munkájának bizonyítéka.

A község ezen határrészén sok somfát, valóságos somfaerdőt találhatni, melyből az érett somot a gyermekkek olcsón árusítják.

Telekfalvától keletre **Lókod** fekszik, mely szintén kisköz ség. Lakói hosszas időn át pereltek Bággyal, mi kiélesítette eszüket.

— Mondd el!

Lókodtól délre emelkedik magasra a *Bágyi vár*. Ennek tetején régi erős vár állott, melynek nyomai most alig láthatók. E vár egyike volt a Székelyföld legerősebb határvárainak. A vár kultusa és egyéb régiség ma is megvan egy bágyi családnál. — Valószínűleg ezt is a tatárok dulták fel.

E várhegynek tövében fekszik **Bágy**. Lakosai kitüntő búzát termesztenek. Itt készítik a »bágyi csergé«-t gyagjuból és szörből, mivel nagy kereskedést üznek.

A bágyi vártól délnyugatra eső hegységek szük völgyeiben több falu rejtőzködik. Miklósfalvától délre fekszik **Kányád**, mellette **Jászfalva**. Mindkettő kisközség. Tovább keletre **Ége**, melynek ifjusági egylete és jól működő hitelszövetkezete van, — és **Székelydálya**. Ezek között legnagyobb az utóbbi, hol körjegyző is van. Lakosai mind református földművesek. E község neve egy

Dálla nevű roborbántól származhatott. Régi templomának belső falain érdekes régi festményeket láthatni. A templom cíteremében van *Pelki Jánosnak* sirkóve, ki — mint székelység egyik jeles fia — gyakran járt Bécsbe és Lengyelországba követségekbe s ki a székelyeket Bocskai szabadságharczára megnyerte. Székely generális is volt, de nem Dályában, hanem Derzsben lakott.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

2. Délnyugati határközségek.

Figyejetek! Tanulunk tovább! Rajzolunk! Kányádtól dél-nyugatra **Székelyderzs** be érlink, mely a *Derzspatak* völgyében fekszik. Ennek lakósai régebben róm. kath. vallásuk voltak, most unitáriusok. Diszes régi temploma bástyákkal ellátott erős kőfallal van körülvéve — mint azt a szászoknál látjuk, — melynek fülkéiben helyezik el a derzsiek féjtettebb tárgyaikat lánkokban. A templom renaissance gótives mennyezettel bír, mely a 14-ik században készült falfestményekkel (freskó) van díszítve. Sok ideig a festmény be volt ingeszelve, de egy tiszlogatás alkalmával felfedezték, s az egészet feltárták.

A község határán van a *Ramocsa* nevű hely, mely régente a főurak mulató és vadászó helyéül szolgált. — **Pénzespatak** nevű határrész ősember telep volt, hol ma is kapnak régi tárgyakat. É helyen nagy mennyiségben terem a szinpompában játszó, kellemes illatú *romocsavirág*.

A község lakossága földmivelő nép, mely fasaragással is foglalkozik. Találunk itt gazdakört, hitel- és fogyasztási szövetkezetet, ifjúsági egyesületet. — Jegyzői székhely.

— Mondd el!

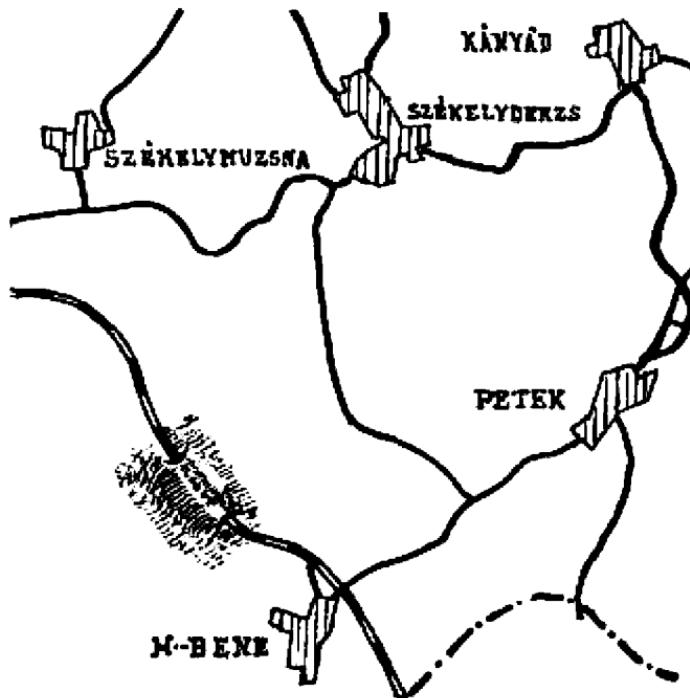
Tovább nyugatra a szeszélyesen kilyukgatott és festőien kicsipkézett *Likoldala* nevű sziklahegy alján találjuk **Székely-muzsnát**, a Székelyföld végfaluját, *Muzsnapatak* völgyében. — A hegy oldalában 6 üreg van bemetszve, mely — régebben védelmi helyül szolgált.

Lakósai reformátusok és unitáriusok; földmiveléssel és általánosított észtéssel foglalkoznak; sokan jármat, orsót készítenek. Gazdaköre, hitel- és fogyasztási teiszövetkezete, ifjúsági egylete emlitést érdemelnek. Lakósai közül többen vas- és kőmives munkások. A község erdőségeiben, egy patak mentén több régiséget találtak: aranykarparecet, kardot, buzogányt.

A határon jelenleg köszén utáni kutatások folynak, melyek szerint az eddig talál köszénet kitűnő minőségűnek mondják a szakértők.

— Mondd el!

Kányádtól délre **Petek** nagy község fekszik. Lakói kitűnő buzát termelnek. — Hitel-, fogyasztási-, tejszövetkezete, gazdaköre és mértékletességi egyesülete a nép élet képességére mutat. — Ettől délnyugatra találjuk **Homeródbene** szintén nagyközséget, melynek lakói követésre méltó kitűnő gazdák, kik a buzatermelés és lótenyésztés terén feltűnő sikert értek el. Jó módon vannak. — Itt van vasúti állomás is. Közelében a vasút alagút-on vezet keresztül.

A kacai határon találjuk azon sirhantokat, melyek székely vitéz öseink ezreit fedik, kik dicső csatákban hullottak el. Midőn a székelyek a török által felerőszakolt Barcsai Ákost fejedelmüknek nem akarták elismerni, a fejedelem a »lázadó székelyek«-re csapott, nagyon sokat levágott, kiket itt temettek el. És vér áztatta Kaca virányait a Rákóczi forradalom idejében is, mert Kaszás kuruc vezér csapatját elárulván, a labancok éj idején a Kacában gondtalanul nyugvókat meglepték, közülük sokat levágtak, s a sirhantok ujból néhánnyal szaporodtak.

Válahányszor e helyen járunk honfui kegyelettel adózunk e névtelen hősök emlékének; s valahányszor valaki meggondolatlan könnyelmiúséggel hazájából eltávozni akar, gondoljon e sirhantok néma lakóira, kik drága vérükkel védelmezték e bérkesz haza minden rögét, hogy megtarthassák és utódaiknak hátrahagyhassák, mint szent örökséget.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

3. Nagy-Homoród felső völgyvidéke.

Figyeljetek! Most már folytassuk a Kénosnál félben hagyott útakat! Rajzolunk! Kénos mellett az út délkeleti irányban vezet el Nagy-Homoród vizének mély völgyében fekvő **Homoród-szentmárton**-ba.

Ennek a vidéknek központja. Orvossa, gyógyszertára, postahivatala említésre méltók; országos vására élénk; lakói unitárius és református földmives emberek. — Az unitáriusok templomának tornya egy Mátyás király korabeli 7 tornyu várkastélynak romaldozott kőfala — most is látható. — Ide menekültek nem csak a község, hanem a vidék lakói is ellenállás időben; legutoljára a tatár beözőnlés idejében tett nagy szolgálatot a községnek.

A határán sósviz-forrás van a lakosság használatára.

Ide tartozik az alig fél kilométer távolságban lévő **Büksátra** telep is. — Jegyzői székhely.

— Mondd el!

A Nagy-Homoród vizébe H.-szentmártonon alul beleszakad a Gyepesvíze; ennek völgyében találjuk legfelüli **Homoródre-**

mete, alább **Gyepes** kisközségeket. Előbbinek róm. kath. utóbbinak unitárius lakásai vannak. A földmivelésen kívül a kőfaragás majdnem minden embernek mellékfoglalkozása. Messze vidékre eljárnak követ faragni; odahaza pedig sok szép sír- és épületköveget készítenek.

Gazdakörc, ifjúsági egylete van.

Határán sósviz forrást találunk, melyből a lakosok házi használatra minden héten kapnak.

— Mondd el!

A Nagy-Homoród völgyében legfelül fekszik **Homoród-keményfalva**. Lakosai földmiveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó unitárius emberek, kik sok juhot tenyésztenek, főképpen pedig sok meszet égetnek, melylyel nagy vidéket bezárnak s jó pénzért elárusítják. Háziiparral nem igen foglalkoznak, legfennnebb a szegényebb osztály seprükészítéssel, a cigányok kosárkészítéssel gyarapítják jövedelmüket.

A község határában, Hollókő oldalában van egy bariang, melyhez sok monda fűződik. Háborús világban védelmi helyül szolgált. — Hegyeiben és határán só bőven van, sőt kevesebb mennyiségben aranyat is lehet találni, de bányászatra nem érdemes.

— Mondd el!

Alább találjuk **Abásfalvát**. Itt is sok juhot tartanak, nagymennyiségű meszet égetnek, ezeken kívül gazdasági eszközök készítésével is foglalkoznak. Ifjúsági olvasóegylete, gázdáköré szépen működik. — Lakói józan életű, szorgalmas emberek.

A hagyományok szerint a homoródszentmártoni abbás-nak volt ottan birtoka s ma is a felette lévő oldalt »Abbáserdejé«-nek nevezik. Innen kapta a község is nevét.

— Mondd el!

(Összefoglalva, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

4. Nagy-Homoród völgye.

(Rocsenyédől Homoródaróig.)

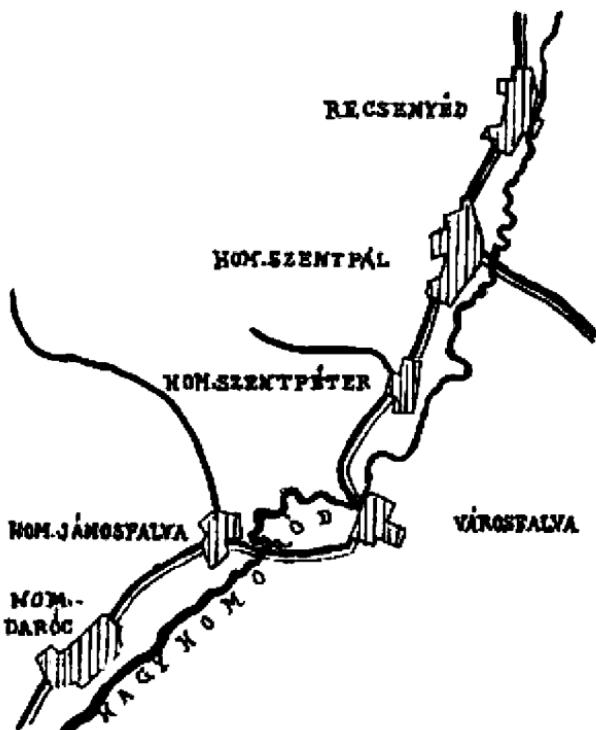
Figyejetek! Haladunk tovább a Nagy-Homoród völgyében! Rajzolunk!

Homoródszentmártonon alul **Rocsenyéd** következik. — Kis község. — Alább jön **Homoródszentpál** a Nagy-Homoródnak itt kiszélesült völgyében. — Határán mindenütt nagy sótelep van, mely még a rómaiak idejében mivelés alatt állott, sőt római fürdőtelep nyomaira is juthatnak. — A nemzeti fejedelmek is miveltek a sóbányákat, most azonban csak sós tavak jelzik helyük. — A falu déli végénél feküdt a *Kornis* családnak kastélya, mely családból a székelységnak hasznára sok jeles férfi származott. — A kastély romjai most is láthatók.

De nemcsak a természet kincseiben gazdag Homoródszentpál, hanem egy nemzeti sírt is magában rejti, mely alatt sok nemes ifju porladoz, mert 1519-ben Zápolya János itt verte szét a fellázadt székelységet, itt hajtotta végre a vezetőkön rettenetes bosszuművét. Homoródszentpálon alul domboruló halmok alá vannak eltemetve a szerencsétlen véráldozatok. — Illő, hogy e helyet, az iskolás gyermekek hálás kegyelettel koszoruzzák meg minden évben, leikesedést meritve a honszeretetéhez és ragaszkodásához.

A község lakósai unitárius, földmivesek. Jegyzői székhely, állami iskolával és postaügynökséggel, tej- és fogyasztási szövetkezettel.

— Mondd el!

Közeliében találjuk **Homeródezentpéter-t**, melynek szintén unitárius lakósai földmivelésből élnek. Gazdaköre élénken működik. Alább a Nagy-Homoród balpartján terül el **Városfalva**. Hitel-, fogyasztási- és állattenyésztő szövetkezete van. — A jobbparton alább **Homeródjánosfalvát** találjuk, unitárius földmives lakóival. A község határán van a Kőveskegy, melynek oldalában régi, — még a rómaiak idejéből fennmaradt kőbánya van. Könyen pattintható s szilárdsága mellett könnyen faragható finom, szemcsés homokkővel nagy kereskedést üznek, kapuuszlopokat, sirköveket és lépcsőköveket faragván belőle; messze vidékre elhordják innen. A kőfaragás tehát elterjedt foglalkozása a lakosságnak.

Régi templomának közelében földalatti üregeket fedeztek fel, de azok rendeltetése — a mulira nézve — ismeretlen. Most az alkalmasabbakat pincének használják fel. — Gazdakör, olvasókör, ifjúsági egyesületet találunk a községben, melyek a nép szellemi műveltségét szolgálják.

— Mondd el!

A Nagy-Homoród völgyének utolsó községe **Homoróddaróc**. Lakói szászok, kik — mint a többi szász községek — minta gazdálkodást folytatnak. Nagy község.

Régebben virágzó szász város volt, de idők folytán duló harrok és dögvész annyira megtizedelték lakossait, hogy faluvá degradálódott.

Ős régi temploma a román építészetnek szép műemléke, melyet 6 bástyás várkastély vesz körül, hol a lakosok szalonájukat gabonájukat tartják. A templomban két kézmarkulatu *pallos* van, mint régi ereklye.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

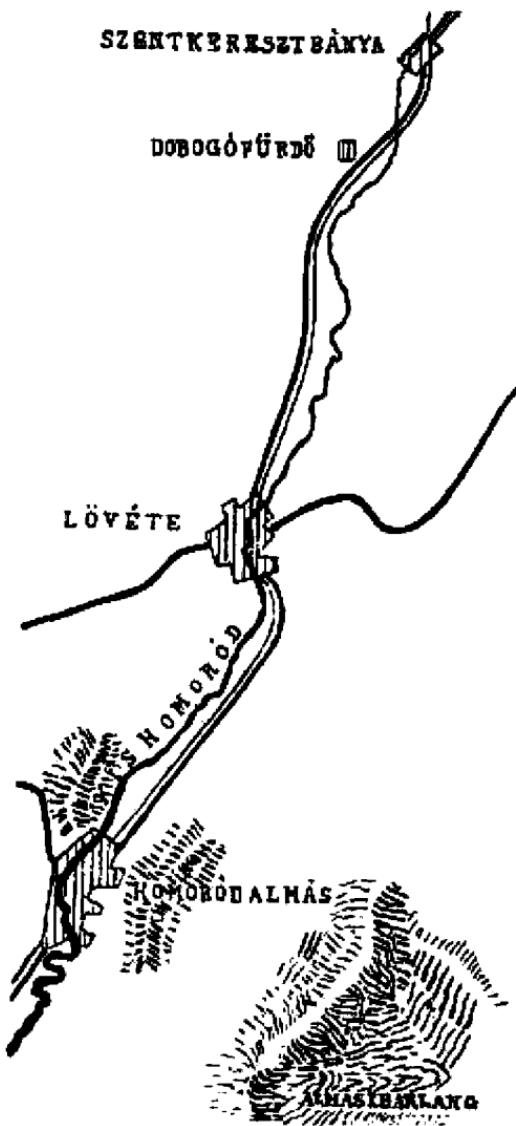
5. Kis-Homoród felsővidéke.

(Szentkereszthányától Homoródlalmásig.)

Figyeljetek ide! Most elvezetlek benneteket egy olyan helyre, hol sok minden láthatunk és tanulhatunk! Rajzolunk is!

Szentegyházasfalutól délre a *Kis-Homoród* völgyében legfelül találjuk **Szentkereszthányát**, mintegy 400 lakossal, mely nem község, hanem egy bánya helység. Már távolról feltilnik az olvasztó kemence csomka torony alaku épülete. Ebben olvaszák meg a vasköveket, mit máskép vasércnek neveznek. Itt *vasbánya* van. Mindenfelé a munkások siető tömegét látjuk, kiknek külön-külön munka jelöltetett ki. A föld belsejében a bányászok kalapacsításei ütnek zajt, szorgalmasan fejtve az összefüggő vasköveket, melyet apróra darabolva lefektetett sineken tologatható szekereken szállítanak a kemencéhez. Ebben nagyfokú meleget fejlesztenek ki s a beleöntött vaskövek a nagy hőségtől megolvadván, a kemence aljára ülepedik le oly formán, hogy a

kiolvadott vasrész legalul s a salak föléje helyezkedik el. Mikor megfelelő mennyisége összegyűlt, a kemence aljában lévő nyiláson

az izó olvadékot kibocsátják, melynek salakja a földre, vasrész pedig egy vályuba foly, hol megkeményedve a nyersvasat adja;

vagy pedig edényekben felfogják s az előre megkészített homokos anyag formákban beleöntik s különböző tárgyakat állítanak elő. Igy öntik a fűtő kályháinkat is.

A kihült *vaskasábokat* ismét olvasztó kemencébe teszik, hogy a még benne lévő salaktól jobban megtisztítsák s akkor hatalmas kalapácsok segítségével rudakba verik, mit *kudics vasnak* nevezünk, vagy óriási hengerek segítségével — mint a tézstát — kinyújtják *lemezekké*.

A többször megolvasztott és megkalapácsolt vasból állítják elő az *acélvasat*. Ebből készítik a kaszákat, fejszéket s más eszközöket.

Szóval itt a vasöntés, lakatosság, kovácmesterség lép előtérbe, mely szép jövedelmet nyújt a munkásnak. A vaskő bányában legnagyobb részben 2—300 lővétei munkás dolgozik, míg a készáru, vaskő, szénfúvarozást nagyobbára Szentegyházas-falu lakói végezik. Havonkint a két község munkásai 6—8 ezer koronát kapnak a bányatelep tulajdonosától.

A szakmunkások között találunk *cipszer* eredetüleket is, de azért a legjobb magyaroknak tartják magukat s gyermekük már tisztán csak magyarul beszélnek.

Általában becsületes, szorgalmas, tanulni vágyó nép; van *magán elemi iskolájuk* és *tanonciskolájuk*.

— Mondd el! —

Ha a szűk sziklabércek között nagy eséssel s festői zuhatagokba rohanó Kis-Homoródot követjük, csakhamar a **Dobogó-fürdő**-re érkezünk. Itt egy önerejéből fölmelegedő savanyú ásványvíz forrás ömlik egy fürdő medencébe, mely többféle betegségben szenvedőknek nyújt hasznos fürést. Alább a patak medrében sziklaból fakad fel az ivásra alkalmas másik forrás, mely kellemes savanykás ízével kedveskedik. Körülötte a sziklák és fenyvesek gyönyörködtetik az embert.

E fürdőhelyet is nyáron át több vendég látogatja.

— Mondd el! —

Ezen alul a Homoród völgye inkább kezd kiszélesedni s veszíteni havasias jellegéből; útunk szántó földék, kaszálók mellett halad el, míg **Lővédő**-re érünk, mely magas, sürűn egymás mellé és fölé épített házalval — távulról — szép tájat alkot. Kö-

zötte törtet át a Kis-Homoród, működésben tartván a melléje épített malmokat és posztóványokat.

A község lakossága a sovány földmivelés mellett — mint sennebb láttuk — bányászat, fuvarozás, fenyőfákkal szerzik meg kenyérüköt. Vallásra nézve róm. katholikusok. Jegyzői székhely.

A faluderekán egy kiszökellő előfok van, mit „Udvarkelynek” hivnak. Itt állott — a hagyományok szerint — Székely Mózes udvarháza.

— Mondd el! —

Lövétén alul a Kis-Homoród két hegy által összeszorított szűk völgyben rohan tovább. A baloldali kopár hegyet Scármány-nak, a jobboldalit Várhegy-nek nevezik. Ez utóbbin valamikor egy erős vár állott fenn, melyről azt tartja a néphit, hogy Álmás fejedelem építette volt még a magyarok bejöttekor, sőt a közügyektől visszavonultan ezen kedvenc várában húzódott meg és itt is halt volna meg. A hegy aljában épült falut is a vezér emlékére Álmásnak nevezték el, s hogy a lakókkal többé a szomszédok ne csúfolódjanak, ők maguk Álmásra változtatták nevüket.

Mosi **Homoródlalmás** a község neve. Ez népes nagy község. Lakosainak földmivelés és állattenyésztés a fő foglalkozása, de ezeken kívül mészégetésből, sajt-, túrógyártásból szép jövedelmet vesznek be. IJusági egyesülete, olvasóköre, fogyasztási szövetkezete figyelemre méltó.

Nagykiterjedésű erdőségei bő faanyagot adnak.

A községtől délkeletra — mintegy három óra járásnyira — emelkedik fel nagy erdőségek közepette a Mál nevű csupasz, fehér mészkőből álló szikla, melynek belsejében találjuk az „Álmási barlang”-ot. Ez mintegy 800 méter hosszúságban elterülő szikla üreg, mely több, mint 15 szakaszból áll; ezek közül a »Templom«-nak elnevezett üreg cseppkő képződményeivel gyönyörű látványt nyújt. E barlangrészben »Erzsébet« királynénk emlékére, az »Udvartemplomegyei tanító-egylet« emléktáblát helyeztett el. A barlangban rendkívül sok denevér lakik, melynek felgyűllemlett ürüléke guánó egyoldalu trágyát szolgáltatja. A barlang bejárata előtt sely a Vargyas pataka, mely rengeteg kődarabok között csakhamar eltűnik. Általában e helyen felséges természeti szépségek gyönyörködtetik a kirándulót.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismétlés, térkép olvasás, rajzolás.)

6. Kis-Homoród völgye.

Figyeljetek! Folytassuk tovább útunkat a Kis-Homoród völgyében! Rajzolunk!

Homoródmáson alul a Kis-Homoród két partján terül el **Karácsonyfalva**, két dombon álló templomával, melynek egyike unitárius, másika róm. kath. Földmivelő lakói mészégetéssel is foglalkoznak, mások meg gazdasági eszközök készítésével, gyümölcsszedéssel, méhészkedéssel. Hitelszövetkezete, gázdaköre és nőegylete mintaszerűen vezettetnek.

Az unitárius templom és külső iskola között kerítéssel elhatott hely kúzelebbről befásittaván, egy diszes emlék jelzi »Erzsébet királyné áldott emlékét. Van országos vására is.

Közéleben lévő sós forrását fürdésre is használják.

A község mellett emelkedik fel a Mérke nevű hegy, melynek tetéjén régebben kápolna állott.

A Kőveskürt hegyben — mely vizválasztó a két Homoród között — a lej- és tiaszpátnak szép példányai találhatók.

A Hargitából lenyuló erdőrészeken ujabban gazdag és értékes kőszén-erekkel fedeztek fel; a Dongó hegység mélyedésében kén- és szénásas ló van, melyet hűlés gyógyítására sikeresen használják még a vidék lakosai is.

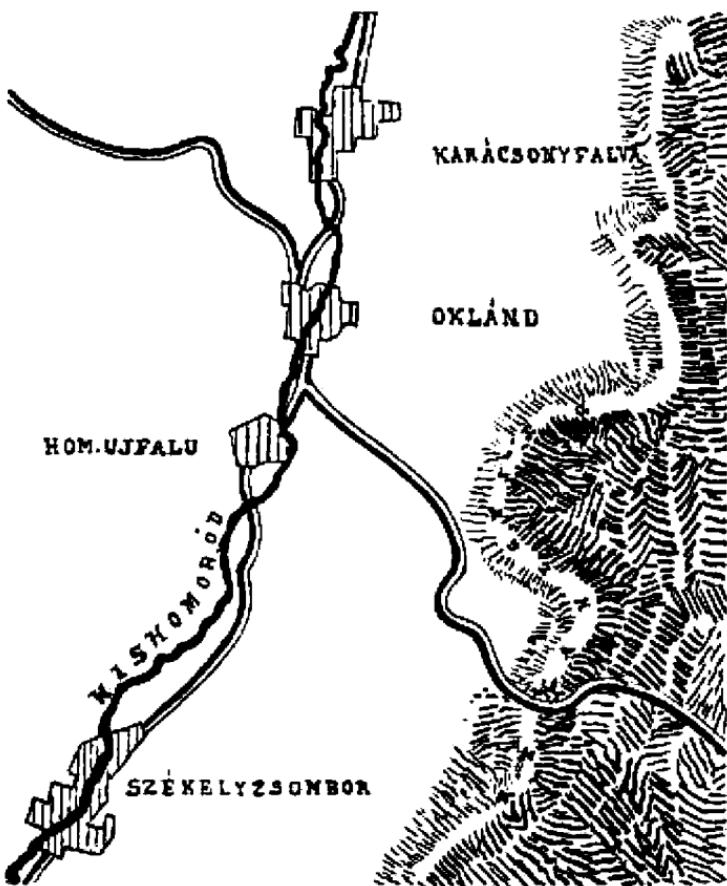
— Mondd el! —

Karácsonyfalvát elhagyva, csakhamar **Oklánd**-ra érkezünk, mely a Kis-Homoród völgyének központja. Főszolgabirói hivatal, járásbiztoság, orvos, gyógyszertár, posta-, távirda-, telefon hivatal, pénzügyőrség, csendőrség mutatja, hogy járási székhely. Lakosai földmivelésből élő emberek, kik mészégetéssel is foglalkoznak.

Okládnak Homoródszentpál felé irányuló határrészében **Ilosnák** nél régen vasbányái voltak, de most nincs üzembe véve.

Ezen alul **Homoróduffalu**-ba érünk, mely a Kis-Homoród völgyében az utolsó székely község. Unitárius lakosai földmivelésből élnek.

Még alább találjuk **Székelyzsombor** nagyközséget. Magyar lakosai ág. ev. és róm. kath. vallásúak, néhány oláh a

gör. kel. vallást követi. Jó módu lakosai sok bivalat és kitűnő csíkokat nevelnek.

A község értelmességére műtat: olvasóköre, gazdaköre, fogyasztási szövetkezete, zenetársulata és gyümölcsfatenyésztő egylete, melyek minden virágzó állapotban vannak.

A községtől nyugatra találunk egy régi várat, ebben tarják most a lakosok szalonátikát.

— Mondj el! —

Okládon alul az út két felé ágazik, az egyik a Homoród

völgyén halad, a másik meg délkeleti irányt véve, hova-tovább minden magasabbra emelkedik, míg több kanyarulatot téve egy rengeteg erdőségre, hegy tetejére vezeti az utast: a **Rika erdő**-be. Ez a Hargitának egyik hosszan lenyuló hegyláncolata, melynek nyulványait nagy kiterjedésű bükkösök és tölgyesek borítják. A nép hitszerint Attilának Réka nevű felesége lakott itt, s onnan kapta volna nevét is. *Hegyes* nevű csúcsán régebben vár állott, melyhez több regét fűz a nép. Régebben rablók, zsidók menhelyéül szolgált, de most már teljes biztonságban utazhatni át a nagyerdőn.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

7. Erdővidéke.

(Vargyas és Kormoslangos völgye.)

Figyeljetek! Most beutazzuk »Erdővidékét«, mit a nagy-kiterjedésű erdős hegységekről neveztek így!

A Rika hegységen átutazva a Vargyas vizének völgyébe jutunk. Ennek két partján terül el **Vargyas** székely nagy község, unitárius földmivelő lakoval. Itt van a régi Daniell családnak űsi birtoka. Szép, tekintélyes község több közintézményeivel.

A Rikáról vezető út egyik ágán **Felsőrákos**-ra érünk, mely szintén a Vargyas vizének völgyében található fel. Szorgalmass, munkás népe, jó módban van. Vallásra nézve unitáriusok. A község határán hires borvíz forrás van, mely fürdésre is igen alkalmas. A népviseletben most is sok eredetiséget tartottak meg.

— Mondd el! —

A Vargyas vizébe bele ömlik a *Kormoslangos* vize. Ennek völgyében több kis községet találunk. Legfelül fekszik **Erdőfüle**. Itt a lakosok sok bordát készítenek; református vallású földmives emberek.

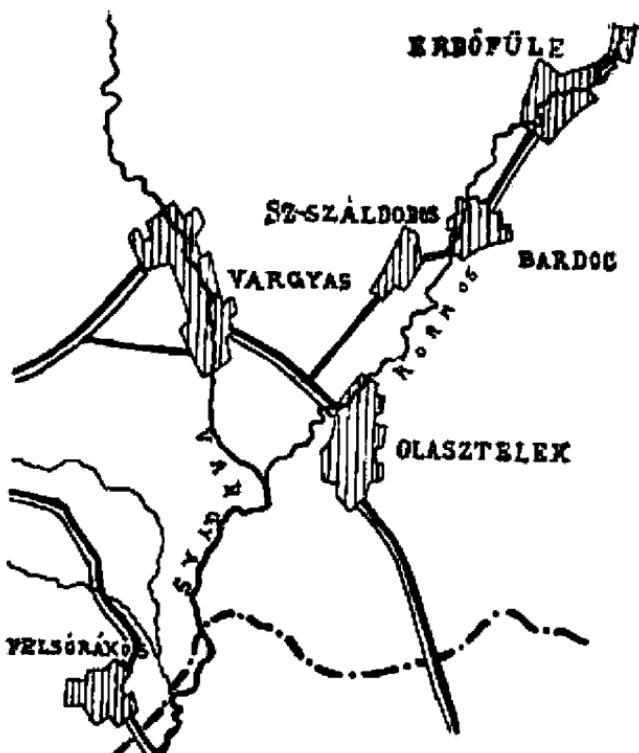
A község közelében volt a *filleri vashámor*, hol nagymennyiségű vasat állítottak elő, most azonban nincs működésben.

A *Volái pataka* mellett — régebben — egy *Volái* nevű község volt, melyet a tatárok dulak fel a lakónak egyrésze Fülébe

telepedett le. Füle felett egy hegyet *Kidálj*-nak hívnak azért, hogy egy ember — midőn Erdőfűlén templomba harangoztak — kiállott egy hegyre s innen kiáltott be Volálba, hogy templombá jöjenek.

A bánya telepen felül a völgy egészen összeszorul s nagy erdők s közte zúgó patakok havasi jelleget kölcsönöznek e vidéknak, holott néhány századdal itt is emberek laktak, dúsikalászok ringottak, mert itt egy hatalmas Dobó nevű község terült el, mit a vadatár nép szintén megsemmisített.

— Mondd el! —

Fülén alól fekszik **Bardoc**, vele majdnem szemben **Székelyszáldobos**.

Bardocon szintén bordakötéssel foglalkoznak a földmivelésen kívül; reform. vallásunk. Itt született Benkő József jeles történészünk.

Székelyszáldobos lakosai nagyobbára reformátusok, kevesen vannak gör. kel., kik a földmivelés mellett mészégetéssel, talpafaragással pótolják jövedelmüket; különben kitűnő búzát szoktak termeszteni. Ifjúsági egyesülettel, gázdakör, gabona-magtár áll a nép jöllét szolgálatára.

A falutól — mintegy — 1 klm. távolságban találjuk a Bethlen füldű-t, melyet még Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ásatott volt. Borviz forrása igen alkalmas a hűléses, reumás és csuzos betegek gyógyítására.

A község mellett Vargyaskőze nevezetű rétes helyen szintén vastartalmu, kitűnő üditő italul szolgáló oly hatalmas borviz forrás van, hogy négy község lakosságát bőven eltudja látni. A község határának minden részében nagymennyiségű vasérc van, mely — vizsgálat után — Erdély egyik legvasudabb érceinek találtatott. A fülei vashámorhoz is nagyobbára innen szállították az olvasztó anyagot.

A községnak kisebb harangja az előbb említett és elpusztult Volái községből való.

— Mondd el! —

Alább találjuk **Olasztelek** kisközséget, melynek reform. lakosai földmivelésből, a gör. keletiek juhászatból élnek; a fasfragást is ügyesen végzik. Van gázdaköre, takarékpénztára, posta- és telefon hivatala.

A község határában ered a Folyosópalak; vizét a nép szembelegések gyógyítására alkalmásnak tartja; üvegekben messze vidékre is elviszi a köznép; az erdei díllőben a Fejmosókút forrást régebben »szent forrásnak« tartották, melyről azt állították, hogy a főfájást gyógyítja meg. Közelében van a Tortoma nevű hegy, hol régi hún temető volt; Thali Kálmán jeles történészünk azon korra emlékezetet fegyvereket, lovas- és lócsontvázat közös sírban talált is ásatás alkalmával.

Van két borviz forrása, melyből a lakosság kellemes savanyú vizet nyer.

Még meg kell említenünk a Vargyas felső folyása völgyében, a homoródalmási határon lévő, Tolvajos pataknak a Vargyas vízébe ömlésénél feltalálható Keruji füldűt. Szük völgyben magas hegyektől körülzárt kies völgyecske ez; mindenütt gyö-

nyörű idomú sziklaszálak nyúlnak fel a fenyvesek zöldjéből; ezek legnagyszerűbbike a magas *Solyomkő*, mely közvetlen a fürdő felett, mint csudás sziklagula tornyosodik fel; tetején magas fenyvesek hajlonganak, megközelíthetetlen oldalában sítítő *solyinok* tanyáznak.

Kiváló gyógyhatású savanyuvíz forrása igen vassas, erős és izletes; nagy morajjal önti tiszta hullámait szüntelen.

Nyáron át sok vérszegény beteg felkeresi e természet alkotta gyönyörű helyet, s meggyógyulva távozik innen.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, isniétlés, térképolvasás, rajzolás).

8. Baróth vize völgye.

Figyeljetek! Rajzolunk!

A Kormoslangos vizével párhuzamosan foly egy más völgyben, a *Baróth* vize. Ennek völgyében legselül, találjuk **Magyarhermány-t**. Ez a székelyföldnek egyik leggazdagabb községe. Lakosai szorgalmat földmivesek; mint kőfaragók, kádárok, cserépedénykészítők évenkint több ezer koronát keresnek. Állatállományuk nagy. A közbirtokosságnak sok erdeje, nagy tőkepéneze van, úgy, hogy a lakosok összes terheit, pótadót, földadót ebből fedezik. Sőt az egyházi terheket is az egyház közpénztára fedeli. Gazdaköre, Emke dalosköre, fogyassztási szövetkezete van.

Közeliében van a magas *Kakuk hegy*. Kitűnő borvíz forrása üditő italt szolgáltat a lakosságnak.

Körös-körül rengeteg erdők övezik a községet, melyek tömérdek vagyont képviselnek. Most ujabban, határán, nagy kőszén telepet és kitűnő mangán telepet fedeztek fel, melyeket már megvett egy cig. s a keskeny vágányu vasút útja Ágostonfalvától Magyarhermányig már készülőben is van. A telep üzembe vétele ismét egy ujabb áldása lesz a népnek. A Baróth vize bővében van a pisztrangoknak.

Magyarhermányhoz tartozik a **Bodvai** vasbánya is, mely jelenleg ugyan nincs üzemben, de a régi telep templom még

meg van. Itt öntötte 1848-ban a vízéz székely, Gábor Áron a székely községek által ajándékozott harangokból pusztító ágyuit.

— Mondd el! —

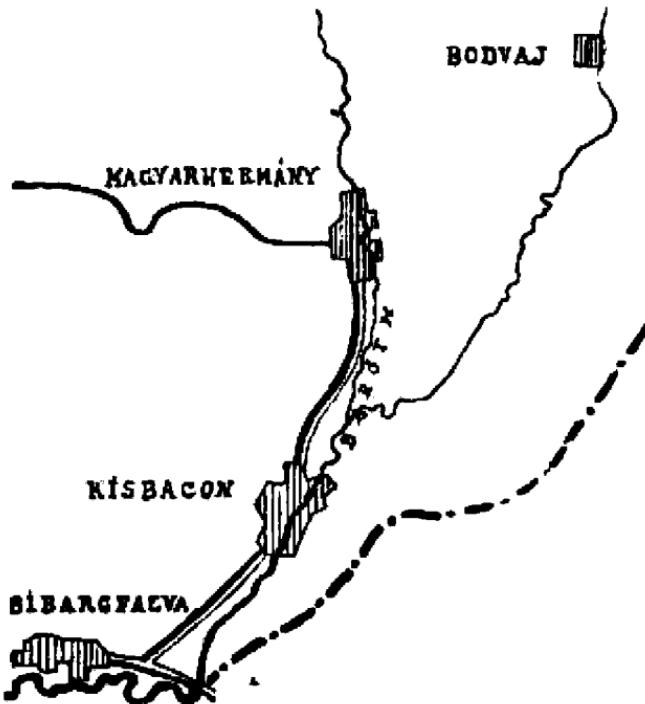
Alább fekszik **Kisbácon**. Lakosai földmivelésből, barom- és juhtenyésztsérből élnek. A safaragás: gazdasági eszközök, szüksék készítés szintén egyik lényeges foglalkozása a községnak. Gazdag erdeiből nagymennyiségű fa jut eladásra is.

Fogyasztási szövetkezete, gazdaköre, népkönyvtára kifogás-talanul működnek. Jegyzői székhely.

Határán több borvíz forrás van. Közelében emelkedik a *Leskégy*, honnan régebben lesték az ellenség közeledését, és *Isten kas-nál* egy mélységbé menekültek előlök.

Itt született *Benedek Elek*, hazánk egyik legjelesebb írója.

— Mondd el! —

A Baróth vizének végső faluja **Bibarofalva**, mely szin-tén a természet által gazdag borvíz forrásokkal megáldott község.

Innen szállítják mindenfelé a Baross és Borhegyi savanyu vizet; a töltésnél, dugaszolásnál, szállításnál sokan nyernek foglalkozást jutnak jövedelemhez.

Földmivelő népe ezen kívül faipart is üz. Fogyasztási szövetkezetet, ifjúsági egyesületet találunk itt.

A község mellett van, most a birtokosság tulajdonát képező »Br Apore«-séle bükkerdő, melyben jóli kivehető Tiburc várának romjai. A rege szerint: Tiburcnak volt egy fia Tiburc, és egy leánya Failla. A két gyermek kérte atyját, építene nekik külön lakást. Az apai szerelet engedve a kérésnek, a vár aljába építettnek egy szép lakást s elnevezte »Tiburcfailld«-nak. Ebből lett később a mai Bibarcfalva.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismétlés, térképolvasás, rajzolás.)

9. Homoródi főszolgabirói járás.

Figyeljtek!

Kénostól kezdve eltanult községek ujból egy nagy csoportot képeznek, mit homoródi főszolgabirói járásnak nevezünk.

A főszolgabirói járásnak ki a feje? (Főszolgabiró.) — Hogy intézkedik a járássában? (Rendeleteit küldi a kör- és községi jegyzőknek, ezek a közs. bírónak, kik a nép között végrehajtják.) — A főszolgabiról hivatal kikből áll? (Megfelelő számu szolgabirák-ból, segéd és kezelő személyzetből; szakközegei: a járási orvos és járási állatorvos.)

A homoródi főszolgabirói járásnak székhelye: **Oklánd**. Itt látunk a főszolgabirói hivatalt, járásbiróságot, orvost, gyógyssertárt, melyek minden járási székhelyen feltalálhatók. Ez egyébiránt egyszerű kisközség.

E járásban találunk 36 kisközséget, 6 nagyközséget, 11 körjegyzőt és 6 községi jegyzőt. — Lélekszáma 32 ezer.

A természet sok kincseivel áldotta meg a járás területét. — Földje mindenütt jól termi a gabonaremeteket, gyümölcsöt; hegyeit mindenütt dús erdők borítják be, melyek nemcsak a nép szükségletét lábják el, hanem a faiparnak bő anyagot juttatnak, s el-

adásra is jut belőlük. — Szénának bővében vannak, mi az állattenyésztést mozdítja elő. mindenfelé sok juhot tartanak, mely a népnek ruházatát és élelmények egy fontos részét szolgálhatja.

De leggazdagabb a vidék ásványokban és ásványos forrásokban. — A vasérc több helyen nagy mennyiségben található fel; csak Szentkeresztbányán bányásszák rendszeresen ugyan, de láttuk, hogy Erdőfűlén, Székelyszáldoboson, Okláondon, Bodvajon nagy mennyiségben fordul elő. — Gazdag só telep vonul el Hom-szentpál vidékén, s több helyen kőszén telepeket fedeztek fel — mint Székeimuzsnán, Magyarhermányon, sőt utóbbinál mangán telepre is akadtak. — Több hegy mészkből áll, melyből nagy mennyiségi meszet égetnek a lakósok s drága pénzen elárusítják.

Ásványos forrásnak bővében vannak. A vasas savanyú borvízeket számos község határán láttunk, mi a lakósságnak kellemes italául szolgál, de főképpen gyógyító hatásuknál fogva fürdésre váltak be alkalmassoknak s a forrás körül fürdőtelepek alakultak, melyeket — nyáron át — sok vendég keres fel. — E savanyuvizek együtta kereskedelmi cikket is képeznek, üvegekbe dugaszolva messze vidékekre elszállítják a közelében lévő községek lakóinak fuvarosai.

Sósviz forrást szintén több helyen találtunk, mi a föld alatti só jelenlétének csalhatatlan jele. — Házi használatra minden héten kapnak a lakók sósvizet, mely főképpen az állatállomány sószükségletének kielégítésére nem kicsinylendő áldásként tekinthető.

Ahol az Isteni gondviselés annyiféle jóságával megáldotta a földet, nem Isten elleni vétek-e megvetni, ott hagyni azt a drága hazát, melyet — e nagy világ — sehol fel nem talál?!

A járás székely lakóssága tehát földmiveléssel, gyümölcs termesztéssel, állattenyésztéssel foglalkozik főképpen, de igen sokan találnak jövedelmező foglalkozást a bányában, borvízforrásoknál.

Jól jövedelmez a háziipar némely ága is: kőfaragás, faedény készítés, fasafaragás, bordakészítés, mészegyetés stb., melyeket a nép üres idejében végezhet s mégis szép mellékjövedelmet húz utánuk.

Vallásra nézve legtöbben vannak az unitáriusok, 11 ezeren, utána reformátusok, 10 ezeren, míg a róm. kath. alig 4 ezeren.

— Itt is szövetkezeteket s más közintézményeket sok helyen találunk.

A járás területén átfolyó vizek, mint: Nagy-Homoród, Kis-Homoród, Vargyas vize, Kormoslangos vize, Baróth vize mind a Hargita hegységből erednek; bővizű pisztrangos folyók.

— Mondd el!

(Összefoglalás, ismétlés.)

A járás ismétlése!

IV. Udvarhelyvármegye.

I. A vármegye fogalma, alakja, határai, hegyei, vizei.

Figyeljetek ide! Foglaljuk össze minden, a mit ez évben eltanultunk! Jöjjetek ki a térképhez! — Hány főszolgabírói járásról tanultunk? (Háromról.) — Melyek azok? (Székelykereszturi, Székelyudvarhelyi és Homoródi főszolgabírói járás.) — Kerekitsd ki rendre minden a hármat! — Sorold elő mindeniknek székhelyét! (Székelykeresztur, Székelyudvarhely, Oklánd.) — A járásnak ki a feje? (A főszolgabíró.) — A járásokat mik alkotják? (A jegyzői körök és nagyközségek.) — A jegyzői körök mikből állanak? (Kisközösségekből.) — Figyeljetek! A székelykeresztúri, székelyudvarhelyi és homoródi járás együtt alkot egy **vármegyét**, a melyiket **Udvarhelyvármegyének** nevezünk. — Mit mondtam? — Mind! — Kerekitsd ki Udvarhelyvármegyét! — Te is! — Mi ennek a neve? — Székhelye: **Székelyudvarhely** város, mely a Nagy-Küküllőnek két partján terül el. Itt lakik a vármegyének a *feje*: a *főispán* és a vármegye *elsőtisztviselője*: az *alispán*, valamint több más tiszviselő is. — Melyik a vármegye székhelye? — Ki lakik itt? — Ki a vármegye feje? — Ki a vármegye első tiszviselője?

Vizsgáljuk meg vármegyénk **alakját!** — Udvarhelyvármegyének az alakja egy szabálytalan négyszög, melynek északnyugati széle szélesebb, délkeleti széle keskenyebb.

Határai. E vármegye határos északon és északkeleten Csíkvármegyével, keleten és délkeleten Háromszékvármegyével,

délen *Nagykükküllővármegyével*, délnyugaton *Kisküküllővármegyével*, északnyugaton *Marostordavármegyével*. — Milyen az alakja vármegyénknek? — Mely szomszédos vármegyékkel határos?

Felülete. Az egész vármegye hegyes, s nyugat felé lépcsőzetesen leereszkedő terjedelmes fennsík, melyet a folyók és patakok mentén elhúzódó szűk és mély völgyökkel szakgatnak meg.

Hegyi. Leghatalmasabb hegysége a **Hargitahegység**, mely a vármegyének északkeleti határvonalán húzódik végig terjedelmes vizválasztókat bocsátva a vármegye belsejébe; szélén pedig több magas *hegycsúcsot* emelvén ég felé, melyek közül a legmagasabb a *Galnsa tető* Szentegyházasfalutól fölött. — A Hargitának egyik leghosszabb hegynyúlványa a *Rikahegység*, mely vizválasztója a Kis Homoród és Vargyas völgyének, s mely Erdővidékét teljesen elválasztja Homoród vidékétől. — Mint mellékhegyláncolataiból emelkedik ki a *Rez hegység*, a Fehér-Nyikó és Nagy-Küküllő vizválasztója; a *Firtos hegység*, melynek Atyhán túl terjedő mellékága a *Sikiódkő*-ben csúcsosodik ki; a Gagy és Küs-mőd vize völgyének vizválasztó hegylánca egyik mellék ágával a *Lóchegygyel*, mely Nagysolymos felett emelkedik. — Általában a Hargitából négy nagy mellék hegylánc ágazik ki, mely a vármegyt négy jelentékeny vizgyűjtő területre: Fehér-Nyikó, Nagyküküllő, Nagy- és Kis-Homoród vizgyűjtőre osztja fel.

Mielőtt a mellék hegyláncolatok a főhegyláncolatból kiindulnának, terjedelmes *fennsíkokat* alkotnak, melyek közül legjelentékenyebb a *Láz* fennsík, Szentegyházasfalutól egész Felsősfalva fölé terjedvén.

— Milyen a vármegye felülete? — Melyik a legnagyobb hegysége? — Minő mellék hegyláncolatai nyulnak be a vármegye belsejébe? — Hány vizválasztó mellék hegyláncolata van. — Melyik a legnagyobb fennsík?

Sikságai. Vármegyénkben jelentékenyebb sikságot nem találunk, leginkább a folyók, patakok völgyei táguinak ki kisebb-nagyobb mértékben. — Legszélesebb a Nagy-Küküllővölgy, mely az *Agyagfalu* térséget alkotja.

Folyói. A vármegye legnagyobb folyója a *Nagy-Küküllő*, ered a Hargita *Küküllőtőmező* nevű részének délkeleti oldalából, s előbb délkeleti, majd déli és délnyugati irányt tartva kifoly a vár-

megyéből. — A vármegye közepén foly végig, jobbról magába veszi a *Fehér-Nyíkó* és *Gagy* vizét, balról pedig a *Fenyédpatakát*. Másik nagyobb víze a *Kis-Küküllő*. Ez is a Küküllőtőmezőből ered, de csak vármegyénk északnyugati részében foly, délnyugati irányban, majd felveszi a *Korond* vizét s északnyugati irányt véve eltávozik.

Kisebb folyók még a *Nagy-* és *Kishomoródvíze*, előbbi az *Oldhkő*, utóbbi az *Ollárkő* hegy oldalából ered. — Erdővidéken foly a *Vargyasvíze*, *Kormoslangosvíze* és a *Baróthvíze*; a vármegye nyugati szélén pedig a *Firtos* hegyből eredő *Küsmödvíze*.

— Melyik a vármegye legnagyobb folyója? — Honnan ered? — Melyek a mellékfolyói jobbról, balról? — Melyik a másik nagyobb folyója? — Honnan ered? — Mely folyóvizek vannak még? — Mutassuk a folyóvizeket és mondjuk a neveiket mind! (Összefoglalás, ismétlés.)

2. A vármegye éghajlata, terményei, ásványai, ásványvizei, állatai.

Figyeljetek! minden a mi él, a levegőből veszi lélegzetét, e néktől élet és tenyészet nincs, valamint minden utolsó leheletét a levegőbe adja ki — ha elhal. — Ennek a láthatatlan tömegnek különböző változása határozza meg az időjárást. A levegőnek az állapota hőmérsékeltől, nyomásától, a benne lévő vizpárák mennyiségtől, mozgása fokától és irányától, felhő, eső, hó mennyiségtől függ.

A levegőnek különböző, de szabályos évi változása adja a helynek éghajlatát.

Ha már most Udvarhelyvármegye éghajlatát vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy egy éven át négy időszak vagyis évszak áll elő: tél, tavasz, nyár, ősz. mindenik évszaknak meg van a szabályos változása. A tél nem nagyon hideg, a nyár nem nagyon meleg. Az ilyen éghajlatot mérsékeltnek mondjuk. Van olyan hely is, hol nagyon sokáig folyton tél, nagy hideg van: hideg éghaj-

laknak, hol sokáig tartó nyár, meleg van : *forró éghajlatnak* mondjuk. — Udvarhelyvármegyének éghajlata tehát mérsékelt. Az évszakok között leghosszabb itt nálunk a tél, legrövidebb a tavasz, mig a nyár és ősz egyforma ideig tartanak.

Többnyire legszebb évszak az ősz, tartós enyhe levegőjével s száraz, verőfényes napjaival ; mig a tavasz rideg és gyakran szeszélyesen változik ; a nyár meleg, közbe-közbe esővel ; a tél nem túlságosan hideg, de hosszan tart, s még májusban is gyakran van fagy, mi a tavasz kinyilását késlelteti s sokszor a kertek és mezők egész tenyészetét megrongálja. — Leghosszabb a tél a Hargita környékén és legrövidebb a Nagy-Küküllő alsó völgyében, mig az ősz megfordítva.

Esőt rendesen a nyugati és északnyugati szelek által hajtott felhők hoznak ; a keleti szél pedig szárazságot okoz. Bár itt nálunk is minden évben nem egyforma az időjárás, kisebb-nagyobb eltérést mutat, azonban nagy szárazság, vagy hosszas esőzés ritkán sújtja a gázdákat. — Legtöbb eső és hó a hegyes, erdős védékeken szokott esni. — Ritka esztendő, melyben a termények az egész vármegyében silányak lennének, kevés termést adnának, a gazda legtöbbször megkapja munkája jutalmát. — Leginkább a jég szokott egyes helyeken nagyobb kárt okozni.

— Mondd el !

A völgyek éghajlatától függ annak terménye is. Udvarhelymegye általában elég termékenynek mondható, csupán a magasabb hegységek köves, sovány talajai műtatnak gyengeséget. Az egész vármegyében termelik a *bíráit*, *rossol*, *kukoricát* ; hegységeken az *árpát*, *burgonyát*, *zabot*. Különösen a zab a hegységeknek legjövedelmezőbb terménye. — Hüvelyes növényei közül a *paszuly*, *borsd* igen jól terem.

Konyhakerti növényeket : *kápassza*, *murok*, *pelszczelyen*, *celler*, *retek*, *saláta*, *ugorka* stb. minden községen látunk termelni.

Fontos növények, — mint *kender*, sok helyen *len* — szintén feltalálható, melyeket a székely asszonyok maguk munkájuk meg, szőnek vásznat belőle, s házi szükségletre felszabják, varrják.

Gyümölcstermelése jelentékeny, sőt az utóbbi időben — e téren — feltűnő haladást tapasztalunk, a mennyiben mindenfelé nagy gonddal szaporítják és ültetik a gyümölcsfákat, melyek igen

szép jövedelmező forrásául szolgálnak a népnek. A gyümölcsök közül láttunk: *alma-, körte-, szilva-, dió-, csersznye-, meggyfákat.*

Vármegyénk a szőlőtermés halárvonalába esvén, csupán a nyugati szögleten termelik; Székelykeresztúron és Alsóboldogsáván — e célból — hegyközséggé alakultak.

Kaszálón és legelőn tápláló fű terem; az állattenyésztés fokozása céljából mesterséges takarmányt is állítanak elő: *Incernát, lóheréti, bükktöríti, ballacint*; a *lóhere mag* termeléssel igen szép jövedelmet produkálnak.

Erdőben, a vármegye gazdagnak mondható. Alig van község, mely fában szükölködne. — A fanemek majdnem minden fajtája előfordul: tölgy-, bükk-, fenyő-, gyertyán-, juhar-, eger-, hárfa stb.

— Mondd el!

Ásványai. Vármegyénk nem csak terményekben, hanem ásványokban is gazdag. — Sajnos, hogy megfelelően kiaknázva nincs. A föld belsejében rengeteg sóréteg vonul át Parajdtól egész Hom-szentpálig; Parajdon az Államkincstár bányássza is. — A Kis-Homoród és Vargyas, Kormoslangos, Baróth vize felső vidéke *vaskőben* bővelkedik. Szentkeresztbányán a vasöntés üzemben is van. — Több helyen fedeztek fel *kőszén* telepeket, de még bányászni nem kezdették, csupán Magyarhermányon van tervbe véve.

Mészkie tőven van; több községnek a mészégetés szép hasznát nyújt. Pár helyen *kóbánya* van melyből sir-, lépcső-, épületszöglet köveket faragnak.

De gazdagnak mondható ásványviszakban is. Sósvisz torrásokat több községhen találtunk, még többet savanyvisz (borviz) forrásokat, melyek ivásra és fürdésre alkalmasak, sőt több helyen kiváló gyógyhatással bírnak, s e miatt nyáron át sokan felkeresik. Ilyen gyógyhatású fürdőink: Korondi-, Homorodi-, Szeke-, Lobogó-, Dobogó-, Kerulyi-, Felsőrákos-, Bibarcfalvi gyógyfürdők. Nagy kár, hogy még tömegesebben nem látogatják.

Boldognak mondható azon nép, kit az Isten íly sokfélre áldásával áldott meg!

— Mondd el!

Állatok. A vármegye felülete, égalji viszonyai, terményei szerint alakul állatvilága is. Teljesen földmivelő vidék lévén, a gazdálkodásnál használható állatok mindenütt feltalálhatók. Szarvas-

marka állománya messze földön hires, mivel meggyőződhetni az országos vásárok alkalmával, hová gyakran még ilegen országokból is eljönnek. A lótenyésztés is újabb időben nagy haladást mutat.

Juhok mindenfelől sokat tenyésztenek; sajtját élelmiszernek, gyapját ruházatnak használják fel. — *Sertés* szintén nagy ményiségben fordult elő, mely a lakósságnak hust és zsírt szolgáltat.

Házi szárnyas állatai: tyúk, lúd, kacsák, pulyka sok látható.

Mezei és erdei vadak: nyúl, róka, farkas, vaddisznó; különböző madarak bőven vannak. A Hargitában őz, medve, hiúz is található.

Vizei halban bővelkednek; különösen a folyók fortásvidékein pisztrang él sok; a Nagy-Küküllőben harcsát is fognak.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismétlés).

3. Lakosai.

Figyeljetek! Udvarhelyvármegye lakosai — kevés kivétellel — magyarok, vagyis székelyek; kevesen vannak szászok (németek), még kevesebben románok; szétszórtan találunk izraelitákat is, kik nagyobbára kereskedők, szatárosok, korecmárosok.

A lakosság lélekszáma átlag: 111 ezer, kik közül székely 104 ezer, szász (német) 2 ezer, román 3 ezer, más nemzetiséggel mintegy 1 ezer.

Vallásra nézve r. kath. 37 ezer, ref. 37 ezer, unitárius 26 ezer, más hitfelekezetű 11 ezer, kik békességen, egyetértésben élnek egymással. A róm. kath., reformátusok, unitáriusok önálló egyházközösségeket alkotnak; a lutheránusok, gör. kath. szintén, mik a többiek szétszórtan élvén, egyházközösséget nem szervezhettek.

Foglalkozás. A lakosság tulnyomó részének főfoglalkozása a földművelés és állattenyésztés, mely célra — mint a terményei leírásából láttuk — vármegyénk igen alkalmasnak bizonyult. Mint főbb mellék foglalkozást, a *faipart* kell megemlítenünk, melyhez a vármegye gazdag erdőségei bő anyagot szol-

gáltatnak. A fenyűfát deszkának, lécnek, zsindelynek, épületséknak, komló- és szőlőkaróknak használják fel; a keménytákból szekrényeket és más gazdasági eszközöket készítnek; tovább szúszék, szövőszék, kéregvéka, kupa, borító stb. készítésére is felhasználják.

A házi iparnak többféle ágát üzi a lakosság. A Kúsmód vize vidékén a szalmakalapkötés divík; a Kormos völgyében bordát, gyékényt, kantárt (edények hordozására) állítanak elő stb.

Bányászat is sok embernek ad foglalkozást a parajdi só-, a szentkeresztbányai vas- és a homorójdánosfalvi kőbányában.

Az ásványos források egyrésze kereskedelmi cikket képez-
vén, ezeknek töltése, dugaszolása, tovább szállítása szintén jöve-
delmet nyújt a munkásnak.

Általában véve elmondhatjuk, hogy *vármegyénkben minden ember megélhet, ha szeret és tud dolgozni.*

A körgazdasági élet fejlődésére, fellendülésére — örömmel tapasztaljuk — egymásra alakulnak meg a »Gazdakör«-ök, »Fo-
gyasztási-, Hitel-, Tejszövetkezetek«, sőt pár helyen más üdvös
szövetkezetet is láttunk.

A népműveltség előmozdítására szolgálnak az »Olvasókör«-ök,
»Népkönyvtár«-ak, »Ifjúsági egyesület«-ek, »Daloskörök« stb.,
melyeket szintén több helyen feltalálunk.

— Mondd el! —

Ipar, kereskedelelem. Vármegyénk iparáról — saj-
nos — nagyon keveset beszélhetünk, mert az inkább két kis
városunkban ütött csak tanyát. *Gyáriparunk*, egy pár helyen
csupán a szesz előállítására szorítkozik. Székelykeresztúron lát-
tunk lengyárat is. *Kézműipar* üzésére még inkább vállalkoznak,
de ide is kevesen. Székely néphűk még maig is idegenkedik az
ipari pályáiról, legfennebb csak néhány megszorult szülő szánja
rá gyermekét; akik odahaza megfelelő birtokot nem birnak gyer-
meikeiknek juttatni: tudományos pályára akarják szorítani, mely
számitásuk — sok esetben — balul ūt ki, holott az ipari pályán
jövőjüket biztosíthatnák, s hasznos polgáraivá nevelnék a hazának.

Ugyan azért nagyon helyesen eselekszik az a szülő, ki
— megfelelő iskolázlatás után — gyermekét iparosnak nevelte.

Éz a legszebb, legfűggetlenebb pálya, melyen a becsületes, munkás, szorgalmas ember legjobban boldogníthat.

Kereskedelme is még kezdetleges állapotban van. Szarvasmarha, gyümölcs, loheremag és fából van nagyobb kivitelünk, melyek minden igen jól jövedelmeznek gázdáinknak.

— Mondd el! —

Közlekedő útaiink igen jók, ugyannyira, hogy az általmi, törvényhatósági, járás, községi útaiink állandóan kavicsozva vannak s jó karban tartásáról, az útmesterék felügyelete alatt, gondoskodás történik.

Vasútunk a Nagy-Küküllő völgyén Székelyudvarhelyig halad csak, onnan visszatér; ez a »székely vonat«. Parajdig szintén vasút vezet, de ez már vármegyel községet — Parajdon kívül — nem érint. Szederjes, Erked, Kaca a brassói fővasútvonalba esnek bele.

Isholáink is vannak. *Elémi* iskolát minden községben találunk; *polgári* iskolát Székelyudvarhelyen és Székelykeresztúron láttunk; *közép iskolák*, mint: róm. kath. gimnázium, reform. kollegium, áll. föreáliskola Székelyudvarhelyen vannak, Székelykeresztúron pedig unitárius gimnázium. *Szakiskola* egy van Székelyudvarhelyen; *Tanítóképző* intézet Székelykeresztúron.

— Mondd el! —

(Összefoglalás, ismétlés).

4. Vármegye közigazgatása.

Figyeljetek! Te kinek vagy a fia? — Anyád is van? — Az apát és anyát közös néven *szülőknek* nevezzük. — Testvéreid vannak-e? — Tégedet és testvéreidet közös néven *gyermekéknak* mondnak. — A szülők és gyermekék együtt egy *családot* képeznek. — A családban kik intézkednek, parancsolnak? — (A szülők.) — Ha valamiféle baj van elintézni való, vagy valami rendelést akarnak végrehoztani, kit szóltanak erre fel, atyádat, vagy anyádat? — (Atyámat.) — Igen, mert a *családnak a feje az: atya*. — Ó gondoskodik az anya segítségével a család fenntartá-

sáról, jóllétérből stb. — A gyermekek tartoznak-e szülőiknek valamivel? — (Engedelmességgel.) — *Minden gyermek tartozik szülőinek engedelmeskedni.*

Több család egy helyen letelepedik, házakat épít, akkor együtt egy helységet alapítanak, mit községnak nevezünk. minden községnak ugy — mint a gyermekeknek — nevet adnak, tehát minden községnak van neve.

A községet épen úgy tekinthetjük, mint egy nagyobb családot; annak is van feje: a községi elöljáróság, kiket a családok fejel, az emberek választanak.

A kis községi elöljáróság áll: községi bíró-ból, másod bíró-ból, két esküdő-ből, kik a község belső ügyeit intézik, a rendeleteket végrehajtják. Az emberek a község elöljáróságának engedelmeskedni tartoznak.

A község elöljáróságának kiegészítő része a körjegyző vagy községi jegyző ki — mint tanult ember — értelménél fogva az elöljáróságot irányitsa, iráshelyi munkákat végez s a felsőbb hatóságok rendeleteit az elöljáróság után végrehajtsa.

Nagyközség elöljárósága ugyanezen személyekből áll, kiegészítve még két tanácsbelivel. Ahol orvos van, az az elöljáróságnak szintén tagja.

Több kis- és nagyközség együtt alkot egy főszolgabírói járást. Ennek a feje a főszolgabíró. Ő ügyel fel a járásához tartozó községekre, ő intézkedik járásának minden ügyeiben. Rendeleteit a kör- és községi jegyzőknek küldi, kik végrehajtják, vagy az elöljárósággal végrehajtják. A községi elöljáróság és kör- vagy községi jegyző a főszolgabíró rendeleteinek engedelmeskedni tartozik.

Székelyudvarhelynek, mint rendezett tanácsú városnak elöljárósága számosabb tagból és több tanult tiszttiselőből áll s tanácsnak nevezik. A tanács élén a polgármester áll; a tanács tagjai: tanácsnokok, rendőrkapitány, főjegyző, aljegyző, főügyész, árvaszéki őrnökök, számvevő, pénztárnok, közgyám, orvos.

A polgármester egyenlő rangú a főszolgabíróval.

A járásokból alakul ki a vármegye. Ennek élén a főispán áll, mint a kormány képviselője. A vármegye első tiszttiselője az alispán. Ő ügyel fel és intézkedik a járások minden nemű ügyé-

ben. Rendeleteit küldi a főszolgabirákhak (polgármesternek), azok a jegyzőknek s így tovább.

Az alispán rendeleteinek minden főszolgabiró (polgármester) engedelmeskedni tarozik.

A községi és vármegyei előjáróság nem egyedül, a maga fejére intézkedik, hanem minden községben több emberból álló bizottságot, testületet választanak, kik összeülvén gyűléseket tartanak, határozatokat (szabályrendelet) hoznak s azokat az előjárókkal végre hajtják. Ilyen testület a községekben a községi képviselő-testület, a vármegyében: a törvényhatósági bizottság. Ezek ellenőrzik a községi és megyei tiszttisztelőket is.

(Összefoglalás, ismétlés.)

A tanultak ismétlése.

V. Magyarország.

Ez a mi vármegyéink még sok vármegyével együtt alkot egy országot, mit *Magyarországnak* nevezünk. Ebben helyezkedett el a *magyar állam*, melynek minden ember — ki ott lakik — nemzet és vallás különböző nélküli egyenlő polgára. Ez a mi *hazánk*, s mi gyermekei vagyunk.

A magyar állam feje a **magyar király**, ki *minisztereivel* kormányozza az országot, kinek legfőbb gondja, hogy e hon lakóit megelégedetté, boldoggá tegye. Ugyanazért felséges személye iránt mindenki *tisztelettel, hűséggel, hódolattal tartozik*.

Ezt a szép hazát őseink ezer évnél több, drága vérrel serezték meg és hagyták hátra nekünk; mi azért rendületlenül ragaszkodjunk ennek minden kis rögéhez, s — ha szükség -- életünket is áldozzuk érette, mert így szól az ének:

„Haza!nak rendületlenül
Légy híve, oh! magyar!
Bölcőd es, s majdán sirod is,
Mely ápol a eltakar.
A nagy világban — e kívül —
Nincsen számodra hely;
Áldjon, vagy verjen sors keze:
Itt dined, halnod kell!»

TARTALOM.

I. Lakóhely.

	Lap
1. Tájékozás a szabadban	5
2. Tájékozás a tanteremben és falitáblán	7
3. Tanterem lerajzolása	10
4. Az iskola udvara. Az iskola telek lerajzolása	13
5. Kirándulás a község közé	14
6. Siménsfalva	18

II. A község határa.

1. Kirándulás a község határára	20
2. Kirándulás az erdőre	23
3. Kirándulás egy magaslatra	26
4. Térkép olvasás és rajzolás	29

III. Vármegye.

A) Székelykereszturi járás.

1. Siménsfalva szomszédközségei. Jegyzői kör	31
2. Nyikó völgyi községek	33
3. Tordátsalva és Gagyvize vidéke	35
4. Küsmőd vize vidéke	38

5. Rugonfalva. Székelykeresztur	41
6. Nagyküküllő alsó völgyvidéke	44
7. A vármegye nyugati része	47
8. A várnegye nyugati szögléte	49
9. Nagyküküllő völgye . . .	51
10. Székelykereszturi főszolgabirói járás	53

B) Székelyudvarhelyi járás.

1. Nagyküküllő völgye	55
2. Székelyudvarhely város	57
3. Nagyküküllő felső völgye . . .	60
4. Két Homoród felső völgyvidéke . . .	63
5. A Nagyküküllő és Fehérnyikó völgy köze	66
6. Nagyküküllő forrás vidéke . . .	68
7. A Rez és Nagyküküllő közötti vidék	71
8. Fehérnyikó felső völgyvidéke	73
9. Sóvidéke	76
10. Székelyudvarhelyi főszolgabirói járás	80

C) Homoródi járás.

1. Nagyküküllő és Nagy-Homoród völgye közötti vidék	81
2. Délnyugati határ községek . . .	84
3. Nagy-Homoród felső völgyvidéke	86
4. Nagy-Homoród völgye . . .	88
5. Kis-Homoród felső vidéke . . .	90
6. Kis-Homoród völgye	94
7. Erdővidéke . . .	96
8. Baróth vize völgye . . .	99
9. Homoródi főszolgabirói járás . . .	101

IV. Udvarhelyvármegye.

	Lap
1. A vármegye fogalma, alakja, határai, hegyei, vizei	104
2. A vármegye éghajlata, terményei, ásványai, ásványvizei, állatai	106
3. Lakossai	109
4. Vármegye közigazgatása	111

V. Magyarország

114

Helységek betűsoros jegyzéke.

I. Székelykereszturi járás.

	Lap		Lap
Alsóboldogfalva	44	Kisgalambfalva	51
Bencéd	34	Kismedesér	36
Betfalva	51	Kissolymos	47
Bordos	50	Kobátfalva	33
Bözöd	41	Kőrispatak	41
Bözödújfalu	41	Küsmőd	39
Csehetfalva	35	Magyarandrásfalva	36
Csekefalva	38	Magyarfelek	46
Csöb	50	Magyarchidegkút	40
Etéd	38	Magyarzsákod	49
Erked	46	Medesér	33
Eniaka	36	Nagygalambfalva	52
Fialfalva	44	Nagysolymos	48
Firtosmartonos	36	Rava	51
Gagy	36	Rugonfalva	42
Kadács	31	Siklód	40
Kis- és Nagykede	32	Szederjes	46

	Lap		Lap
SzentÁbrahám .	36	Székelyszentmihály	34
Székelyandrásfalva	49	Székelyszentmiklós	32
Székelyhídegkút	49	Székelyvécse	40
Székelykeresztur	42	Szolokma	40
Székelyszentdemeter	51	Tarcsafalva	35
Székelyszenterzsébet	40	Tordálfalva	35
Székelyszállás	50	Újszékely	46

2. Székelyudvarhelyi járás.

	Lap		Lap
Agyagfalva	55	Mátisfalva .	56
Atyha .	77	Nyikómalomnáfalva	74
Alsósófalva	77	Ócsalva	57
Arvátfalva	57	Oroszhegy	60
Béta .	72	Patakfalva	57
Bogárfalva	74	Parajd	78
Bikafalva .	57	Sükő . .	71
Bügöz .	56	Szejke fürdő .	60
Décsfalva	55	Szentegyházásfalu	64
Farkaslaka	74	Szentlélek —	74
Farcád	72	Székelybetlenfalva	60
Fenyéd . .	60	Székelydobó .	72
Felsőboldogfalva	57	Székelymagyarós	55
Felsősófalva .	77	Székelyfancsal .	60
Firtosváralja	75	Székelyszentkirály	66
Hodgya	73	Székelyszenttamás	66
Homorodi fürdő	63	Székelyudvarhely	57
Kadicsfalva	60	Székelyvarság	69
Kápolnásfalu	64	Székelylengyelfalva	73
Kecsetkisfalud	74	Székelypálfalva .	74
Korond .	76	Tibód	68
Korondpálpatak	77	Ülke	66
Küküllőkeményfalva	61	Vágás	72
Lobogó fürdő	65	Zetelaka	62
Máréfalva	60		

3. Homoródi járás.

	Lap		Lap
Ábásfalva	88	Karácsonfalva	94
Ábránfalva	82	Kányád	83
Bardoc	97	Kisbacon	100
Bágy	83	Kénos	82
Bibarcfalva	100	Lókod	82
Bodvaj . .	99	Lővéte . .	92
Dobogó fürdő	92	Magyarhermány	99
Erdőfűle	96	Miklósfalva	82
Ége . .	83	Oklánd	94
Felsőrákos	96	Olasztelek	88
Gyepes . .	87	Petek . .	85
Homoródmács .	93	Recsenyéd	88
Homoródbene	85	Sándortelke . .	82
Homoróddaróc	90	Szentkeresztbánya	90
Homoródkeményfalva	87	Székelydálya	83
Homoródremete	86	Székelyderzs	84
Homoródszentlászló	82	Székelymuzsna	84
Homoródszentmárton	86	Székelyszáldobos	97
Homoródszentpál	88	Székelyzsombor.	96
Homoródszentpéter . .	89	Telekfalva	82
Homoródjánosfalva	80	Városfalva	89
Homoródujfalu	94	Vargyas	96
Jásfalva	83		

